

**МІНІСТАРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОСТАПЕНКО СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 339.562/.564:63-027.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**«РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ-ІМПОРТУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ В
НОВИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ»**

051 «Економіка»

05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело С. О. Остапенко

Науковий керівник
Кваша Сергій Миколайович,
доктор економічних наук, професор,
академік НААН

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Остапенко С. О. Регулювання експорту-імпорту аграрної продукції в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі економіки за спеціальністю 051 «Економіка» (05 «Соціальні та поведінкові науки»). Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2023.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання щодо ефективності регулювання експорту-імпорту в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі.

У процесі проведення дослідження доведено, що сутність і зміст державного регулювання економіки значною мірою зумовлені його цілями та завданнями, відповідно до яких встановлюється перелік функцій системи державного управління економічною діяльністю. В Україні регулятивні чинники реалізації державної політики у сфері розвитку аграрного сектору, як економічної діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, полягають у забезпеченні населення вітчизняними продовольчими товарами, харчової промисловості – сировиною та сприяння сталому розвитку сільських територій, та експорту її надлишків на зовнішні ринки.

На основі узагальнення досліджень науковців запропоновано авторський підхід до розуміння поняття «регулювання експорту сільськогосподарської продукції», що являє собою складову аграрної політики, що реалізується уповноваженими органами на державному та регіональному рівні через використання доступних, ефективних, фінансових та організаційних інструментів з метою досягнення загальнодержавних цілей, визначених довгостроковою стратегією у відповідності до нових динамічних умов воєнного стану і трендів розвитку внутрішніх та зовнішніх ринків. У цьому контексті досягнення динамічного консенсусу між заходами лібералізації міжнародної

торгівлі та системою державного протекціонізму з багатьох причин є доцільним. При досягненні цього консенсусу розширюється доступний інструментар держави і підприємств у сфері стимулювання аграрного сектору економіки та спрямування тенденцій зовнішньої торгівлі продукцією сільського господарства відповідно до визначеної державної стратегії розвитку, відкриваються перспективи для продовження та закріплення позиції вітчизняного аграрного сектору на сегментах світового ринку, розширюється розуміння переліку доступних методів підтримки внутрішнього аграрного ринку та споживачів за використання розглянутих у дисертаційній роботі методів стимулювання.

Проаналізовано, що в умовах воєнного стану існуюча модель сільськогосподарського виробництва виявилася надзвичайно вразливою до впливу нових деструктивних явищ суспільно-політичного життя країни. Вона заснована на ефектах масштабу, сировинній орієнтації, деформованій структурі виробництва агропродовольства. Зменшення стійкості моделі розвитку аграрного сектору України проявилася під час воєнного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р. З'ясовано, що основними чинниками, які негативно вплинули на виробничо-господарську діяльність суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу стали: неможливість здійснення відповідних агротехнологічних заходів у зоні проведення військових дій на значних площах сільськогосподарських угідь, оскільки вони окуповані, перебувають під постійними обстрілами або заміновані. Іншою критичною проблемою стало блокування морського напряму експорту сільськогосподарської продукції, головним чином зерна, що негативно впливає на прибутковість виробничо-господарської діяльності вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників і знижує валютні надходження до бюджету країни, руйнування об'єктів інфраструктурного забезпечення виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської продукції та продовольства.

На основі проведеного аналізу встановлено, що сукупний експорт України протягом 2010-2021 рр. зріс на 32,7 %, агропродовольства – у 2,8 раза,

при зростанні частки від загального експорту на 21,7 % до загального показника у 41%. Звідси можна стверджувати, що Україна поступово набуває базових ознак сировинної аграрної держави, оскільки виробництво сільськогосподарської продукції характеризується низькою доданою вартістю, оскільки частка аграрного сектору у ВВП складає 14% і значну частку від сукупного експорту товарів, що характерно для країн з низьким ВВП на душу населення.

Додаткові труднощі у формуванні національної експортної політики відносно розвитку зовнішньої торгівлі продовольчими товарами і сільськогосподарською продукцією спричиняє недостатнє опрацювання питань перспектив адаптації розвитку аграрної сфери вітчизняної економіки у відповідність країнам-членам Європейського Союзу внаслідок недооцінки важливості теоретичних обґрунтувань та практичної реалізації державою сучасної та динамічної аграрної політики. Тому дослідження її фундаментальних основ і стратегічної спрямованості, виявлення й визначення базових цілей та кола вирішуваних пріоритетних завдань європейського партнерства і надалі має залишатися у полі зору держави.

Попередні підрахунки збитків свідчать, що до середини травня 2023 р. наявні сховища по Україні скоротилися на 22% до майже 44,0 млн т. Таке скорочення відбулося переважно за рахунок семи регіонів з високою інтенсивністю бойових дій та тимчасової окупації.

Військова агресія РФ проти України спричинила кардинальну перебудову системи державного управління, зокрема у сфері зовнішньої торгівлі. На практиці були застосовані нові активні інструменти підтримки, які регламентують здійснення зовнішньої торгівлі передусім агропродовольством в умовах запровадження військового стану в країні. Вперше за останні 20 років було запроваджено дію поняття «товари критичного імпорту» у вигляді переліку певних груп товарів. Основна мета їх прийняття - забезпечення в умовах воєнного стану ефективної логістики, створення нових логістичних зав'язків, позбавлення зайвої бюрократизації процесів переміщення товарів і транспортних засобів через кордон — критично важливе питання для захисту

сільськогосподарського виробництва та збереження за Україною статусу гаранта продовольчої безпеки.

Нині постає необхідність формування залізничних товарних терміналів – «сухих портів». Виходячи з вітчизняних економічних реалій, доцільно застосовувати чотири основні моделі ДПП, що найоптимальніші з погляду участі у них приватного бізнесу. За такою формою співпраці укладання державних контрактів гарантує приватному управлінцю реалізацію всього обсягу інвестицій та частково захищає підприємницьку діяльність в умовах воєнного часу при збереженні часткового права власності на збудований комплекс.

Встановлено, що формування комплексної національної системи підтримки вітчизняного експорту в аграрній сфері економіки має спиратися на фінансові, організаційні, маркетингові, інформаційні, торговельно-політичні інструменти його стимулювання для отримання синергічного ефекту, що дозволить посилити позиції країни на перспективних зовнішніх ринках продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини, дотримуватися та зміцнювати її національні інтереси.

Розрахунок прогнозного обсягу експорту аграрної продукції формує розуміння потенційних сценаріїв розвитку зовнішньоторговельних операцій в нових динамічних умовах міжнародної торгівлі з урахуванням ефектів коронавірусної інфекції та військових дій на території України. На жаль, за результатами розвитку подій стверджувати про оптимістичний сценарій неможливо. Події у політичній і військовій сферах не формують чіткого розуміння подальшого розвитку ситуації. Такі фактори, як ускладнена логістика, черги на пунктах пропусків, знищена та виведена з ладу перевалочна інфраструктура, ракетні й артилерійські обстріли території України, замінування придатних до обробітку земель негативно впливають на ефективність ведення зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі. Саме тому прийняті державою рішення мають базуватися на принципі максимізації отриманої цінності та ефективному управлінні. Підтримка вітчизняного виробника у

скрутні часи дозволить зберегти на сьогодні лише частково втрачений експортний потенціал країни.

Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором розроблено певні теоретико-методичні та практичні підходи до вирішення проблем організаційно-економічних засад державного регулювання експорту-імпорту в нових умовах міжнародної торгівлі для України.

Теоретичні узагальнення та отримані результати є рекомендаційною базою та спрямовані на вирішення проблем функціонування механізму державного регулювання експорту імпорту, враховуючи сучасні економічні умови, що сприятиме досягненню їх сталості та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції на світовому ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають практичне спрямування та можуть бути використані для підвищення ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють зовнішньоторговельні операції з продовольчими товарами та сільськогосподарською сировиною. Впровадження результатів дисертаційного дослідження підтверджується відповідними довідками.

Ключові слова: експорт, імпорт, аграрна продукція, регулювання, інструменти, державна підтримка, СОТ, ПВЗВТ, Китай, воєнний стан, виклики.

ABSTRACT

Ostapenko S. O. Export-import regulation in the developing conditions of international trade. Qualifying scientific work on handwritten rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 051 – Economics (05 – **Social and behavioral sciences**) – National university of life and environmental sciences of Ukraine.

The dissertation develops a theoretical generalization and proposes solutions to an important scientific task regarding the effectiveness of export-import regulation in the developing conditions of international trade development.

The research has proven that the essence and content of state regulation of the economy is determined by its goals and objectives, according to which the range of functions inherent to the state management of economic activity established. The economic basis for the implementation of Ukrainian state policy in the field of agrarian sector development, as an economic activity for the production of agricultural products, consists of services provision aiming to provide the population with domestic food products, the food industry with raw materials and promoting the sustainable development of rural and agriculture-oriented areas with export of any surpluses abroad.

Based on the generalization of the scientists' research, an author's approach to understanding the concept of "Regulation of the export and import of agricultural products" proposed, which generalized as a component of the country's foreign trade policy which is realized on state and regional levels through use of accessible financial and administrative instruments that are proven effectiveness and reliability during crisis. Therefore, the achievement of a dynamic consensus between the methods of liberalization of agricultural products in international trade and the system of state care financed from the budget is expedient for many reasons. When this consensus is reached, the available toolkit of the state and enterprises in the sphere of stimulating the agricultural sector of the economy and directing the trends of foreign trade in agricultural products in accordance with the defined state development strategy is expanded, perspectives are opened for continuing and consolidating the position of the domestic agricultural sector in the segments of the world market, and the understanding of the list of available methods of supporting the domestic agricultural market and consumers for the use of stimulation methods considered in the dissertation.

It was analyzed that in the conditions of martial law, the existing model of agricultural production turned out to be extremely vulnerable to the influence of new destructive phenomena of the country's social and political life. It is based on scale effects, raw material orientation, and the deformed structure of agri-food production. The decrease in the stability of the development model of the agricultural sector of

Ukraine was manifested during the military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022. The research revealed that the principal factors adversely impacting the production and economic operations of entrepreneurial entities in the agrarian business sector encompassed the following: the impossibility of carrying out appropriate agri-technological procedures in the war zone on large areas of agricultural land due to their occupation, being under constant shelling or completely mined. Another crucial problem was completely blocked Black Sea route for the export of agricultural products, mainly grain, which negatively affects the profitability of the production and economic activity of domestic agricultural goods producers consequently reducing foreign currency revenues to the Ukrainian budget, destruction of infrastructure facilities, such as: production, processing and storage of agricultural products and food.

Based on conducted analysis, it was established that during 2010–2021, the total export of Ukraine increased by 32.7 %, and that of agri-food by 2.8 times, while the share of the total export added 2170 basis points to the total of 41%. It can be stated that Ukraine on its way to turn into a raw material, agrarian state, since the production of agricultural products is characterized by low added value. From this it can be argued that Ukraine is gradually acquiring the basic characteristics of a raw material agrarian state, since the production of agricultural products is characterized by low added value, since the share of the agricultural sector in GDP is 14% and a significant share of the total export of goods, which is typical for countries with low GDP per capita.

Additional difficulties in the formation of the national export policy regarding the development of foreign trade in food and agricultural products are caused by insufficient processing of the issues of adaptation of the prospects for the development of the agrarian sector of the domestic economy in accordance with the member countries of the European Union due to the underestimation of the importance of theoretical justifications and practical implementation by the state of a modern and dynamic agrarian policy. Therefore, the study of its fundamental foundations and strategic orientation, identification and definition of basic goals and the range of solved priority tasks of the European partnership should continue to remain in the field of view of the government.

Preliminary estimates of losses indicate that by mid-May 2023, available storage in Ukraine has decreased by 22% to almost 44.0 million tons. This decrease was due to high intensity of shelling of seven and temporary occupation of four Ukrainian regions.

Russia's military aggression against Ukraine led to a radical restructuring of the state administration system, particularly in the field of foreign trade. Provisions of new active normative instruments, which regulate the implementation of foreign trade, primarily in agri-food products, were put into practice in the conditions of the introduction of martial law in the country. The "critically imported goods" definition was used for the first time in a 2-decade period introducing via a concept of a list of determined groups of goods. The main purpose of their adoption is to ensure effective logistics in the conditions of war, to create new logistics routes, to get rid of unnecessary bureaucratization of the processes of moving goods and vehicles across the border – a critically important issue for the protection of agricultural production and the preservation of Ukraine's status as a guarantor of food security.

Now there is a need to form railway cargo terminals, known as "dry ports". Based on domestic economic realities, it is advisable to use four main models of PPPs, which are the most optimal form of participation between the government and entrepreneurs during war time. According to available data, the conclusion of state contracts means that the government conducts the entire complex of investments in the project and retains ownership of it.

The establishment of an all-encompassing national support system for domestic agricultural exporters must be rooted in a confluence of financial, organizational, marketing, informational, and trade-political instruments to yield a synergistic effect. This effect will bolster the nation's standing in promising foreign markets for food and agricultural raw materials while concurrently upholding and reinforcing national interests.

The assessment of projected agricultural export volumes plays a crucial role in understanding potential scenarios for foreign trade operations amid the dynamic conditions of international trade, considering the impacts of the coronavirus pandemic and the armed conflict between the Russian Federation and Ukraine. Unfortunately, the unfolding events do not allow for the formulation of a reliable, let alone optimistic,

outlook. The political and military developments present significant uncertainties for the trajectory of future events. Compounded by factors such as complex logistics, bottlenecks at checkpoints, damaged transit infrastructure, and military attacks on Ukrainian territory, the agricultural sector's foreign economic activities suffer negative effects. In light of these challenges, it becomes imperative for the government to adopt decisions guided by the principle of maximizing obtained value and implementing effective management strategies. Supporting domestic producers during these trying times becomes essential to safeguarding the country's partially diminished export potential.

The study is an independently performed scientific work in which the author developed theoretical, methodological, and practical approaches to solving the problems of the organizational and economic foundations of the regulation of import-export in the developing conditions of Ukrainian international trade.

Theoretical generalizations and obtained results are a recommendation base and are aimed at solving the problems of the functioning of the mechanism of state regulation of export and import, considering modern economic conditions, which will contribute to their sustainability and increase the competitiveness of domestic agricultural products on the world market.

The practical significance of the obtained results is that the main scientific provisions, conclusions, and recommendations formulated in the work have a practical direction and can be used to increase the efficiency of the functioning of business entities that carry out foreign trade operations with food products and agricultural raw materials. The implementation of the results of the dissertation research is confirmed by relevant references.

Key words: export, import, agricultural products, regulation, instruments, state support, WTO, FTAA, China, martial law, challenges.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Стаття у науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection

1. Shpychak O., Varchenko O., Svynous N., Semysal A., **Ostapenko S.**, Prystemskyi O. Foreign Economic Priorities for the Development of Agro-Food Enterprises in European Integration Business Partnership. Scientific Horizons. 2022. Vol. 25. No. 4. P. 75–88. *(Здобувачем розроблено науково обґрунтовані рекомендації на базі використання кількісної оцінки експортного потенціалу агропродовольчих підприємств у сфері євроінтеграційного ділового партнерства).*

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Войтовська Я. О., **Остапенко С. О.** Торгові відносини України на ринку зернових культур в умовах пандемії COVID-19. Економіка і управління бізнесом. 2020. Т. 11. №. 1. С. 28–39. *(Здобувачем проведено статистичний аналіз показників зовнішньоекономічної торгівлі України на глобальному ринку зернових культур та проаналізовано вплив глобальної пандемії COVID-19 на світовий ринок зернових).*

3. **Остапенко С. О.**, Нам'ясенко Ю. О. Іноземні інвестиції як потенційний фактор подолання пастки бідності для України. Бізнес Інформ. 2021. Вип. 8. Р. 19–28. *(Здобувачем проведено аналіз світових тенденцій та динаміки обсягів прямих іноземних інвестицій і порівняння світових та українських показників).*

4. Остапенко С. О. Форми і методи державного регулювання аграрного сектору України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 22 С. 95–99.

5. Остапенко С. О. Теоретичні підходи до формування економічних засад державного регулювання аграрного сектору України. Ефективна економіка. 2021. № 11. С. 95–100.

6. Остапенко С. О. Роль держави у процесі відтворення потенціалу сільського господарства України. Економіка та держава. 2021. № 11. С. 131–136.

7. Остапенко С. О. Зарубіжний досвід регулювання ринку продовольства – виклики для України. АгроСвіт. 2021. № 21-11. С. 91–97.

8. Остапенко С. О. Проблеми експорту продукції аграрного сектору України в умовах процесу глобалізації. Продовольчі ресурси. 2021. № 17. С. 244–249.

9. Остапенко С. О. Теоретичні основи розвитку агропродовольчого ринку України. Економічний аналіз. 2021. № 3. С. 43–50.

10. Остапенко С. О. Концептуальні основи розвитку організаційно-економічного регулювання агропродовольчого ринку. Економіка та інноваційний розвиток національного господарства. 2021. № 7–8. С. 38–42.

11. Остапенко С. О. Пріоритетні напрями державного регулювання харчової промисловості як засіб диверсифікації агроекспорту. Продовольчі ресурси. 2022. № 10. С. 257–265.

12. Гаврик О. Ю., Остапенко С. О. Податкове стимулювання експорту сільсько-господарської продукції: вітчизняний та зарубіжний досвід. Ефективна економіка. 2023. № 5. С. 238–257. (Здобувачем виконано узагальнюючий аналіз світових прикладів використання податкових методів як інструменту підтримки аграрного сектору економіки).

13. Остапенко С. О. Організаційно-економічні засади функціонування аграрного сектору України в умовах запровадження військового стану в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 11. С. 105–111.

14. Остапенко С. О. Зарубіжний досвід підтримки експорту сільськогосподарської продукції – виклики для України. АгроСвіт. 2023. № 11. С. 64–70.

Розділи у колективних монографіях

15. Шуст О. А., Мельник С. І., Свиноус І. В., Варченко О. М., Хомовий С. М., Гаврик О. Ю., Гринчук Ю. С., Биба В. А., Хахула Б. В., Утченко Д. М., Артимонова І. В., Слободенюк О. І., Пасічник Н. М., Трофімова Г. В., Семисал А. В., Микитюк Д. М., Свиноус Н. І., Іщенко А. В., Мельник Л. Ю., Гнатишин Л. Б., Левандівський О. Т., Баланюк І. Ф., Ібатуллін М. І., **Остапенко С. О.**, Нікітченко

С. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління затратами в птахівництві: монографія. Біла Церква, 2021. 320 с. *(Здобувачем доповнено аналітичні дані галузі птахівництва та розроблено пропозиції щодо поліпшення рівня експортного потенціалу вітчизняного ринку м'яса птиці).*

16. Шуст О. А., Варченко О. М., Гончарук І. В., Демчак І. М., Свиноус І. В., Микитюк Д. М., Ібатуллин М. І., Козак О. А., Радько В. І., Трофімова А. В., Гнатишин Л. Б., Шеленко Д. І., Левандівський О. Т., Хомовий М. М., Хомовий С. М., Артимонова І. В., Слободенюк О. І., Присяжнюк Н. М., Семисал А. В., Гринчук Ю. С., Коваль Н. В., Биба В. А., Іщенко А. В., Підгорний А. В., **Остапенко С. О.**, Шепель Т. П., Гаврик О. Ю. Функціонування ринку молока і молокопродуктів: теорія, зарубіжна та вітчизняна практика: монографія. Біла Церква, 2021. 296 с. *(Здобувачем розширено аналітичні дані галузі виробництва та переробки молочної сировини та розроблено пропозиції щодо підвищення рівня доданої вартості у сфері молочної переробки в умовах конкуренції).*

Тези наукових доповідей

17. Остапенко С. О. Вплив принципів сталого розвитку на світову інвестиційну сферу. Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві: V Міжнародний науково-практичний семінар, м. Київ, 7–8 лютого 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 118–120.

18. Остапенко С. О. Методичні підходи до формування системи моніторингу продовольчої безпеки країни. Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи: XIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Дніпро, 27–28 жовтня 2022 року: тези доповіді. Дніпро, 2022. С. 260–263.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади міжнародної торгівлі та регулювання експортно-імпоротної діяльності сільськогосподарських підприємств.....	22
1.1 Методичні аспекти формування системи регулювання ринку аграрної продукції.....	22
1.2 Теоретичні аспекти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств.....	47
1.3 Методичний інструментар дослідження регулювання експортно-імпортних операцій з аграрною продукцією.....	72
РОЗДІЛ 2 Аналіз динаміки та стану експортно-імпоротної та виробничої діяльності аграрних підприємств України.....	88
2.1 Аналіз виробничого та експортного потенціалу аграрного сектору України.....	88
2.2 Структура експорту аграрної продукції Україною за сегментами зовнішнього ринку.....	108
2.3 Оцінка методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств.....	129
РОЗДІЛ 3 Розвиток потенціалу експортно-імпоротної діяльності агропродовольчого сектору в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі...152	152
3.1 Стратегічні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності у агропродовольчій сфері за нових умов функціонування аграрного ринку.....	152
3.2 Калькуляція цін та факторів впливу на обсяги експорту у нових умовах розвитку міжнародної торгівлі агропродовольством.....	173
3.3 Інструменти і пропозиції реалізації експортного потенціалу аграрного сектору України за допомогою державного регулювання.....	192
ВИСНОВКИ.....	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	221
ДОДАТКИ.....	238

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стан продовольчого ринку і питання забезпечення населення високоякісними продуктами харчування були й залишаються найактуальнішими проблемами для органів державної влади. Найважливішою умовою розв'язання цієї проблеми визнано формування ефективного механізму державного регулювання зовнішньої торгівлі продовольчими товарами та сільськогосподарською сировиною, особливо в умовах запровадження військового стану в країні.

Сучасний стан зовнішньоторговельних відносин на вітчизняному продовольчому ринку в умовах потенційної світової кризи продовольства, спричиненої військовою агресією РФ проти України не може не викликати істотних побоювань і загроз як для продовольчої, так і економічної безпеки країни. В 2022 р. у структурі загального експорту частка агропродовольства становила 53%. На тлі світового зростання цін на продовольчі товари, а також збільшення попиту на них за одночасного зниження світових запасів продовольства і несприятливих погодних умов у країнах – основних сільськогосподарських виробниках удосконалення державного регулювання зовнішньої торгівлі продовольчими товарами та сільськогосподарською сировиною набуває дедалі більшої значущості.

В таких складних умовах, важливим аспектом вирішення цього питання стає здатність розробити і реалізувати оптимальну політику зовнішньої торгівлі продовольчими товарами та сільськогосподарською сировиною, спрямовану, з одного боку, на реалізацію на максимально можливому рівні національних інтересів та продовольчої безпеки, тоді як з іншого – на активну інтеграцію країни у світовий продовольчий ринок. Ці базові чинники зумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Теоретичну і методичну основу дослідження склали наукові праці вітчизняних економістів щодо проблем розвитку продовольчого ринку та державного регулювання зовнішньої торгівлі товарами й продуктами аграрного

сектору України, а також питань забезпечення населення продуктами харчування вітчизняного виробництва, серед яких: С. М. Кваша, Д. А. Діброва, Д. Г. Лук'яненко, М. П. Талавири, І. В. Кобута, Т. О. Зінчук, О. М. Бородіна, І. Г. Кириленко, Ю. О. Лузан, Ю. О. Лупенко, Т. О. Осташко, М. І. Пугачов, П. Т. Саблук, О. В. Жемойда, Ю. В. Самойлик, О. В. Ульяновченко, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак та ін., а також значна увага в роботі приділена поглядам іноземних дослідників міжнародної торгівлі та економіки в цілому, зокрема: А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнс, П. Кругман, М. Обстфельд, М. Портер, М. Фрідмен, Е. Хекшер, Б. Оллін, П. Семюельсон, Й. Шумпетер та ін.

Однак, незважаючи на велику кількість опублікованих праць, ще недостатньо досліджено проблеми удосконалення державного регулювання зовнішньої торгівлі продовольчими товарами і сільськогосподарською сировиною в нових умовах військової агресії та інтеграції України у світову економіку, передусім європейську, що визначило актуальність проблеми, мету та завдання дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, а саме: ініціативної теми «0122U001643», у межах якої автором розроблено інструменти державної підтримки експортерів аграрних товарів в умовах військового стану.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – розвиток теоретичних положень, розробка методичних та практичних рекомендацій щодо удосконалення методів державного регулювання експортно-імпоротної діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах глобалізації торгівлі агропродовольством та сучасних викликів. Для досягнення поставленої мети було визначено для розв'язання такі наукові завдання:

- дослідити базові засади змісту складових системи державного та ринкового регулювання аграрного ринку;

- розкрити економічну сутність методів державного регулювання експортно-імпоротної діяльності сільськогосподарських підприємств, у тому числі в нових умовах міжнародної торгівлі;
- обґрунтувати підходи до формування комплексної інформаційної системи дослідження експортно-імпоротної діяльності аграрних підприємств та оцінки ефективності методів державного регулювання їх діяльності;
- проаналізувати організаційно-економічні умови та виявити характерні риси зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема в умовах запровадження військового стану;
- визначити дієвість існуючих важелів державного регулювання експортно-імпоротної діяльності господарств аграрного сектору України в умовах воєнного стану й обґрунтувати пропозиції щодо їх удосконалення під час воєнного стану та післявоєнному періоді відбудови економіки;
- дослідити особливості функціонування об'єктів інфраструктурного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу та накреслити напрями пріоритетного їх розвитку в післявоєнному розвитку країни;
- запропонувати підходи до оцінки ефективності експортно-імпоротної діяльності сільськогосподарських підприємств з урахуванням мінливості міжнародного ринкового середовища;
- обґрунтувати напрями розвитку експортно-імпоротної діяльності сільськогосподарських підприємств з урахуванням особливостей післявоєнного етапу відродження аграрної економіки країни та впливу чинників трансформацій на міжнародному ринку агропродовольства.

Об'єктом дослідження є процес виробництва, експорту і імпорту аграрної продукції та вплив на ці процеси державного регулювання, зокрема у нових умовах глобальних, регіональних і національних викликів.

Предметом дослідження є теоретичні й практичні засади формування, функціонування і регулювання експортно-імпоротної діяльності

агропродовольчими товарами в умовах нових викликів для країни та національної економіки зокрема.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів, прийомів і принципів наукового пізнання, фундаментальні положення економічної теорії, наукові розробки з питань міжнародної торгівлі, законодавчі й нормативні акти України щодо регулювання експортно-імпоротної діяльності на ринку агропродовольства.

У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: *системний підхід* – для вивченні зв'язків між фактами, явищами і процесами в системі ведення експортно-імпоротної діяльності на ринку агропродовольства, *статистичний аналіз* – при дослідженні основних показників динаміки торгівлі агропродовольством вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками з країнами-партнерами, *порівняльний* – для зіставлення експортно-імпоротної операцій у різні часові періоди з метою виявлення причинно-наслідкового зв'язку, *групування* – для ідентифікації окремих чинників впливу на розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольством, *діалектичний та абстрактно-логічний* – для формування теоретичних узагальнень, формулювання висновків, *графічні методи* застосовувалися при дослідженні зв'язків, ідентифікації тенденцій та детермінації закономірностей економічного й організаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу, *метод експертних оцінок* – при ідентифікації основних чинників впливу на зовнішню торгівлю, *абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний* методи – при визначенні стратегічних та географічних пріоритетів розвитку експортно-імпоротної діяльності суб'єктами господарювання у сфері агропродовольчого виробництва. Для аналізу чинників конкурентоздатності сільськогосподарських товарів на світовому ринку застосовано *методи комп'ютерної обробки й аналізу інформації* програмою Microsoft Excel.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили економічні огляди, монографії й науково-аналітичні статті вітчизняних та іноземних авторів, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях та на

офіційних сайтах світової комп'ютерної мережі Інтернет, особисті розробки й дослідження автора, закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, матеріали Державної служби статистики України, нормативна і довідкова література, результати особистих спостережень автора, а також наукова інформація, що має недруковану форму і розміщена в Інтернеті.

Наукова новизна одержаних результатів, що виносяться на захист, полягає в системній розробці теоретичних і методичних засад, економічних форм, методів та інструментів державного регулювання експортно-імпоротної діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах глобалізації торгівлі агропродовольством. До основних результатів, одержаних здобувачем, належать:

Вперше:

- запропоновано новий прогноз сценаріїв розвитку експорту продукції суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агро-бізнесу у воєнний та післявоєнний період відбудови економіки держави, що базується на нових трендах функціонування національної економіки та поточної кон'юнктури міжнародного ринку агропродовольства.

Дістали подальшого розвитку:

- теоретичні положення сутності державного регулювання в нових складних умовах функціонування сільськогосподарського виробництва, що на відміну від попередніх існуючих підходів передбачає узгодження інтересів суб'єктів ринку та держави, що проявляється у контролі за станом сукупного попиту та пропозиції в нових умовах торгівлі;

- дослідження проблем взаємодії з країнами-членами ЄС з питань функціонування ПВЗВТ в умовах необхідного сприяння вітчизняним експортерам;

- наукові погляди вчених економістів щодо необхідності посилення зусиль з просування вітчизняної аграрної продукції на сегменти азійського ринку, передусім КНР.

Удосконалено:

- підхід до формування, базові стратегічні цілі і принципи діяльності елементів збутової інфраструктури, за умов воєнного стану, що передбачає розвиток на кордоні України мережі «сухих портів» – інтермодальних терміналів, що суттєво скоротить трансакційні витрати при експорті-імпорті агропродовольства в умовах скорочення пропускної здатності морських портів;
- інструментар доступний органам влади з просування товарів вітчизняного аграрного сектору на Азійські ринки в нових умовах міжнародної торгівлі, що базується на аналізі переваг української агропродовольчої продукції та передбачає удосконалення технологічних, нормативно-правових і якісних вимог до її виробництва та транспортування;
- поетапну структуру процесу визначення типу державно-приватного партнерства у реалізації проєктів збутової інфраструктури та положення з її функціонування за умов післявоєнної відбудови економіки країни з урахуванням актуальних ризиків спричинених бойовими діями на території України.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, викладені у дисертаційній роботі С. О. Остапенка, були використані Київською обласною радою при розробці Комплексної програми післявоєнного відродження сільського господарства та сільських територій (довідка № 1335/01 від 27.06.2023 р.).

Результати дисертаційного дослідження в частині посилення експортної орієнтації виробничого-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств обговорені на нараді Білоцерківської районної адміністрації та будуть використані при розробці Комплексної програми розвитку сільського господарства Білоцерківського району (довідка №02-10/131 від 06.07.2023 р.).

Практичні рекомендації щодо активізації експорту сільськогосподарської продукції залучені у розробку методичного забезпечення навчальних курсів для підготовки дорадників, що здійснюється фахівцями Асоціації сільськогосподарських дорадчих служб (довідка №3 від 28.06.2023 р.).

Наведені у дисертаційному дослідженні пропозиції щодо реалізації антикризової підтримки вітчизняного аграрного сектору, в тому числі у

оперуванні наявними методами державної регуляції та державної підтримки сільського господарства з метою формування передумов для досягнення самозабезпеченості країни основними продуктами харчування за умов глобальної конкуренції та викликів до вільного переміщення товарів презентовані та використовувались в роботі Мінекономіки, зокрема, при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів. (довідка від 13.10.2023 р.)

Теоретичні положення дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема при викладанні дисциплін «Міжнародна економічна діяльність України» (акт про впровадження від 12.09.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою роботою автора, результати якого, висновки та пропозиції отримані особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, використані положення лише власних досліджень.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на двох міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема на:

1. V Міжнародному науково-практичному семінарі «Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві» 7-8 лютого 2020 року
2. XIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи» 27-28 жовтня 2022 року.

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 13-ти статтях у наукових фахових виданнях (загальний обсяг 3 друк. арк., особисто автору належить 3 друк. арк.), 1-й статті, що входить до наукометричної бази Scopus та/або Web of Science Core Collection, 2-х тезах до наукових конференцій та використані у 2-х колективних монографіях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел, що налічує 189 найменувань, та додатків. Робота містить 41 таблиць, 27 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 279 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1 Методичні аспекти формування системи регулювання ринку аграрної продукції

Розвиток світової економіки за умов глобалізації створює умови для розширення зовнішньоекономічної діяльності, лібералізації господарського життя, збільшення кількості суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Базисом зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) виступають угоди й договори на багатосторонній та двосторонній основі, що укладаються між державними органами країн – торговельних партнерів або контрагентами, що виконують обмін товарами, послугами, капіталом, майновими правами. Різноманіття торгових операцій, розрахунків, ковенантів та умов створюють підґрунтя для розвитку різних форм зовнішньоекономічної діяльності та їх регуляції.

Міжнародна торгівля постійно удосконалюється, що зумовлює актуальність також для дослідження, особливо з метою виявлення закономірностей її еволюції. Розвиток економічної теорії й теорії міжнародної торгівлі в цілому слугує основою для удосконалення наукових засад міжнародної торгівлі та прикладному використанню наукових дослідів.

Піонерною теорією міжнародної торгівлі традиційно розглядається меркантилістська теорія, основи якої були закладені в роботах А. Монкретьєна, Т. Мана, Дж. Д. Стюарта. Дослідники стверджували, що вивезення промислових і ремісничих виробів з доданою вартістю – джерело багатства країни та інструмент накопичення запасів золота у країні, тоді як імпорт аналогічних іноземних товарів – причина його відтоку. Через це основоположники меркантилізму оголосили торгівлю джерелом збагачення держави і рекомендували заохочувати експорт й обмежувати імпорт задля забезпечення

припливу та накопичення доходів, тобто пропонували проводити державну політику тотального протекціонізму. Отже, головними чинниками економічного процвітання визнано стимулювання державою виробництва й експорту готових виробів і протекціонізм щодо імпорту товарів із високим ступенем переробки [1].

Меркантилізм не передбачав, що активний торговельний баланс забезпечує не лише збільшення кількості грошей в країні, а й також веде до зростання внутрішніх цін. Як наслідок товари, що виробляються в країні, стають дорожчими і втрачають конкурентоспроможність на зовнішньому ринку. Зниження експорту, у свою чергу, може призвести до негативного торговельного балансу та відтоку фінансових ресурсів із країни.

Критика меркантилізму стала відправною точкою розвитку нових економічних теорій. Першою серед інших стала теорія абсолютних переваг (Сміт А.), згідно з якою кожній державі вигідно експортувати ті товари, витрати на виробництво яких у країні нижчі, ніж у країн-конкурентів, та імпортувати ті товари, виробничі витрати яких порівняно вищі [2]. За практичної реалізації цієї теорії в процесі визначилися певні недоліки, через що таку теорію можна вважати лише теоретичною розробкою. Протилежністю згаданої теоретичної розробки виявилась теорія відносних чи порівняльних переваг Д. Рікардо, де головною відмінністю став постулат, за яким експорт та імпорт можуть бути вигідними і у разі відсутності абсолютних переваг. Зокрема у ситуаціях, коли витрати виробництва імпортованих товарів вищі за витрати виробництва, що експортуються. Звідси, імпорт для країни перетворюється на сприятливий навіть у випадках, за яких імпортовані товари можуть бути вироблені всередині країни з меншими витратами, ніж за кордоном, а участь у світовій торгівлі економічно приваблива для усіх її суб'єктів [3]. За свідченнями науковців, теорія порівняльних переваг вирізняється численними модифікаціями, що нівелюють її окремі припущення, як-то: модель порівняння внутрішніх цін (Еджуорт Ф.); концепція зростаючої альтернативної вартості (Хаберлер Г.); модель порівняльних переваг «2+, 2+, 1+» (Дорнбуш Р.); так і теорії, що сформували нові напрями та школи економічної думки.

Подальший розвиток економічної думки формувала теорія ринкової рівноваги та теорія співвідношення факторів виробництва. Основи теорії ринкової рівноваги були закладені в роботах Дж. Мілля і Л. Вальраса, а свого класичного вигляду вона набула завдяки А. Маршалла. Теорія ринкової рівноваги виходить з ідеї, що ринки товарів і послуг прагнуть рівноважного стану між обсягами попиту та пропозиції [4]. Відхилення від рівноважних станів над ринком – перевищення чи попиту, чи пропозиції можливі, проте тимчасові. Ця рівновага не стійка і змінюється слідом за змінами структури та обсягів попиту і пропозиції.

Прикладним інструментом аналізу міжнародної торгівлі слугує теорія ринкової рівноваги Дж. Міда «Геометрія міжнародної торгівлі». Відповідно до неї, можливості країн з експорту та імпорту залежить від балансу внутрішньої і зовнішньої рівноваги [5]. Країни вступають у торгівлю, адже це вигідно. Країни-експортери виграють, оскільки вигреш їхніх національних виробників перевищує втрати споживачів. Країни-імпортери виграють, оскільки вигреш споживачів перевищує втрати виробників.

Ще одним значним напрямом розвитку економічної думки після теорії Д. Рікардо стала теорія співвідношення факторів виробництва, відповідно до якої ціна останніх у країні безпосередньо визначається їх надлишком. Унаслідок проявів деструктивних явищ в суспільно-економічному житті країни експортують товари, одержані за допомогою надлишкових для них чинників виробництва, та імпортують товари, де залучені чинники виробництва, якими вони забезпечені на недостатньому рівні. Вказане твердження одержало назву теореми Хекшера-Оліна, а сама теорема стала основою для теорії співвідношення факторів виробництва – набору теоретичних інструментів, що розширюють теорему Хекшера-Оліна [6].

Подальший розвиток наукової думки знайшов відображення в наступних розробках, зокрема: теоремі Столпера-Самуельсона, яка свідчить, що підвищення ціни товару в результаті міжнародної торгівлі зумовлює зростання доходу на фактор, що використовується найбільш інтенсивно у виробництві

цього товару; теоремі Хекшера-Оліна-Самуельсона, де розкрито, що міжнародний обмін товарами та послугами зумовлює нівелювання різниці цін не тільки на товари, що торгуються, а також на фактори виробництва: теоремі Рибчинського, в якій зазначено, що збільшення пропозиції фактора виробництва веде до збільшення виробництва товарів та зростання експорту продукції галузей, де він найбільш інтенсивно використовується, за одночасного зниження виробництва товарів та експорту галузей, де цей фактор використовується найменшою мірою; теоремі Джонса, за якою зміна зовнішніх факторів спричиняє непропорційно більше зростання внутрішніх факторів [7].

Варто зауважити, що теорії співвідношення факторів виробництва вдалося уникнути зазначених вище недоліків теорії порівняльних переваг. Зокрема, відповісти на запитання, чому складаються порівняльні переваги, а також вийти за межі однофакторного погляду на торговельні відносини між країнами. Проте низка недоліків залишилися не вирішеними, у тому числі щодо: мобільності факторів виробництва в межах держави та їхня немобільність між країнами, відсутності торгових бар'єрів і не застосування методів державного регулювання, відсутність транзакційних витрат та досконала конкуренція. Більшість випадків відхилень від теорії співвідношення факторів виробництва практично відображають прояв «парадоксу Леонтьєва».

Подальший розвиток економічної думки призвів до появи ряду неокласичних теоретичних розробок. Так, М. Познером була запропонована теорія технологічного розриву. Відповідно до цієї теорії, причиною міжнародної торгівлі можна вказати відмінності у технологічному розвитку між країнами, що вступають у обмін. Вона ґрунтується на тому, що країни відрізняються за інноваціями, які набули дзеркального відображення на особливостях функціонування міжнародних економічних відносинах, що передбачає розвиток експорту технологій від високорозвинутих до менш розвинутих країн, а в зворотному напрямі – сировини [8].

У 1966 р. Б. Балассом і Г. Грубелом було запропоновано теоретичний погляд на міжнародні торгові відносини, який отримав назву теорія

внутрішньогалузевої торгівлі. Відповідно до цієї теорії, міжнародна торгівля поділяється на внутрішньогалузеву та міжгалузеву. Внутрішньогалузева торгівля охоплює міжнародний обмін товарами однієї галузі [9]. Основною передумовою тут можуть виступати: скорочення транспортних витрат, відмінності у смаках споживачів, сезонні відмінності, ефект масштабу. Міжгалuzeва – міжнародний обмін продукцією різних галузей. При цьому головною причиною визнано порівняльні переваги країн, що беруть участь у торгівлі [10].

Також однією теорією торговельних відносин, сформульованою у 60-х роках, стала теорія життєвого циклу продукту Р. Вернона. Відповідно до цієї теорії, кожен продукт, що користується попитом, проходить стадії впровадження, зростання, зрілості та відходу з ринку. На першій стадії товар або послуга з'являється в одній або кількох країнах і якщо він має попит, то можливий перехід до другої стадії – його експорту з використанням всіх переваг монопольного становища у міжнародній торгівлі країни-експортера. На третій стадії – стадії досягнення насичення ринку підтримання попиту на товар пов'язане із зниженням витрат. У результаті виробництво переноситься у країни з найменшими витратами. Остання стадія – це стадія появи нового продукту, який замінює попередній [11].

Наприкінці 70-х – початку 80-х років було проведено низку наукових досліджень, результатом яких стала «нова теорія торгівлі». Основною ідеєю виявився поділ ефекту масштабу на внутрішній і зовнішній. Зовнішній ефект – це зниження витрат у результаті зростання масштабів виробництва у галузі. Зовнішня економія на масштабі проявляється у разі зростання кількості компаній, що випускають однаковий товар чи послугу. Внутрішній ефект – це зниження витрат у результаті зростання масштабів виробництва фірми. Внутрішня економія на масштабі проявляється, коли обсяг виробництва товару чи послуги не змінюється, а зменшується кількість фірм, що його виробляють. Такий ефект веде до утворення монополій.

Заслуговує на увагу при оцінці теоретичних основ розвитку міжнародної торгівлі теорія М. Портера, що отримали назву теорія «конкурентних переваг». Серед основних її постулатів: переваги країн у міжнародній торгівлі безпосередньо визначаються тим макросередовищем, в якому здійснює свою господарську діяльність національний бізнес і яка визначається цілим спектром «атрибутів», серед яких: забезпеченість країни факторами виробництва, необхідними для конкурентоспроможності галузей національної економіки, характер попиту внутрішнього ринку на конкретну продукцію чи послуги галузі, наявність у країні галузей-постачальників та інших суміжних галузей економіки, конкурентоспроможних на міжнародному рівні, існування у країні сприятливих умов до створення фірм та ін. [12]

Розвиток інформаційних технологій та поява наприкінці ХХ ст. міжнародних баз даних по галузях народного господарства стосовно обсягів і витрат виробництва, цін та інвестиції дозволило науковцям встановити, що лише незначна частина фірм у кожній країні залучені до зовнішньої торгівлі.

Теоретична відповідь на ці спостереження була надана М. Мелітцем. У 2003 р. учений виклав її у формі математичної моделі, що отримала назву модель неоднорідних фірм. За основною гіпотезою вищезазначеного наукового дослідження, виникнення або відсутність міжнародної торгівлі – це рішення окремих фірм, які характеризуються неоднорідністю: різними розмірами, продуктивністю тощо. [13]. Згідно з моделлю, тільки найпродуктивніші і, отже, найприбутковіші фірми можуть витримати високі постійні витрати. Ці витрати тим вищі, що більше країн, куди фірма спрямовує свій експорт. Високі витрати для виходу на зовнішній ринок призводять до отримання найприбутковішими фірмами всіх переваг від зовнішньої торгівлі, збільшуючи свою частку на ринку і в кінцевому результаті прибуток.

На нашу думку, важливим напрямом розвитку економічного аналізу міжнародної торгівлі, що сформувався на початку ХХІ ст., стало використання теорії неповних контрактів, розробленої (Харт О.). Застосування останньої для пояснення обміну товарів та послуг між країнами дозволило встановити

причину, через яку більшість укладених у просторі міжнародної торгівлі контрактів охоплюють поставки окремих компонентів, що специфічні для виробництва конкретного товару і складно реалізуються на ринку окремо [14].

Відповідно до теорії, можливі дві форми неповних контрактів: аутсорсинг – використання фірмою незалежних від неї постачальників, інсорсинг – використання фірмою постачальників, залежних від неї або які є її частиною. З чотирьох наявних можливостей дві ведуть до виникнення міжнародної торгівлі: аутсорсинг та інсорсинг, коли постачальник компонентів знаходиться за кордоном. При цьому за аутсорсингу виникає торгівля між двома незалежними фірмами, за інсорсингу – зовнішня торгівля, заснована на прямих інвестиціях.

Найвідомішим проявом теорії неповних контрактів на практиці слугує феномен, який одержав назву «глобальних ланцюжків доданої вартості». Ідея ланцюжка цінності була сформульована М. Портером у його роботі «Конкуренція» і полягає у розподілі економічної діяльності фірми на окремі її види: логістику, виробництво, маркетинг, збут, сервіс та інші витрати кожного до кінцевої вартості товару [15]. Коли поділ цих стадій відбувається між різними фірмами різної юрисдикції, то прийнято стверджувати про ланцюжки доданої вартості та їх глобалізацію.

У першому десятилітті 2000-х років у економічному аналізі міжнародних торговельних відносин стався ренесанс моделі міжнародної торгівлі, що знайшов відображення в розробці гравітаційної моделі зовнішньої торгівлі (Тінберген Я.). Аналізуючи торговельний обмін, Я. Тінберген використав закон гравітації Ньютона, що у результаті призвело до формулювання наступного твердження: обсяг торгівлі між країнами прямо пропорційний розміру національних економік і обернено пропорційний відстані між ними. У наступні роки емпіричні перевірки моделі Я. Тінбергена зумовили виникнення її різних модифікацій, що дозволило констатувати низку додаткових закономірностей стосовно міжнародної торгівлі [16]. Вищезазначена наукова розробка характеризується наступними постулатами: обсяг торгівлі між країнами залежить не тільки від відстані між ними, а й від відстані до інших країн; більшість експортерів

поставляють свої товари у великі найближчі країни і лише незначній кількості імпортерів; на великі відстані перевозиться лише дорога експортна продукція. У модель було запроваджено додаткові змінні: наявність колоніального минулого торгових партнерів та існуючих торгових бар'єрів.

Останніми десятиліттями все актуальнішим стає формулювання загальної теорії міжнародної торгівлі. Найближче до вирішення цього завдання знаходиться просторова економіка або нова економічна географія, основні положення якої сформульовано у роботах П. Кругмана. Аналізуючи природу доцентрових і відцентрових сил, які або локалізують в одній географічній області різні види господарської діяльності, або ведуть до їх географічного розсіювання, нова економічна географія пояснює виникнення економічних просторів і відносин [17]. Такий напрям охоплює широкий спектр питань економічної діяльності й причини нерівномірності просторового розвитку економіки загалом.

Найбільш предметним стосовно цього виступає просторова теорія торгівлі, запропонована Естебаном Россі-Хансбергера. Відповідно до неї, міжнародна торгівля виникає тоді, коли регіони одержання проміжної продукції та регіони виробництва готової продукції розташовані у різних країнах [18]. При цьому відстань та інші бар'єри мають значення.

Отже, аналіз міжнародних торговельних відносин досліджує передумови, закономірності та обмеження обміну товарами і послугами між економічними суб'єктами: країнами, фірмами, суб'єктами економічної діяльності. Його основним інструментом виступають теорії, що акцентують увагу на виробниках, постачальниках і покупцях товарів і послуг на світовий ринок. Вони виходять за рамки припущень класичних економічних теорій міжнародної торгівлі і пояснюють різні аспекти господарської діяльності економічних агентів, що визначають їх конкурентоспроможність на міжнародній арені з урахуванням різноманітних факторів.

Тут можна стверджувати, що теорії світової торгівлі відображають різні передумови, фактори і наслідки міжнародного обміну товарами та послугами.

Крім того, теоретичні оптимуми не завжди досяжні на практиці. Перешкодою можуть бути як внутрішні чинники, так і зовнішні зміни [19]. Ефективність застосування теоретичних засобів залежить від реальних обмежень, які існують на практиці. Вибір теорії під час вирішення прикладних завдань також визначається конкретними цілями, що постають перед учасниками міжнародних торговельних відносин. Уразі застосування тієї чи іншої теорії переслідується передусім завдання оптимізації дій на міжнародній арені.

Сільськогосподарське виробництво України відіграє вирішальну роль у системі функціонування як внутрішнього, так і світового ринку агропродовольства. У вітчизняній системі державної підтримки аграрного сектору, що склалася у першому десятилітті ХХІ ст., нарізали значні зміни. Насамперед вони зумовлені серйозними прорахунками, які стримують подолання кризових явищ у сучасному сільськогосподарському виробництві. Іншим найважливішим фактором, що вимагає модифікації форм підтримки, збільшення її розмірів, визнано вступ України до Світової організації торгівлі. Умови надання бюджетних коштів сільгосптоваровиробникам, які нині діють, деякою частиною підпадають під обмеження, визначені правилами СОТ [20]. Скорочення обсягів прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників зумовлює необхідність пошуку через коригування існуючих та конструювання нових методів державного і регіонального регулювання їх діяльності.

Дискусії про необхідність державної підтримки сільського господарства достатньо актуальні у науковому співтоваристві. Для аргументації авторської позиції з питання необхідності та масштабів підтримки сільського господарства державою пропонується розглянути позиції вчених-економістів щодо ролі держави у сучасній економіці загалом. Ступінь державного втручання в економіку зумовило виникнення різноманітних економічних шкіл.

Так, представники меркантилізму (Мен Т.) дотримувалися необхідності втручання держави у розвиток економіки. Політика меркантилізму будується на засадах протекціоністських заходів, які здійснюються з метою збагачення, формування капіталу, накопичення скарбів. Виділяють основні завдання

економічної політики меркантилізму: встановлення високих мит на імпорт, виплата експортних премій, формування безпечних зовнішньоторговельних відносин, надання привілеїв об'єднанням купців, субсидування зовнішньоторговельної діяльності. У свою чергу фізіократи (Кене Ф.) вважали, що джерело багатства – це праця у сільському господарстві, саме тому рекомендували урядам своїх країн зосереджувати свою увагу на розвитку саме цієї галузі. Кейнсіанська школа (Кейнс Дж. М.) дотримувалася принципу активного втручання у економіку. Основними інструментами регулювання виступали державний бюджет та податки. На переконання О. Уільямсона: «Треба повернути політику геть від урізання ролі розпухлої держави до посилення низки ключових інститутів держави, ефективного функціонування яких важливе для швидкого та (або) справедливого зростання» [21].

Таким чином, думка вчених-економістів визначила відповідно дві позиції у контексті втручання держави у економіку: необхідність зростання масштабів державного втручання з метою подолання проблем, зумовлених соціально-економічним розвитком та протилежна позиція обмеження державного впливу на економіку. Цілі, на які спрямовується державне регулювання, на кожному історичному етапі залежать від багатьох обставин: ступеня загальної розвиненості економіки, її структури, заходів включення до міжнародного поділу праці.

У 1776 р. А. Сміт, вказуючи на необхідність державного втручання у ринкові процеси, зазначав: «...іноді особливі розпорядження уряду можуть тривалий час тримати ринкову ціну багатьох товарів набагато вищі за їхню природну ціну. Подібні підвищення ринкової ціни можуть триматися так доти, доки зберігають чинність урядові постанови, що викликають їх» [22]. Дослідник виділяв кілька способів втручання держави у ринкові процеси: по-перше, через обмеження конкурентоздатності певних секторів економіки обмежуючи для них розподіл робочої сили та виробничих потужностей для запобігання надлишкового виробництва. По-друге, стимулюючи конкуренцію у суміжних чи протилежних сферах економіки, викривлюючи баланс пропозиції з метою

досягнення поставлених державою цілей. По-третє, зменшуючи безперешкодну можливість переміщення праці та капіталу між різними галузями і місцями..

Особливу увагу державному регулюванню ринкового механізму приділяв Дж. М. Кейнс. Характеризуючи ринкову економіку, вчений вказував на її недоліки, а саме, на його думку, найбільшими вадами економічного суспільства, є нездатність забезпечити повну зайнятість населення держави задля досягнення максимальної продуктивності, та фактор довільного та часто несправедливого розподілу багатства та доходів між рівнозначними учасниками економічної діяльності країни [23]. Усунути ці «негативи» можна лише з допомогою державного впливу на ринкові процеси.

За визначенням Г. М. Калетніка: «Державне регулювання процесів розвитку сільських територій має бути головним пріоритетом державної політики у векторі європейської інтеграції. Посилення важливості вирішення проблем сільських територій вимагає зміни орієнтації держави у напрямку підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, запровадження структурної перебудови сільської економічної інфраструктури до збалансованого багатофункціонального розвитку, формування організаційно-економічного інструменту для управління ризиками та безпекою розвитку сільських територій.» [24].

В умовах ринку безліч споживачів і виробників самостійно вирішують що, коли, скільки купувати та виробляти. Переслідуючи свої приватні інтереси, вони об'єктивно задовольняють потреби всього суспільства. Взаємна ув'язка приватних інтересів та потреб суспільства зумовлена закономірностями, основою яких слугує ринковий механізм та його економічні інструменти: ціна, попит, пропозиція, конкуренція. Таким чином, ринковий механізм виконує певну роль у встановленні рівноваги в економіці, її поступальному розвитку. Крім цього, йому притаманні і недоліки. Існують сфери, що знаходяться поза досяжністю конкурентного ринкового механізму, до яких відносяться здебільшого соціальні сфери життя: освіта, культура, охорона навколишнього середовища тощо.

Спираючись лише на ринковий механізм, неможливо здійснити справедливий розподіл доходів. Нічим не обмежений він здатний викликати соціальну поляризацію, різку диференціацію доходів, а також призвести до сплесків безробіття і, як наслідок, напруженості у суспільстві. Ринковий механізм не може самостійно забезпечити збалансованість одночасно зі стійкістю виробництва товарів і не піднімає моральних питань збереження невідтворюваних ресурсів, не здатний регулювати використання ресурсів, що належать колективному людству. У зв'язку з цим ефективність національної економіки значною мірою залежить від державного втручання. Масштаби державної регуляції економіки залежать від багатьох факторів як економічного порядку, так і національної специфіки. Спираючись на попередні дослідження вітчизняних вчених, потрібно відзначити думку С. М. Кваші, яка стверджує, що втручання держави у ринкові відносини має бути економічно визначеним та допустимим у обсягах, що сприяють підвищенню ефективності економіки шляхом втручання у баланс попиту та пропозиції на внутрішньому або зовнішньому ринку [25].

Державне регулювання являє собою систему економічних важелів і стимулів, за допомогою яких держава впливає на розвиток економіки. Для управління процесами у суспільстві держава створює стратегію, принципи, функції та інститути, до обов'язків яких входить підтримка збалансованого співвідношення між ринковим механізмом та економічними інтересами динамічним держави. Ми підтримуємо позицію вчених, політиків і практиків, які виступають за посилення ролі держави у сільському господарстві, оскільки останнє – стратегічно важливий сектор економіки, що забезпечує оптимальний розвиток народного господарства, його рівноважність і, водночас, національну безпеку [26]. Необхідність державного регулювання сільського господарства в нашій країні зумовлюється його специфічними особливостями. До таких можна віднести: вплив природно-кліматичних факторів на сільськогосподарське виробництво; тривалість виробничого циклу; низька монополія сільського господарства проти інших галузей економіки, диспаритет цін на промислову і

сільськогосподарську продукцію; обмежені терміни реалізації та переробки продукції; нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію й доходи товаровиробників, низький рівень розвитку соціальної інфраструктури; відсутність привабливості сільськогосподарської праці; висока капіталомісткість галузі та низька прибутковість інвестицій з великим терміном їх окупності; зниження ступеня екологічності сільськогосподарського виробництва, повільна пристосовуваність галузі до умов сталого розвитку [27].

Вважаємо, що у найближчій перспективі підвищення ефективності аграрної економіки залежатиме від того, наскільки вдається державі, враховуючи специфічні особливості сільського господарства, зацікавити кожного товаровиробника у максимізації кінцевих результатів.

Механізми ринкового саморегулювання та державного регулювання відзначаються принципово багатofункціональними відмінностями. Вони тісно пов'язані між собою та мають єдину спрямованість на досягнення сталого, ефективного рівноважного соціально-економічного розвитку. Активна стимулююча й регулююча роль ринкового механізму реалізується найрезультативніше за його опосередкування адекватної законам ринку гнучкою системою державного регулювання. Аграрний сектор залишається для держави пріоритетною галуззю, оскільки виступає основою насамперед продовольчого забезпечення населення [28]. Згаданий проблемі притаманне не лише економічний, а й соціальний та політичний аспекти. Сільське господарство у світі визнано однією з небагатьох галузей економіки, для якої характерний сильний зв'язок з органами державного регулювання ЗЕД, що та часто виступає об'єктом протекціоністських заходів від держави. Це пояснюється низкою обставин. По-перше, з позицій держави сільськогосподарський ринок вважається одним із пріоритетних, оскільки його стан визначає вирішення таких державних завдань, як забезпечення продовольчої безпеки країни та соціальної захищеності населення. По-друге, ірраціональний характер ринкових відносин у сільському господарстві породжує специфічні для цієї сфери економіки «провали ринку»:

диспаритет цін на агропродукцію та споживані в агровиробництві ресурси промислового походження («ножиці цін»), непередбачувані коливання цін тощо.

Власне визначення державного регулювання сільського господарства надає А. Д. Діброва – «це опосередкований цілеспрямований управлінський вплив на процеси відтворення в галузі з метою реалізації цілей державної аграрної політики» [29].

Питання необхідності державного втручання у розвиток сільського господарства на етапі свого становлення підтримується ученими. Так, І. В. Комарова вважає, що «сільське господарство з об'єктивних причин залишається однією з найбільш ризикових галузей. Саме тому у вирішенні проблеми зниження ступеня ризиків у суспільному господарстві активну участь має брати держава. Це підтверджується як світовим досвідом державного регулювання агровиробництва, так і системними структурно-галузевими зрушеннями в економіці України» [30]. Зважаючи на сучасні тренди розвитку сектору агропромисловості, вважаємо, що пріоритетним напрямом сучасного сільського господарства та його державне регулювання стає інноваційна діяльність, що наголошує на важливості екологічних і техніко-технологічних аспектів галузі та має займати важливе місце у процесі формування довгострокових стратегій розвитку згаданого сектору економіки та зовнішньоекономічної діяльності країни. Перелічені особливості сільського господарства повинні враховуватися при розробці напрямів та програм з підтримки сільського господарства як на державному так і на районному рівні. Причини необхідності державного втручання і підтримки розвитку сільського господарства можна систематизувати у такі групи (дод. А. 1).

Сучасна економічна наука представлена достатньою кількістю досліджень, де актуалізується державна підтримка сільського господарства. Проте висновки вчених щодо сутності та змістовного наповнення цієї категорії неоднозначні. Відсутність єдиного погляду поняття «державна підтримка сільського господарства» зумовлює необхідність його теоретичного осмислення та конкретизації формулювання. Між поняттями «державне управління

економікою» і «державне регулювання економіки» важко провести чітку межу, найчастіше вони застосовуються як ідентичні. І те, й інше поняття означають вплив держави, державних органів на процеси виробництва, розподілу, обміну, споживання товарів і послуг з метою ефективного використання ресурсів для задоволення суспільних та особистих потреб населення.

Дослідження економічного розвитку більшості індустріально розвинених країн після участі у війні, зокрема нових індустріальних держав, показує, що існує залежність між політикою держави, яку вона реалізує у економічній сфері та зовнішньоекономічній діяльності та рівнем розвитку ринкових взаємовідносин. Причому ця залежність має прямо пропорційний характер, тобто чим значніше розвинені ринкові відносини, тим потужніший державний вплив на розвиток і формування ринкових механізмів та регуляторів. Держава відповідає за формування умов за яких буде розвиватися ринкова економіка країни. Найчастіше ці умови характеризуються наявністю принципів вільного підприємництва та наявністю беззаперечної сумлінної конкуренції. Навіть за сучасних умов розвитку глобальних ринкових відносин, не втрачає актуальності думка С. М. Кваші стосовно впливу держави на аграрний ринок України з урахуванням його експортоорієнтованості. На переконання вченого, держава може відігравати важливу роль у сприянні розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки та розвитку його експортного потенціалу шляхом реалізації послідовної політики сприяння, слугувати центром науково-технічних знань та виступати медіатором ринкових відносин між вітчизняними та іноземними партнерами шляхом формування сприятливого ринкового середовища та забезпечення реалізації принципів функціонування вільного ринку [31].

Величезне розмаїття інструментів регулювання у науковій літературі зазвичай з певним ступенем умовності поділяються на такі групи: адміністративно-правові інструменти, економічні інструменти, регулятори прямої дії, економічні регулятори непрямої дії. До адміністративно-правових інструментів державного регулювання, що регулюють господарську діяльність також належать державні ліцензії на проведення певних видів діяльності,

встановлення квот і мит на експорт та імпорт, що визначаються державою, обмежувальні умови стосовно певних економічних об'єктів, процесів, відносин, державні стандарти якості. Економічні регулятори прямої дії включають державне бюджетне і позабюджетне фінансування окремих галузей, регіонів, державних і регіональних соціально-економічних програм, інвестиційних проєктів тощо. У аграрному секторі економіки цей інструмент набув найбільшого поширення в країнах із розвинутою ринковою економікою.

Сутність і зміст державного регулювання економіки значною мірою зумовлені його цілями та завданнями, відповідно до яких встановлюється коло функцій системи державного управління економічною діяльністю. В Україні правові основи реалізації державної політики у сфері розвитку аграрного сектору, як економічної діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, полягають у наданні послуг з метою забезпечення населення вітчизняними продовольчими товарами, харчової промисловості – сировиною та сприяння сталому розвитку сільських територій.

Так, А. Д. Діброва визначає державну підтримку як «складову системи державного регулювання сільського господарства, що являє собою сукупність правових, фінансово-економічних, організаційних та інших заходів держави щодо стимулюючого впливу на розвиток як сільськогосподарського виробництва так і сільських територій у потрібному для суспільства напрямі» [32]. Отже, державна підтримка може бути реалізована через імплементацію наявних важелів та інструментів пільгового, безоплатного або прямого фінансування найбільш вразливих або потенційно актуальних на міжнародному ринку галузей аграрного сектору країни. Результати впровадження інструментів державної підтримки сільського господарства вказують на необхідність проведення організаційно-економічних і фінансових заходів, які створять умови ефективного ведення розширеного відтворення та забезпечать конкурентні переваги сільськогосподарським товаровиробникам.

Базисом запропонованого визначення М. Ю. Коденської слугує система програм та заходів фінансової та нефінансової підтримки, що поліпшують умови

та ефективність функціонування аграрного сектору. Відповідними інструментами, на їхню думку слугують: зниження податкового навантаження, виділення субсидій, застосування ефективної системи агрострахування [33].

Як зазначає О. Бородіна, нині державна підтримка галузі представлена прямими виплатами сільськогосподарським виробникам із бюджету держави. [34]. Така інтерпретація передбачає бюджетну підтримку, виключивши решту методів і інструментів, що неправильно. Подібний підхід простежується у визначенні поняття І. В. Кобути, де державна підтримка представлена системою заходів впливу, які забезпечують ефективне функціонування сільського господарства [35].

Розмежовуючи інструменти підтримки, автори наголошують на ролі інших державних заходів, зокрема законодавчих з метою створення умов, що забезпечують ефективне функціонування виробництва та життя на селі. Державна підтримка сільського господарства представлена В. К. Горкавим у контексті сукупності економічних, організаційних, правових, науково-технічних та технологічних заходів, що створюють сприятливі умови не тільки для виробництва сільськогосподарської продукції, а й для її та переробки, а також забезпечують повноцінну життєдіяльність сільського населення [36]. На наш погляд, визначення має системний характер із чіткою вказівкою переліку заходів.

Проведений аналіз визначень дозволяє дійти наступних висновків про стан розвитку термінологічної бази дослідження. Домінуючі погляди авторів про державну підтримку сільського господарства представлені через сукупність методів та інструментів, що забезпечують розвиток сільського господарства, мають місце думки авторів про надання державної підтримки сільського господарства переважно через призму фінансових заходів, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільських територій [37]. За аналізом ключових понять визначено фінансові методи підтримки сільського господарства, зокрема бюджетну, як базовий елемент державної підтримки [38].

Вищезазначені науковці виступають прихильниками позиції про систематизоване надання державної підтримки сільському господарству, що включає адміністративно-правові й організаційно-економічні методи та відповідні таким інструменти. Державну підтримку сільського господарства нині слід розглядати як сукупність методів організаційно-економічного та адміністративно-правового характеру впливу на розвиток сільського господарства з урахуванням сучасних трендів галузі.

У зв'язку з цим, ринкові відносини у сільському господарстві мають складатися із двох сфер. У основу першої закладено механізм саморегулювання, який включає: свободу вибору підприємницької діяльності, самостійне визначення товаровиробниками своєї виробничої програми виходячи з конкретних умов та кон'юнктури ринку, вільний вибір каналів реалізації виробленої продукції, реалізацію продукції за ринковими цінами відповідно до попиту і пропозиції тощо. Основу другої сфери ринкових відносин аграрної економіки становлять економічні, правові та інші механізми державного регулювання, що орієнтують товаровиробників на ефективну господарську діяльність, ресурсозбереження, екологізацію виробництва, вирішення соціальних питань. Специфіка сільського господарства та основні завдання його регулювання визначають виконання економічних функцій держави в аграрній сфері: забезпечення розширеного відтворення та підвищення продуктивності праці в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки, оптимальне розміщення сільськогосподарського виробництва на території країни, створення у сільських поселеннях економічного клімату, який би забезпечував ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств, розподіл доходів між сферами та товаровиробниками в процесі руху сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача, регулювання ринкових процесів через організацію виробництва товарів та забезпечення їх грошовою масою [39].

Доречним вбачається розширення переліку наведених функцій наступними: спрямування інструментів регуляції на розвиток багатуукладної економіки і забезпечення захисту інтелектуальних та прав власності як таких,

забезпечення застосування накопичених наукових знань, удосконалення засобів виробництва, технології, організації та управління виробництвом.

Держава може гарантувати виконання перелічених функцій, якщо формування системи регулювання аграрної сфери ґрунтуватиметься на визначених принципах з чітко сформованими цілями, стратегією на реалізацію сталого та відповідального природокористування. До прикладу, серед таких принцип єдності економічних та соціальних цілей. Основна ідея полягає в тому, що державні регуляторні заходи повинні враховувати не лише економічні питання, а й враховувати соціально-психологічні та національні особливості сільського населення. Інший принцип – поєднання індикативності та директивності в управлінні економікою сільського господарства. Директивні методи регулювання повинні поширюватися на державні підприємства за необхідності забезпечення загальнодержавних потреб. Індикативне регулювання передбачає вплив держави на виробництво за допомогою економічних важелів, таких як державні закупівлі, податкова політика та ін. Найбільша ефективність державного регулювання сільського господарства досягається шляхом їхнього розумного поєднання [40].

Найважливішим визначено принцип раціонального аграрного протекціонізму, якому властиві два аспекти: перший – внутрішньоекономічний, що стосується взаємовідносин суб'єктів аграрного сектору з іншими галузями, другий – зовнішньоекономічний, пов'язаний з експортом та імпортом сільськогосподарських товарів. Протекціонізм – це економічна політика держави, спрямована на заохочення розвитку національної економіки і на захист вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції через запровадження митних тарифів та встановлення квот на імпорт [41]. Аграрний протекціонізм виступає основою забезпечення продовольчої безпеки країни у мирний час та постає як найважливіший компонент національної безпеки [42]. Також слід зазначити принцип гарантованості й адресності державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Державі нині дуже важливо гарантувати стійку підтримку паритету цін на сільськогосподарські товари та засоби

виробництва, підтримку інвестиційної діяльності, економічний захист вітчизняних виробників тощо.

Принцип вибіркової спрямованості державної підтримки передбачає надання економічної підтримки насамперед найбільш конкурентоспроможним підприємствам. Це пов'язано передусім з тим наявністю у держави обмеженої кількості ресурсів. Звідси існує необхідність розробки методів і принципів відбору підприємств аграрного сектору економіки, яким держава може і повинна надавати свою підтримку. На наш погляд, вищезазначені принципи варто доповнити принципом розмежування повноважень та дотримання рівних умов конкуренції. Він полягає у тому, що фінансова підтримка з державного бюджету може бути доповнена фінансуванням з обласних та місцевих бюджетів, але за своїми попередньо встановленими і затвердженими програмами. Разом із тим, важливим фактором, на який потрібно звертати увагу підчас формування державної політики з підтримки підприємств аграрного сектору слугує принцип врахування міжнародних зобов'язань. При здійсненні державного регулювання сільського господарства відповідальні за планування органи повинні враховувати зобов'язання України за міжнародними угодами та політиками міжнародних торгових угруповань.

Вплив держави на економіку сільського господарства здійснюється за допомогою прямих і непрямих методів. Прямий вплив відбувається через безпосередню участь держави у процесі виробництва або торгівлі, тоді як непрямий – це вплив держави на виробничий процес за допомогою економічних механізмів [43]. Особливістю прямих методів державного втручання в аграрну сферу відзначається їхнє базування на силі державної влади, що включають заходи заборони, примусу, обмежуючи в такому випадку свободу сільськогосподарського підприємства. На відміну від цього, непрямі методи державного регулювання сільського господарства не обмежують свободи підприємницького вибору та передбачають: державне прогнозування, планування, фінансову та зовнішньоекономічну політику. Отже, державна підтримка являє собою основний компонент системи державного регулювання

аграрної сфери національної економіки. У свою чергу, в економічний механізм, що забезпечує регулювання аграрного сектору України, входять дві ключові підсистеми: підсистема державної координації ринкового механізму в аграрному секторі та підсистема державної підтримки сільськогосподарського виробництва (дод. А. 2)

Як зазначають вчені, найменше відпрацьована підсистема державної координації ринкового механізму знаходиться саме в аграрному секторі, що пов'язано насамперед із нерозвиненістю загальної системи ринкових відносин. На сьогодні ця багаторівнева система сформована з окремих елементів, розвинених, на думку О. Бородіної, далеко не пропорційно. Серед таких: субсидування різних видів витрат за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, пільгове кредитування окремих типів землекористувачів, концентрація основних засобів виробництва та земельних ресурсів, вибіркова реструктуризація заборгованості, монокультуризація та надмірна експортоорієнтованість аграрного сектору [44].

Фахівці зазначають, що в умовах децентралізації окремі акценти стосовно державної підтримки не будуть зміщуватися на місцевий рівень. За центральними органами залишаються разом з іншими питаннями пільгове оподаткування, розробка заходів щодо страхової підтримки підприємств, підтримка племінного тваринництва, елітного насінництва, лізинг, докорінне поліпшення земель [45].

У дослідженнях учених значна увага приділяється принципам, на яких має будуватися вся система державної підтримки сільгосптоваровиробників. Так, О. М. Ільчук до цих принципів відносить: забезпечення максимально високої ефективності використання бюджетних ресурсів; програмно-цільовий характер державної підтримки; оптимальне співвідношення важелів прямого і непрямого впливу; відповідність системи заходів умов господарювання, що змінюються; диференціація заходів державної та регіональної підтримки; об'єктивність розподілу коштів між суб'єктами [46].

На переконання Т. С. Шабатури, ключовим принципом слід розглядати першочергове врахування національних, державних, громадських інтересів, а також такі принципи, як безперервність, наукова обґрунтованість, комплексний характер підтримуючих дій, необхідність досягнення не лише економічного, а й соціального та екологічного ефектів під час використання засобів підтримки [47]. Крім цього, у наукових джерелах можна натрапити на перелік й інших принципів: гарантованість, адресність, спрямованість забезпечення продовольчої безпеки, стійкість [48]. Стосовно останнього принципу, то він певною мірою суперечить зазначеному вище принципу відповідності системи заходів змінним умовам господарювання. На нашу думку, гнучкість системи державної підтримки аграрного сектору при зміні політичних та економічних умов нині має більше значення, ніж стійкість, що наочно ілюструє ситуація, пов'язана з приєднанням України до СОТ. У 2012 р. спеціалістами та науковою громадськістю широко обговорювалися наслідки цього найважливішого для економіки країни рішення, у тому числі щодо зміни вимог до державної підтримки сільгосптоваровиробників [49]. Тому ми вважаємо за доцільне доповнити розглянуту систему принципів необхідністю врахування вимог СОТ.

Крім того, один принцип, в системі вимагає певного коригування в сучасних умовах – це диференціація заходів державної і регіональної підтримки. Згаданий принцип передбачає поділ завдань і функцій між рівнями управління галуззю та сільськими територіями. Важливим принципом на етапі розвитку також має бути стимулюючий характер державної підтримки, яку слід надавати під час виконання певних умов, заданих органами управління галуззю відповідно до поставлених цілей.

Значну увагу в процесі дослідження вчені й фахівці приділяють формам та інструментам державної підтримки аграрного сектору. На загальнодержавному рівні зазвичай виділяють три форми: пряма бюджетна підтримка – це надання субсидій на матеріально-технічні ресурси та сільськогосподарське виробництво; субсидування короткострокового й інвестиційного кредитування; непряма – включає здійснення закупівель

продовольства і сільгоспсировини для державних потреб; підтримку суб'єктів вітчизняного агробізнесу при веденні різних форм зовнішньоекономічної діяльності тощо; опосередкована – на загальнодержавному рівні становить систему заходів; вкладених у забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов ведення аграрної діяльності. (дод. А. 3) Вони охоплюють заходи щодо реструктуризації заборгованості сільгосп-товаровиробників із платежів до бюджету всіх рівнів, державні позабюджетні фонди, постачальників різних матеріально-технічних ресурсів, підтримку сільськогосподарської науки. Ця форма підтримки реалізується також через регулювання цін і тарифів, імпорту й експорту сільськогосподарської продукції, продовольства та сировини, встановлення різноманітних пільг, обмежень та заборон.

Існуючі інструменти впливу держави не завжди відрізняються системністю і тому не забезпечують необхідного зрушення у розвитку аграрної сфери економіки. Неефективними заходи стають у ситуації відсутності чіткої позиції держави стосовно вирішення нагальних соціально-економічних проблем, до виділення пріоритетів у розвитку вітчизняного аграрного господарства. Також у результаті проведеного дослідження виявлено внутрішні й зовнішні фактори та причини неефективного використання сільськогосподарськими організаціями засобів державної підтримки.

Серед важливих напрямів державного регулювання економіки використовується цінова політика. Існуюча практика державного регулювання ціноутворення в аграрному секторі показала, що у цій сфері існують серйозні недоліки [50]. Державна цінова політика має створити умови поєднання вільних ринкових цін і цін, регульованих державою. Тобто, повинні існувати такі види цін. *Гарантовані ціни*. Відомі мінімальні ціни, які гарантуються державою у разі, коли на ринку виникає надлишок продукту, внаслідок чого ринкова ціна в кінцевому підсумку починає опускатися нижче за межу самоокупності виробництва товару. *Цільові ціни*. Гарантує самофінансування сільськогосподарських підприємств із середнім та зниженим рівнем витрат. За своєю сутністю цей вид цін збігається з мінімальною ціною, яку фермери США

одержують за свою продукцію. Тому у деяких країнах цільові ціни називають гарантованими. *Заставні ціни*. Вони встановлюється на певному рівні і має забезпечити товаровиробнику дохід у мінімальних розмірах. *Фіксовані ціни*. Такі застосовують щодо соціально значимих продовольчих товарів.

Важливе значення у багатьох країнах надається механізму квотування. Квота як інструмент обмеження передбачає, що у разі настання труднощів у реалізації продукції державою закуповується обсяг, визначений квотами за оголошеної заздалегідь, гарантованої державними органами ціни. Вважається, що виробничі квоти – один із найважливіших інструментів щодо запобігання появі надлишків сільгосппродукції в розвинених країнах.

Організована система кредиту являє собою важливий атрибут функціонування повноцінного ринку. Значною мірою їх розвитку сприяла державна підтримка компенсування відсоткових ставок. Проте фахівці зазначають, що цей вид характеризується цілою низкою проблем [51]. Та й самі умови надання субсидій потребують удосконалення. Так, сільгосптоваровиробники при отриманні кредитів повинні попередньо сплатити банкам ту частку коштів, яка потім має бути відшкодована в порядку повернення витрат на сплату відсотків з державного бюджету. Фахівці вважають, що механізм проведення інтервенцій довів свою ефективність, попри низький рівень відпрацьованості. Існують проблеми з інформуванням учасників ринку про ініціативи та програми, високий рівень бюрократичного навантаження, недостатньо оперативний інструмент залучення позик [52].

Нова модель економічного розвитку передбачала необхідність глибших структурних перетворень економіки, вирішення завдань реіндустріалізації економіки з урахуванням НТР, зниження інфляції та створення умов економічного зростання. Теоретичні постулати вирішення поставлених завдань були створені в рамках неоконсервативного напрямку в економічній думці, представленого трьома основними моделями: монетаризму, теорії раціональних очікувань, теорії економічної пропозиції. Постулати неконсервативних підходів у державному регулюванні орієнтувалися на досягнення інших цілей і

пріоритетів, ніж теорія Кейнса й віддають перевагу непрямому державному регулюванню, яке здійснюється переважно в рамках грошово-кредитної та науково-технічної політики – визначення напрямів і фінансування досліджень.

У подальшому розвитку поглядів на роль держави в регулюванні економіки стали з'являтися все більш інтеграційні моделі, побудовані на синтезі державних і ринкових інструментів регулювання. Основоположником цього напрямку виступив Пол Самуельсон, підхід якого дістав назву змішаної економіки [53]. Вказана концепція будується на синтезі двох механізмів регулювання макrorівня, на поєднанні ефективного державного управління та механізму гнучкого саморегулювання.

Залежно від рівня участі держав у економічних процесах можна виділити економіки з мінімальною участю та з максимальною присутністю держави в макроекономічному регулюванні. Країни, що мінімально втручаються у регулювання зовнішньоекономічної діяльності покладають відповідальність за формування балансу на ринках через інструмент вільного ринку. У свою чергу держави, що активні у регулюванні ЗЕД, часто відповідають за цілісність грошового ринку, гнучко регулюють екзогенні фактори, контролюють основні зовнішні впливи, відстежують виробництво соціально значущих продуктів, товарів та послуг, активно здійснюють управління неринкових секторів економіки. Країни з розвиненими економіками (Німеччина, Франція) надактивно використовують можливості державного регулювання, акцентують свою увагу на регулюванні соціального сектору тощо [54].

Державне регулювання слід спрямовувати на побудову раціонального функціонування аграрної ринкової економіки з елементами сталості та відтворюваності галузі. Таке регулювання не варто усувати від регулювання виробничої діяльності [55]. Швидше державне регулювання варто удосконалювати й активізувати у напрямі переходу від машин і технологій, що застаріли, до інноваційних, сучасних конкурентоспроможних методів ведення виробництва, апробованих передовою світовою практикою.

Одним з інструментів державного регулювання має стати ціна на основні види сільськогосподарської продукції, яка забезпечить дохідність виробництва його виробникам. Встановлення базової ціни передбачає аналіз витрат на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції та на вибір методу ціноутворення. Базова – не стільки прогнозована, скільки мінімально необхідна ціна реалізації задоволення внутрішніх потреб виробника [56]. Зазвичай це ціна мінімального запиту виробника щодо вигідності виробництва певного товару у конкретних умовах. Вона повинна стати інструментом індикативного планування, а її розрахунок має бути основою визначення обсягу державної ресурсної підтримки виробників. Така форма державної підтримки передбачає, що виробник повинен дотримуватися науково обґрунтованих технологій виробництва. Пропонований алгоритм визначення обсягу ресурсної державної підтримки зводиться до зіставлення базової та ринкової цін. Якщо базова ціна нижча за ринкову, державна ресурсна підтримка не розраховується.

Нині актуальним вбачається розроблення та застосування гнучкого, диференційованого підходу залежно від рівня розвитку та аграрного потенціалу території, ефективності господарювання, максимально ефективного використання ресурсної бази відповідно до концепції «зеленої» економіки. Додатковий потенціал вітчизняного сільського господарства можливо досягнути завдяки зниженню витрат енергії та праці при виробництві сільськогосподарської продукції, які на сьогодні в Україні у рази вищі, ніж у розвинених країнах.

1.2. Теоретичні аспекти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств

Зовнішньоекономічну діяльність (ЗЕД) можна охарактеризувати як принциповий аспект національного розвитку держави. Серед найважливіших причин цього розрізняють природно-географічне розташування країни, та необхідність здійснення зовнішньоторговельного обміну.

Поняття ЗЕД, представлене у законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» як «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами» [57]. Загалом, ЗЕД включає зовнішньоторговельну, інвестиційну або іншу діяльність та набуло політико-орієнтованого характеру, пов'язаного з можливістю та бажанням її учасників у нав'язуванні власних пріоритетів. Крім того, законодавче тлумачення ЗЕД обмежується перерахуванням її видів, не розкриваючи мети та змісту.

За узагальненою точкою зору економістів, що досліджували питання ЗЕД, її природа полягає у переміщенні об'єктів цивільних прав між національними економіками. Відповідно, ЗЕД передбачає наявність відносин із вивезення з держави-донора до держави-реципієнта об'єктів цивільних прав та ввезення до держави-реципієнта згаданих об'єктів. Таким чином, ЗЕД – це відносини щодо експорту та імпорту об'єктів цивільних прав. Теорії внутрішніх ефектів зовнішньоторговельної політики – це теорії, що пояснюють наслідки дій держави у сфері зовнішньої торгівлі для національної економіки. Теорія молодих галузей промисловості або теорія захисту галузей промисловості, що зароджуються – класична теорія промислової політики держави, основи якої були закладені О. Гамільтоном і надалі набули розвитку в дослідженнях Р. Болдвіна. Ключова ідея цієї теорії полягає в тому, що захист від іноземних конкурентів дозволяє галузям, що зароджуються, швидше досягти економії від масштабу, що дає можливість перетворити їхню продукцію на конкурентоспроможну на зовнішніх ринках [58]. Собівартість виробництва у нових галузях зазвичай вища за потенційну, і навіть вища, ніж у конкурентів, що обмежує їх привабливість для інвестицій. Водночас нові галузі майже завжди пов'язані з новими знаннями та технологіями. Підтримка галузей, що зароджуються, за допомогою субсидування витрат на НДДКР, підготовку персоналу, захисту інтелектуальної власності та інших заходів держави дозволяє залучити в ці галузі інвестиції [59].

Важливою науковою розробкою щодо державного регулювання визнано «Парадокс Метцлера». Основна його ідея – імпортерський тариф на товар може змусити експортерів знизити ціни на більшу величину, ніж величина тарифу з метою збереження ринку країни-імпортера [60].

Одним із методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання слід вказати митне регулювання, основу якого становить митний тариф. Методологічним підґрунтям його застосування стала теорія оптимального тарифу (Джонсон Г.). Відповідно до цієї теорії тариф, що максимізує добробут країни, дорівнює еластичності взаємного попиту на внутрішньому ринку на імпортерські товари та еластичності взаємного попиту на зовнішньому ринку на експортерські товари, зменшеної на одиницю [61]. Чим нижча еластичність імпорту за ціною, тим вища ставка оптимального тарифу, і навпаки.

Паралельно вищезазначеній теоретичній розробці з'явилася теорія дисторсій, сформульована Джагдішем Бхагваті, що фіксує умови, коли скорочення тарифних і нетарифних обмежень (дисторсій) у зовнішній торгівлі збільшує добробут країн-партнерів. Зокрема, згідно з теорією, підвищення рівня добробуту відбувається, коли наявне одне обмеження, і воно знижується [62].

Водночас, при існуванні безлічі дисторсій, зниження окремих завжди призводять до підвищення рівня добробуту. Загалом, згідно з теорією, тариф неминує викликати втрату добробуту порівняно з оптимальною стратегією вільної торгівлі, а найефективнішим інструментом виправлення дисторсій залишається податкова політика. Незважаючи на переконливі теоретичні аргументи на користь зниження бар'єрів у міжнародному русі товарів та послуг, більшість країн нині продовжують проводити політику, що обмежує торгівлю. Ключову роль тут відіграють багатосторонні торговельні переговори насамперед у рамках СОТ.

У зв'язку з цим важливо звернути увагу на теорію внутрішніх дивергенцій (Корден М.), згідно з якою невідповідності між особистими та суспільними економічними інтересами всередині країни (дивергенції) повинні коригуватися внутрішніми заходами, а виправлення внутрішніх проблем методами

зовнішньоекономічної політики дисторсіями. Дії урядів у сфері зовнішньої торгівлі завжди опосередковано позначаються на інших сферах національних економік. Як наслідок, зовнішньоторговельна політика може бути використана як інструмент вирішення внутрішньоекономічних проблем [63]. Проте подібна стратегія з теоретичної точки зору не буде ефективною.

Теорії зовнішніх ефектів зовнішньоторговельної політики охоплюють теоретичні розробки, що пояснюють наслідки макроекономічних рішень зовнішньоторговельних партнерів відносно один одного. Такою виступає теорія митного союзу, яку сформулював Джейкоб Вайнер. Відповідно до неї, координація зовнішньоторговельної політики між країнами у формі торгових угод про усунення тарифів у взаємній торгівлі характеризується проявом двох різних типів ефектів: «створення торгівлі» – переорієнтації споживачів із національних постачальників товарів чи послуг на зовнішніх у рамках союзу та «відхилення торгівлі» – переорієнтації споживачів з постачальників поза союзом на постачальників усередині союзу. Кінцевий результат міжнародних угод у сфері торгівлі залежить від того, який тип ефектів переважає [64].

Умови Дж. Вайнера стали ключовим інструментом, що використовується на практиці при розробці та укладанні міжнародних торгових угод. Водночас емпіричні перевірки теорії підтвердили, що зміна добробуту внаслідок укладання торгових угод може бути неоднаковою для країн-учасниць. При цьому деякі країни можуть втрачати ресурси [65]. Найчастіше «ефект відхилення торгівлі» перекривається «ефектом створення торгівлі», у результаті створення митного союзу веде до зростання добробуту країн-учасниць.

Теорія «другого найкращого» бере свій початок у роботі Дж. Міда «Теорія міжнародної економічної політики». Здійснивши синтез кейнсіанської і класичної економічної теорій щодо передумов балансу внутрішньої й зовнішньоторговельної рівноваги, Дж. Мід визначив умови, за яких втручання у міжнародну торгівлю сприяє збільшенню добробуту як окремих країн, так і груп країн та, відповідно, зростання загального обсягу світового виробництва [66].

Наслідком цих умов стала ідея «другого найкращого»: крім політики свободи торгівлі немає іншої торгової політики, вплив якої на загальний добробут виявився б однозначно позитивним. Цю ідею використали Річард Ліпсі та Келвін Ланкастер для формулювання загальної теорії другого найкращого. Її головним твердженням стало наступне: якщо одна з умов Парето-оптимуму не може бути виконана, ситуація другого кращого оптимуму досягається лише через відхилення від інших умов Парето-оптимуму. До факторів, що ведуть до відхилення від Парето-оптимумів відносяться й зовнішні зміни: протекціоністські заходи від зовнішньоторговельних партнерів, зміна світових цін тощо, і не лише економічного характеру: політичні, соціальні, технологічні, природні та ін.

Світовий досвід розвитку країн показує необхідність реалізації функцій втручання у сферу економіки. У важливих суперечках представників різних наукових шкіл та течій не заперечується присутність держави у питаннях регулювання її галузей. Відмінність поглядів пов'язані з масштабами, що застосовуються інструментарієм, формами й інтенсивністю втручання в економіку. Представники кейнсіанства обґрунтовували свої погляди на необхідності державного регулювання з одночасним скороченням тиску ринкових механізмів на учасників виробничого процесу. Так, Дж. М. Кейнс припускав наявність механізмів стримування попиту, дія яких створювала ситуацію його дефіциту та схильність до процесів стагнації, що неухильно призводило до безробіття. На думку Дж. М. Кейнса, вплив на ЗЕД держави має здійснюватися, передусім, у вигляді впливу на обсяги і структуру імпорту [67]. Схильність населення до імпортного продовольства виступає як чинник зниження інтересу до товарів вітчизняного походження, означаючи відповідне зменшення сукупного попиту на національному ринку. Подальші дослідження Є. Домара були спрямовані на вирішення суперечностей ринкової економіки, що виникають, у рамках залучення заходів державного регулювання. Таким чином, на їхню думку, застосування економічних заходів впливу не має замінювати дії ринкових сил. Використовуючи регулятори, уряд повинен здійснювати контроль

диспропорцій, що виникають, і запровадити ефективні заходи щодо їх усунення. Помітним виявився внесок у розвиток теоретичних аспектів ЗЕД М. Портера. Представники меркантилізму вдалися до численних спроб розкрити причини розвитку ЗЕД, а також пояснити її вплив на економіку окремих держав. Яскравим представником пізнього меркантилізму став Т. Ман, який у своїй головній праці «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої торгівлі як регулятор нашого багатства» показав, що збільшити кількість грошей у державі можна внаслідок активного балансу зовнішньої торгівлі.

Пізні меркантилісти стверджували, що багатство держави визначається більшою різницею між вартістю вивезених та ввезених товарів. Цього можна домогтися, по-перше, заохоченням вивезення з країни не сировини, а готової продукції, і, по-друге, розвитком посередницької торгівлі у зарубіжних країнах. Саме така державна політика дозволила європейським країнам вирватися вперед у економічному розвитку.

На відміну від представників кейнсіанського течії монетаристи виступали противниками державного впливу на економіку. На їхнє переконання, ринкова економіка здатна до вирівнювання виходячи з дії законів попиту та пропозиції. При цьому порушення цієї рівноваги на тривалу перспективу виключено. Важливо відзначити схожість поглядів монетаристів та представників кейнсіанства у питаннях державного реагування на соціально-економічні виклики суспільства. Погляди монетаристів у згаданих питаннях знайшли свій відбиток у діяльності урядів Японії, США. Надалі А. Лаффер і Дж. Гілдер, розвиваючи ідеї монетаризму, запропонували один з її різновидів – теорію економіки пропозиції, що передбачає процес стимулювання пропозиції продукції та послуг без здійснення державного регулювання попиту. Вони виступають проти втручання держави у ринкові процеси, пропонуючи проведення дерегуляції економіки, відроджуючи свободу приватного підприємництва [68].

Таким чином, сформувалися два основних підходи до теорії міжнародної торгівлі: представники першого вказували на обов'язкову державну присутність

та втручання з метою сприяння розвитку національних інтересів на основі реалізації політики протекціонізму, другі – віддавали перевагу нормам вільної торгівлі, що здійснюється без державних обмежень [69]. Завдяки членству України у СОТ аграрна сфера економіки, у тому числі й сільське господарство, будують зовнішньоекономічні орієнтири, успішна реалізація яких, на думку М. І. Пугачова, може залежати здебільшого від не монетарних інструментів стимулювання: розвитком механізму моніторингу світової кон'юнктури агропромислових ринків, досягнення збалансованості внутрішнього продовольчого ринку за рахунок експортно-імпортних операцій, розвиток інноваційних технологій з подальшою локалізацією їх виробництва на території держави [70]. Існуючі теоретичні підходи до визначення поняття державного впливу, пов'язаного з підтримкою експорту-імпорту з урахуванням існуючих особливостей сільськогосподарського виробництва, дозволяють сформулювати авторське трактування, за яким державний вплив на аграрний сектор економіки – це механізм стабілізації та сталого розвитку галузей сільськогосподарського виробництва, функціонування яких здійснюється в умовах дії негативних та позитивних екзогенних та ендогенних факторів фінансово-економічного, соціально-політичного, природно-кліматичного, демографічного характеру, за допомогою застосування комплексу законодавчо-правових, господарсько-виконавчих та адміністративних заходів, з метою забезпечення ефективного функціонування агробізнесу.

Динамічний розвиток аграрного сектору економіки відіграє надважливу роль як у забезпеченні продовольчої незалежності держави, так і у формуванні конкурентних переваг сільськогосподарської продукції на ринку агропродовольства. Формування нової парадигми в системі експорту сільськогосподарської продукції – пріоритетне завдання державної політики країни, що прагне забезпечити своє гідне місце у світовій економіці [71].

Основною проблемою для українського агробізнесу при експорті сільськогосподарської продукції визначається низький рівень її переробки. Це у свою чергу зумовлює невисоку додану вартість, і навіть явно втрачені

конкурентоспроможні характеристики запропонованого товару [72]. Водночас потенціал переробки української сільськогосподарської сировини величезний, а це додаткові можливості не лише стосовно нарощування обсягів експорту, а й нові можливості щодо диверсифікації країн-покупців.

Таким чином, траєкторія подальшого зростання експорту сільськогосподарської продукції має стати головним фактором для прискореної технологічної модернізації галузі за умови якісного розвитку експортної інфраструктури, що забезпечує не тільки сировинний характер поставок. Формування відкритої та прозорої державної експортної політики, яка зобов'язана сконцентрувати у собі пріоритети аграрного експорту – необхідна умова успішного просування української сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки.

Існуюча система експорту продукції українського аграрного сектору на закордонні ринки здебільшого базується на підтримці експортерів через надання певних податкових преференцій. Нині можна наголосити, що вищезазначені лімітуючі чинники негативно відбиваються на системі підтримки експорту продукції сільського господарства. Важливо враховувати, що лімітуючі фактори зростання експорту вітчизняної агропродукції та підтримка експорту вирізняються різноспрямованою дією при подоланні міждержавних торгових бар'єрів (рис. 1. 1).

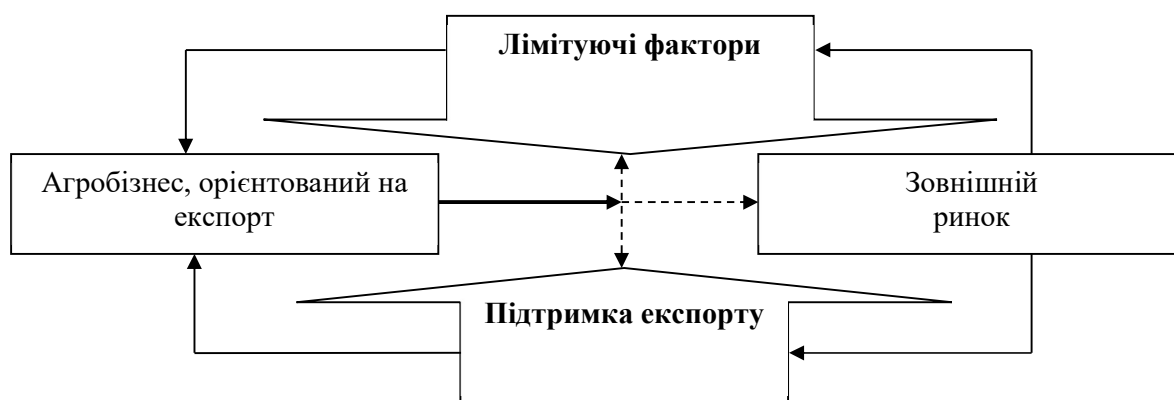

Рис. 1.1. Різностямований вплив лімітуючих факторів та підтримки експорту на експортоорієнтований агробізнес

Джерело: власна розробка автора.

У зв'язку з цим першорядним має стати досягнення при прогнозуванні впливу лімітуючих факторів адаптивності суб'єктів агробізнесу до зовнішніх та внутрішніх умов під час здійснення експортних поставок та реалізації експортно-імпортних операцій не лише за стандартних умов функціонування ринка, а і за наявності екстраординарних умов здійснення угод.

Ми підтримуємо визначення науковців, що державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – це сукупність форм, методів та інструментів, що використовуються державою для модерації економічних відносини між країнами відповідно до національних інтересів, цілей і завдань [73].

На нашу думку, завдання державного регулювання ЗЕД – захист економічного суверенітету, забезпечення економічної й продовольчої безпеки, стимулювання розвитку національної економіки та забезпечення умов ефективної інтеграції країни у світову економіку відповідно до сталих і відтворюваних принципів розвитку. У такому разі поняття «державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності» за нових умов функціонування вітчизняного та міжнародного ринку агропродовольства можна описати як зміну пріоритетів у переліку «форм, методів та інструментів впливу на міжнародні відносини між країнами, зокрема країнами-членами Європейського Союзу в нових умовах логістичних викликів та перешкод спричинених військовими дій, що реалізуються державними органами та агробізнесом задля відстоювання інтересів національних агровиробників», у яких держава приймає активну участь шляхом регуляції та розвитку зовнішньоекономічної діяльності за допомогою комплексу спеціальних методів, які можна розділити на дві основні групи: економічні та адміністративні. До заходів, що регулюють торгівлю, прямо впливають на кількість і опосередковано на ціну, відносяться квотування, правила про переважне придбання товарів вітчизняного виробництва, ліцензування, валютний контроль, стандарти, адміністративні зволікання та вимоги бартерного обміну.

Важливий фактор сучасного розвитку світової економіки та міжнародних економічних відносин являє собою міжнародний рух капіталу [74].

Адміністративні методи регулювання руху капіталу на національному рівні включають правовий режим за змістом, управлінням і користуванням іноземними інвестиціями, порядок допуску інвестицій та інвесторів, визначення режиму, порядок націоналізації та компенсації, переведення прибутку і репатріацію капіталу й порядок врегулювання спорів. Зважаючи на поглиблення міжнародної кооперації, рух капіталу має тенденцію наслідувати торговельні потоки. За сучасних умов глобалізації, зустрічаються приклади країн, що розвинули власну економіку саме завдяки руху капіталу всередину країни. Україна на поточному етапі розвитку економіки не володіє достатнім рівнем безпеки та свободи для опанування значного потоку капіталу, тим паче за умов встановленого воєнного стану, тож у контексті України, рухом капіталу як складовою ЗЕД на поточний час можна знехтувати при дослідженні механізмів регулювання та їх впливу на економіку.

Архітектура системи органів державного регулювання ЗЕД була сформована у 1992 році і охоплює два рівні управління – державний та регіональний. Верховна Рада України на державному рівні виступає найвищим органом, що здійснює регулювання ЗЕД та має право приймати, змінювати, скасовувати закони, що регулюють зовнішню торгівлю, спільне підприємництво та інші форми зовнішньоекономічного співробітництва. Також, вплив на регулювання експортно-імпоротної діяльності сприяють укази Президента України. У регулюванні міжнародної торгівлі беруть участь фіскальні органи, відомчі міністерства та інші інститути. Важлива роль у регулюванні експорту-імпорту належить Національний банку України, який укладає міжбанківські угоди, представляє інтереси країни у відносинах із центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими кредитно-фінансовими установами.

У межах повноважень, що визначаються Конституцією України та іншими законодавчими актами, кожна з гілок регіональної влади контролює діяльність учасників зовнішньоекономічної діяльності, розташованих на території регіону, та керує ними. Відповідальними у оперативному управлінні ЗЕД лише на рівні регіону стають місцеві органи влади [75]. Обсяг та

ефективність зовнішньоекономічної діяльності значною мірою залежать від кожного суб'єкта господарювання, її регулювання на рівні держави чи регіону. Системі органів регулювання зовнішньоекономічної діяльності притаманні спільні ознаки у країнах всього світу. По-перше, у процесі регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни бере участь вищий законодавчий орган [76]. По-друге, кожна країна має найвищу виконавчу владу у власній юрисдикції, яка: видає накази на підставі прийнятих законів про розвиток економічної діяльності у зовнішньому секторі та контролює виконання цих законів. По-третє, найбільшою мірою на розвиток і регулювання ЗЕД впливають міністерства, головне завдання яких – безпосередньо управляти економічними відносинами із зарубіжними країнами.

Прикладом використання повноважень та інструментів, доступних державі на національному та міжнародному рівні може слугувати протекціонізм по відношенню до вітчизняних виробників та споживачів аграрної продукції. Серед основних цілей проведення політики протекціонізму в Україні та світі слід виділити: захист стратегічних галузей, таких як сільське господарство, проблеми в яких можуть призвести до відчутної слабкості країни у разі воєнного стану та відповідної реакції на протекціоністську активність торгових партнерів. Розмаїття протекціонізму у міжнародній торгівлі щодо його вузьких завдань дозволяє виділити ряд форм таких заходів: селективний протекціонізм, галузевий, колективний, прихований протекціонізм [77].

Якщо звернути увагу на тарифне і нетарифне регулювання країни, зауважимо, що жодних додаткових серйозних заходів, які обмежують міжнародний товарно-торговельний інтерес партнерів, не використовується. За останні роки світ зіткнувся з новим викликом – пандемією коронавірусу. Здавалося б, це саме той момент, коли держави могли б відмовитися від будь-яких протекціоністських дій хоча б по відношенню до країн, що розвиваються. Але на дистанційному саміті G20, що відбувся 2020 року, країни не змогли дійти консенсусу з цього питання, а обмежилися лише заявами про широкомасштабну підтримку та реанімацію глобальної економіки.

Таким чином, логічно припустити, що в найближчому майбутньому проблема світового протекціонізму не буде вирішена. Звідси, керівництву України було б доцільно розглянути можливе опрацювання нових заходів щодо розвитку всіх галузей національної економіки з метою запобігання ситуаціям, коли модернізація відбувається лише у разі появи труднощів чи обмежень. Для цементування власної присутності на міжнародній арені Україні варто продумати розробку нової варіації між вільною торгівлею та протекціонізмом у міжнародній торгівлі [78].

Приєднання України до СОТ розглядається на сьогодні як один із ключових напрямів зовнішньоекономічного розвитку країни, оскільки впливає на формування її зовнішньоекономічної політики. За оцінкою Світового банку, приєднання до СОТ – це комплексний процес, який передбачає набагато більше, ніж прийняття зобов'язань за ставками мит на товари. Вступ до СОТ вплинув на широке коло заходів державної політики та інститутів, включаючи тарифну політику, митне адміністрування, норми застосування стандартів безпеки товарів, надання доступу на ринки та національного режиму іноземним постачальникам послуг, обмеження субсидій сільському господарству, норми щодо забезпечення прозорості зовнішньоторговельного режиму тощо. У цьому аспекті також важливі досягнення домовленостей щодо обсягу внутрішньої підтримки сільського господарства в рамках «жовтої скриньки». Зобов'язання за обсягами «жовтої скриньки» фіксуються для кожного члена СОТ як агреговані заходи сприяння (АМС) [79]. Отже, процес приєднання до СОТ можна визнати одним із найважливіших інструментів економічного розвитку. У зв'язку з цим необхідно вдосконалювати інституційні форми підтримки експорту як на державному, так і на місцевому рівнях, оскільки залучення суб'єктів у зовнішньоекономічну діяльність з урахуванням приєднання до СОТ вимагає значного поліпшення умов доступу світовий ринок товарів та послуг.

Усі суб'єкти повинні отримати значну вигоду від приєднання до СОТ. Проте найбільшою мірою це відчувають регіони з найвизначнішим експортним потенціалом, що дозволяє здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. На

думку І. В. Кобути, важливо розглянути регіональні аспекти приєднання України до СОТ, зокрема вплив зовнішньоекономічної лібералізації на регіональний рівень розвитку, адже однією з проблем процесу зовнішньоекономічної лібералізації вирізняється фактор нерівномірного регіонального розвитку [80]. Для мінімізації згаданих ефектів на практиці використовуються політики протекціонізму і фритредерства, що докорінно відрізняються та безпосередньо впливають на стратегію та вектори розвитку держави. Політика протекціонізму спрямована на захист власної промисловості, сільського господарства від іноземної конкуренції на ринку. Для протекціонізму характерні високі митні тарифи, обмеження імпорту. Фритредерство – це політика вільної торгівлі, коли митні органи виконують лише реєстраційні функції, мінімізуються стягнення експортних чи імпорتنих мит, відсутні обмеження на зовнішньоторговельний оборот. Таку політику може проводити країна з ефективною економікою, за якої вітчизняні суб'єкти господарювання здатні витримувати конкуренцію імпортерів та активно просуватися на світовому ринку [81].

Проведенню ефективної аграрної політики України на світовому ринку сприятиме досконале зовнішньоторговельне регулювання у зв'язку з посиленням конкуренції. Воно має бути орієнтоване, на думку науковців, на вирішення наступних завдань: ефективну інтеграцію у світовий ринок галузей сільського господарства, вступ до СОТ на умовах, що не допускають дискримінації вітчизняних товаровиробників, використання протекціоністських заходів для захисту інтересів вітчизняних товаровиробників агропродовольства, виробництво якого може повністю забезпечувати потреби країни, використання гнучких імпорتنих митних тарифів [82].

Особливу роль у розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні покликані відіграти участь у міжнародних агропромислових виставках, активізація рекламної діяльності про досягнення, обмін досвідом із закордонними партнерами у галузі сільського господарства. Для успішного розвитку ЗЕД в Україні особливе значення матимуть приєднання до СОТ, поширення особливих економічних зон країни. Показовим можна вважати досвід

регулювання зовнішнього торгового продовольчого обороту в європейських країнах. Як особливість системи регулювання в ЄС зовнішньої торгівлі продовольством виділяється той факт, що принципи торгівлі тісно пов'язані з єдиною політикою в аграрному секторі економіки, спрямованої на досягнення та утримання на світовому ринку конкурентоспроможності продовольчих товарів, а також те, що обмеження імпорту тісно пов'язане із стимулюванням їх експорту.

За основні інструменти регулювання зовнішньої торгівлі продовольчими товарами слугують компенсаційні збори, квоти та мита, що захищають ринки ЄС. Якщо розглядати європейський сільськогосподарський ринок, то у цій сфері економіки ціни завжди були завищеними. В Європі ціни регулюються Комісією Європейського Союзу (КЕС), яка діє на основі регламентів, що включають критерії, фактори, методи підрахунку. Імпорт аграрної продукції регулюється у вигляді компенсаційного збору. Такий збір у Європі встановлюється насамперед для ввезення лише певних товарів, а саме тих, самозабезпеченість яких у конкретній країні досягла 100%. Мито стягується, коли товари переміщуються через кордони між країнами. Це податок, який уряди стягують з експорту та імпорту товарів. Для регуляції зовнішньої торгівлі до певного часу також активно використовувалося ембарго. Ембарго для експорту з ЄС застосовувалося лише до країн третього світу, адже такий інструмент протекціоністської політики достатньо агресивний. Часто на практиці країни, що мають на меті захистити свій внутрішній ринок від сторонніх постачальників, ембарго заміняють на податок на імпорт.

Таким чином, у ЄС реалізується жорстке регулювання обороту на ринку продовольства та сировини, що виконує важливу функцію захисту власних виробників. Для захисту власного виробника ЄС також використовує торгові й тарифні бар'єри, а також протекціоністські субсидії на конкуруючі товари для збільшення власної частки експорту за межами ЄС та захисту інтересів внутрішнього виробника. До прикладу, зовнішньоторговельні бар'єри зазвичай використовуються з метою ізолювати сільське господарство від ефектів коливання світових цін на продовольство.

Епідемія COVID-19 від початку 2020 р. вплинула на всі аспекти життя сучасного суспільства й не оминула продовольчий комплекс виробництва. Світовий продовольчий ринок це складна мережа, що включає гравців, які працюють спільно, формують баланс пропозиції та попиту [83]. Несподіваний стрибок попиту на продовольство, що фіксується в цей період, швидко почав виснажувати запаси продовольства практично повсюдно, змушуючи аграрний сектор різних країн шукати рішення для покриття дефіциту продуктів харчування. Криза виявила серйозні недоліки сучасної моделі ланцюжка поставок продовольства. Зважаючи на наведене вище, потребує розгляду метод тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Вони визначені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та Податкового кодексу України, за допомогою якого встановлюються принципи здійснення ЗЕД та створення системи оподаткування, а також визначається її структура та цільове призначення. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності залучає все більше і різноманітних засобів, серед яких традиційні митні тарифи займають особливе місце. Митний тариф України, згідно із Законом «Про Митний тариф України», функціонує як упорядкований список ставок мит для товарів, що перетинають митну територію України та визначаються згідно Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД), що розроблена на базисі Гармонізованої системи опису та кодування товарів ЄС.

Перелік Митних тарифів України налічує більше 11 тисяч тарифних статей, що стягуються митницею та встановлюються Верховною Радою України шляхом прийняття законів України з урахуванням висновків Кабінету Міністрів України і справляється на всій території України.

В Україні, згідно із Законом України «Про Єдиний митний тариф», за способом нарахування можна виділити наступні типи мит: комбіноване, специфічне, адвалорне. Залежно від напрямку переміщення товарів мито можна класифікувати як: ввізне, вивізне.

Задля розширення функціоналу базового митного інструментарію державні органи розробили особливі види мита, як-то: компенсаційне,

антидемпінгове, спеціальне. Зазначені митні заходи використовуються з метою захисту внутрішніх виробників від недобросовісного демпінгового, субсидованого і диспропорційно зростаючого імпорту з інших країн, митних союзів чи економічних об'єднань. Спеціальні митні платежі можуть застосовуватись відповідно до вироків Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі, які встановлюють величину, спосіб оплати та тривалість згаданих платежів [84]. Узагальнюючи аналіз законодавчих документів, можна зробити висновок про виконання митно-тарифним регулюванням фіскальних та захисних функцій.

Не зважаючи на державні інтереси та програмні цілі, у деяких випадках наддержавні міжнародні організації можуть безпосередньо впливати на митне регулювання. Так, співробітництво в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) передбачає мінімізацію торговельних бар'єрів між країнами-учасниками, що значно впливає на регулювання ЗЕД в Україні. Незважаючи на те, що Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ/СОТ) допускає захист національної економіки, основною вимогою до такого регулювання постає обґрунтованість потреби спеціальних митних ставок. Основною мета – чітке визначення рівня захисту національного виробника та мінімізація торговельних дискримінаційних перешкод, таких як ембарго на експорт-імпорт, кількісні обмеження, тарифні квоти, сертифікація товарів, субсидування тощо. Однією з ключових умов для приєднання України до СОТ було поступове зниження митних ставок. Такі зміни до митного законодавства – невід'ємна частина Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі. Імплементация змін дала змогу перейти до застосування єдиних стандартів у митній справі. У свою чергу 4 червня 2020 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Митний тариф України», згідно якого доповнили перелік товарних кодів та описових окремих товарів та товарних груп [85].

Відтепер Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) приведена у відповідність до сучасної редакції Гармонізованої системи опису та кодування товарів Всесвітньої митної

організації. Закон №674-IX «Про Митний тариф України» забезпечує здійснення митного оформлення товарів в Україні із застосуванням норм міжнародного митного права в частині класифікації товарів. Ці зміни періодично відбуваються у зв'язку з технічним прогресом, для забезпечення більш зрозумілого викладу назв товарів, для безпеки харчування, боротьби з епідеміями і т. п.

Правила інтерпретації комерційних термінів – важлива складова під час здійснення міжнародної торгівлі. З 1 січня 2020 р. запрацювала Інкотермс-2020. Вони визначають обов'язки за різними типами стандартизованих контрактів при передачі товару продавцем покупцю. Аналіз редакції Інкотермс-2020 свідчить про наявність суттєвих відмінностей від Інкотермс-2010. Зникли умови постачання EXW та FAS. Пов'язано це з нечастим використанням згаданих умов поставки. Базис FCA дуже універсальний і дає можливість використовувати будь-який вид транспорту та місце доставки вантажу. В Інкотермс-2020 базис FCA розділений на два терміни: один для наземної доставки, інший для морських контейнерних поставок.

У правилах Інкотермс-2020 термін DDP відсутній. Замість нього з'явилися два терміни – DTP і DPP. Базиси DTP та DPP, по суті, відповідають базису DAT. Відмінність у тому, що продавець додатково сплачує всі імпортні мита та доставку до терміналу у країні покупця (DTP) або до зазначеного місця призначення, яке не функціонує як транспортний термінал (DPP).

Також змінилися умови постачання FOB і CIF для контейнерних перевезень. Базиси FOB та CIF визначають правила продажу вантажів, що доставляються водним транспортом. Згідно з цими умовами, вантаж повинен бути завантажений на судно насипом або в упаковці. Якщо товар розміщений у контейнерах, то продавець передає його перевізнику на терміналі, а не на судні.

Проте більшість учасників міжнародної торгівлі терміни «FCA» та «CIP» не застосовують. Тому Інкотермс-2020 передбачає можливість використання умов постачання FOB і CIF у тому числі для контейнерних перевезень морським та внутрішнім водним транспортом, як це було в Інкотермс-2000. Також у правилах Інкотермс-2020 змінилися страхові зобов'язання для продавців і

покупців за умов постачання CIF та CIP. У оновленій редакції Інкотермс-2020 з'явився новий термін CNI. Відповідно до цих умов вважатиметься, що продавець виконав постачання, коли він розмістив застрахований товар у порту відвантаження. Міжнародні договори та угоди пріоритетні перед нормами національного законодавства. Цей факт набуває особливої актуальності у зв'язку зі вступом України до СОТ, акти якої мають імперативний характер, обов'язкові для виконання країнами-учасниками.

Поглиблено питання міжнародного регулювання торгівлі агропродовольчою продукцією й зовнішньоекономічні політики держав гостро обговорювалися у момент формування та були оформлені документально у рамках ГАТТ лише на Уругвайському раунді трьома угодами: Угода щодо сільського господарства (ССГ), Угода щодо санітарних та фітосанітарних заходів (СФС), Угода з технічних бар'єрів у торгівлі (ТБТ). Приведення у відповідність національного українського законодавства до цих вимог стосується питань підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників, зокрема такого аспекту національної продовольчої безпеки, як підтримання самозабезпеченості, а також продовольчої незалежності. СФС спрямована на забезпечення безпеки продовольчої продукції, тоді як ТБТ – на регулювання продовольчої незалежності. Угода щодо сільського господарства регламентує конкретні зобов'язання у кожній з наступних сфер: доступ до ринку, внутрішню підтримку, експортну конкуренцію. Для виконання згаданих норм країни-учасниці були диференційовані з метою проведення адекватних їхньому потенціалу тарифікації, скорочення та усунення наявних обмежень.

Стимулювання інтенсивного розвитку сільськогосподарської продукції визначається одним із важливих факторів, що зумовлює посилення аграрного потенціалу експорту. Державне регулювання експорту сільськогосподарської продукції пов'язане з факторами, що характеризують потенціал аграрного експорту: залежність та взаємна дія експортного й інноваційного потенціалу; характеристика економічних, управлінських, екологічних, соціальних ризиків і впливу на потенціал експорту; стан конкурентоспроможності експортної

продукції; у мінімізації та нейтралізації ризиків; підвищення ролі агротехнологій тощо. Рівень розвитку експортної інфраструктури також визнається важливим фактором, що стимулює розвиток експортних галузей сільського господарства.

Аналіз передової практики, спрямований на розвиток відповідних інфраструктурних елементів свідчать про застосування багатьох моделей управління. В експорті сільськогосподарських продуктів найбільшого поширення набула модель використання загальної інфраструктури. Перевага цієї моделі – низька витратність. Разом із тим, за застосування згаданої моделі, виникають юридичні та економічні проблеми, що виділяються як основні недоліки використання багатопрофільної інфраструктури в експорті продукції аграрного сектору.

Зазначена модель передбачає створення спеціалізованої інфраструктури, що експортують продукцію аграрно-продуктового комплексу. Хоча застосування цієї моделі вимагає значних коштів, однак у країнах, де встановлена національна стратегія стимулювання експорту. Можливе розширення мережі спільних холодильників і спеціалізованих парків транспортних засобів, побудова сучасних систем логістики та портів міжнародного значення, створення мережі сучасних міжнародних маркетингових та інформаційно-консалтингових послуг, що вказує на про реалізацію такої стратегії у широкому масштабі.

Ефективність регулюючих заходів, що впливають на стимулювання експорту, залежить від рівня обґрунтування самих заходів, в останню чергу від досконалості системи показників та різноманітності інформаційної бази. Комплексність відповідних досліджень обґрунтовується на факторах, що створюються в умовах державного регулювання експорту сільськогосподарської продукції та потребує підходу в єдиному контексті. У тому числі – слід ухвалити повноцінну програму про формування конкурентоспроможності місцевих аграрних виробників та їх режим компенсації витрат на експорт, субсидування експорту і субсидії на імпортозаміщення, фінансування з бюджету на заходи протекції [86].

На нашу думку поняття «державного регулювання експорту сільськогосподарської продукції» являє собою складову аграрної політики, що реалізується уповноваженими органами на державному та регіональному рівні через використання доступних, ефективних, фінансових та організаційних інструментів з метою досягнення загальнодержавних цілей, визначених довгостроковою стратегією у відповідності до динамічних умов розвитку внутрішніх та зовнішніх ринків. Тому досягнення динамічного консенсусу між лінією лібералізації сільськогосподарської продукції міжнародної торгівлі та системи державного піклування, що фінансується з бюджету, з багатьох причин доцільне. За встановлення цього консенсусу відбувається наступне: розширюються можливості маневру в межах стимулювання аграрної галузі та курсів лібералізації зовнішньої торгівлі продукції сільського господарства, обґрунтовуються пріоритети розвитку нафтового сектору, відкриваються нові перспективи для зміцнення позиції національної аграрної діяльності на світових ринках, спрямовуються на захист внутрішнього аграрного ринку спеціальні механізми, що впливають на антимонопольні заходи.

До прикладу, як особливий показник науковцями виділяється співвідношення субсидій в аграрне виробництво та загальною підтримкою конкурентоспроможності національних виробників. Якщо таке співвідношення більше одиниці, то повинна проводитися аграрна політика, спрямована на забезпечення продовольчої безпеки, коли менше одиниці – на стимулювання експортного потенціалу продукції сільського господарства. Динаміка співвідношень між субсидіями в аграрне виробництво та заходами підтримки конкурентоспроможності місцевих виробників має бути переглянута у загальному ракурсі врегулювання зовнішньої торгівлі. Насамперед через те, що субсидії в аграрний сектор та заходи підтримки конкурентоспроможності місцевих виробників не були альтернативними та доповнювали один одного. З іншого боку, надходження валюти, що збільшуються в результаті заходів стимулювання експорту сільськогосподарської продукції дають можливість втілення у життя структурної політики реалізації порівняльних переваг в

аграрній галузі. За фактом функціонування оцінка рівня захисту внутрішнього аграрного ринку слугує одним із найважливіших напрямів аналізу ефективності регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукції та удосконалення системи стимулювання експорту.

У регулюванні зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами митні тарифи застосовуються як один з основних засобів. При збільшенні рівня лібералізації зовнішньої торгівлі проведення гнучкої тарифної політики, комбінування тарифів, застосування сезонних мит перетворюється на необхідність. У зазначеній системі регулювання мають передбачатися кількісні обмеження методів нетарифного врегулювання, а інструменти фінансового регулювання використовуватися активніше. На відміну від прямих методів регулювання тарифів, застосування цих методів потребує спеціального підходу та підготовки. Належність підходів зумовлюється захистом внутрішнього ринку та економічної рівноваги. Особлива підготовка виникає з необхідності адаптації економіко-правового механізму лібералізації зовнішньої торгівлі експорту сільськогосподарської продукції до вимог Загальносвітової організації торгівлі. Крім цього, повинна бути забезпечена єдність методів тарифного регулювання і рівень розвитку галузі, а враховуючи експортний потенціал аграрної сфери економіки України, мають бути прийняті кардинальні рішення.

В агропродовольчому секторі світу використовуються практично всі інструменти регулювання експорту, що існують у світовій практиці. Найчастіше це експортні субсидії, які визначаються як набір пільг економічного чи фінансового характеру, що отримують компанії-експортери при вивезенні своєї продукції за кордон. Набір пільг підвищує конкурентоспроможність національних виробників за рахунок зниження витрат і можливості зміни їх структури. Згадана група заходів стимулювання експорту часто пов'язана безпосередньо з виробництвом сільськогосподарської продукції, таким чином виявляючи комплексний вплив на внутрішні та зовнішні фактори пропозиції загалом.

Виділяють прямі експортні субсидії, які надаються безпосередньо експортеру за вивезення товарів за кордон, і непрямі, що включають набір пільг у галузях з виробництва експортної продукції. Відповідним заходом можна вважати компенсаційне мито у країнах-імпортерах [87]. Для стримування експорту сільськогосподарських товарів у світовій практиці застосовується такий тарифний захід, як експортне мито, що майже не використовують в інших галузях економіки. За рахунок штучного підвищення ціни товару через включення експортного мита у витрати досягається обмеження обсягу вивезення, оскільки різко знижується конкурентоспроможність товару на зовнішньому ринку, тоді як реалізація всередині країни стає економічно вигіднішою. Теоретично експортні мита можуть стягуватися також із фіскальними цілями, проте для аграрних ринків це нехарактерно. З нетарифних заходів стримування експорту сільськогосподарських товарів там можна виділити кількісні обмеження, і навіть дуже радикальний спосіб регулювання – ембарго чи повна заборона експорту. У практиці світової торгівлі агропродовольством експортне ембарго вводиться у випадках різкого погіршення стану продовольчої безпеки в країні, під впливом природно-кліматичних факторів. З іншого боку, може простежуватися політичний мотив.

У цілому в усіх країнах практикується така форма стимулювання вивезення сільськогосподарських товарів, як створення центрів розвитку експорту, що надають виробникам і постачальникам організаційну та інформаційну підтримку, допомагають встановлювати зв'язки з потенційними покупцями.

Регулювання експорту сільськогосподарських товарів та продовольства виступає, з одного боку, елементом системи зовнішньоторговельної політики країни, з іншого – аграрною та промисловою стратегією. У рамках цього комплексного процесу вирішуються завдання розвитку національного сільського господарства, харчової промисловості та одночасно розширення присутності господарюючих суб'єктів країни на зарубіжних ринках через збільшення експорту відповідної продукції. Заходи торгової політики, якими

регулюється експорт аграрної продукції, націлені як на створення максимально можливих у межах міжнародних «правил гри» переваг національним виробникам на зовнішніх ринках, так і на забезпечення продовольчої безпеки країни. Таким чином, за впливом на обсяг та за напрямом експорту певних товарів вони можуть виявляти і стимулюючий, і стримуючий характер. Світова торгівля дуже чутлива до обох груп заходів.

Обмеження аграрного експорту запроваджуються за умов нестабільного чи кризового становища на ринках. Науковці зазначали, що «в системі кон'юктуро-утворюючих факторів на світових аграрних ринках, особлива роль належить регуляторному елементу». Насамперед необхідно відзначити вплив «гуманізації» на регулювання ЗЕД, що пояснюється запровадженням до ринку сільськогосподарських товарів на національному рівні низки заходів, мета яких – забезпечення продовольчої безпеки або вирішення соціальних проблем населення [88].

В Україні нарощування експорту сільськогосподарської сировини та продовольства відбуватиметься згідно з насиченням внутрішнього ринку. Відповідно до цього спеціалізована підтримка аграрного експорту повинна обов'язково пов'язуватися зі специфікою виробничої діяльності у сільському господарстві та рибальстві, з особливостями формування й розвитку кон'юктури світових ринків сільськогосподарської сировини і продовольства. При широкій товарній диверсифікації українського агровиробництва та регіональних відмінностях в умовах господарської діяльності для нашої країни об'єднання експортної компоненти розвитку аграрного сектору в єдину стратегію стає доцільним. Такий підхід дозволить синхронізувати існуючі державні програми та створити умови для експорту сільськогосподарських товарів, за якими буде досягнуто самозабезпечення.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – це сукупність форм, методів та інструментів впливу на економічні відносини між країнами, що використовуються державними органами і службами, відповідно до державних та національних інтересів, цілей, завдань. Таке регулювання здійснюється за

допомогою впливу на суб'єкти ЗЕД методами тарифного і нетарифного регулювання, застосування заборон та обмежень. Тарифні способи, засновані на використанні митних тарифів, митних зборів, податків, слугують основою економічного регулювання ЗЕД.

Викликають великий дослідницький інтерес зокрема «процесуальні перепони», супутні запровадження тих чи інших нетарифних заходів, оскільки у деяких випадках у нетарифних заходах закладено дискримінаційні ознаки і стає перешкодою для вільної торгівлі. Виділяють наступні перешкоди: адміністративний тягар, проблеми поінформованості та прозорості, непослідовна поведінка державних службовців, тимчасові обмеження, платежі, проблеми, пов'язані з інфраструктурою, обмеження правового характеру.

Державне регулювання експорту покликане створювати умови підвищення активності експортерів сільськогосподарської продукції з урахуванням вдосконалення заходів державної підтримки виробництва та експорту. Нині розвиток експортної діяльності в аграрного сектору можливий тільки на базі великих суб'єктів господарювання, малі та середні товаровиробники не можуть самостійно здійснювати експорт виробленої продукції через відсутність досвіду здійснення експортних операцій, існування бар'єрів, що перешкоджають доступу до відповідної інфраструктури.

На основі узагальнення досліджень науковців та власного тлумачення викликів воєнного стану та наслідків пандемії COVID-19 на аграрне виробництво та збутову інфраструктуру, доречним вбачається запропонувати авторський підхід до трактування поняття «регулювання експортно-імпортних операцій сільськогосподарської продукції», яке у загальнонаціональному вимірі підтримки тимчасово переміщених виробників і експортерів являє собою «елемент пріоритетної складової аграрної політики України, яку проводить держава в нових, надзвичайно складних умовах свого функціонування і розвитку з метою забезпечення інтересів та безпеки внутрішніх учасників ринку і споживачів від непередбачуваних динамічних внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на торгівлю агропродовольства»

У зв'язку з цим необхідний ефективний механізм, що включає комплекс організаційно-правових та економічних інструментів, спрямованих на стимулювання експортної діяльності та зближення рівнів державної підтримки всіх форм господарювання з метою створення рівних можливостей для аграрних виробників і виходу їх на світовий агропродовольчий ринок, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових товарних ринках, розвиток експортно орієнтованої логістики та впровадження новітніх логістичних та цифрових технологій.

Крім того, доцільним вважається вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку експортно орієнтованого агропродовольчого ринку, зокрема у сфері регулювання торговельної діяльності, сертифікації та стандартизації експортованої продукції. При виборі пріоритетних напрямів розвитку експортоорієнтованого агропродовольчого ринку важливо дотримуватись збалансованості розвитку галузевої аграрної структури, що враховує самозабезпечення населення продовольчими товарами, насичення ємності внутрішнього ринку товарами та інтенсивний розвиток експортної складової за рахунок випуску ексклюзивної продукції, характерної для цього регіону. На додаток не зайвим стане звернення до відомих теорій, що базуються на різних аспектах міжнародної торгівлі та дозволяють країнам визначитися з напрямками зовнішньої торгівлі, адаптуючи теорію до сучасної практики. При цьому варто пам'ятати про деяку обмеженість їх практичного застосування внаслідок наявності певних переваг і недоліків, а також що адаптація розроблених теорій міжнародної торгівлі до сучасної дійсності, до особливостей та специфіки кожного з учасників зовнішньоторговельних операцій сприятиме повнішому досягненню поставлених цілей та ефективнішому результату.

Досвід зарубіжних країн з регулювання ЗЕД необхідно досліджувати в контексті сучасних цілей і завдань розвитку їхнього національного сільського господарства, розглядаючи програми країн, по-перше, з історично високим рівнем продовольчої безпеки, по-друге – таких, які досягли успіхів у розширенні сільськогосподарського експорту за останні роки і, по-третє, що натеper

здійснюють активні зусилля з розвитку експорту аграрної продукції із врахуванням поточних умов функціонування міжнародного ринку агропродовольства.

1.3 Методичний інструментар дослідження регулювання експортно-імпортних операцій з аграрною продукцією

Світове господарство розвивається шляхом глобалізації, поглиблюючи міжнародні зв'язки та взаємозалежність, що підтверджує думку про неспроможність країн розвиватися гармонійно та пропорційно, не беручи участі у міжнародному поділу праці. Жодне суспільство чи держава у світі, на якому б рівні розвитку не перебували, не здатне повністю відділитися від країн – торгових партнерів. Із допомогою тієї чи іншої зовнішньоекономічної політики вирішується багато як економічних, так і соціальних проблеми.

Питання державного контролю і спостереження за зовнішньоекономічною діяльністю важливі не тільки тому, що значною мірою визначають розвиток економіки, а й тому, що впливають на економічну та, зрештою, політичну безпеку країни. Проблеми зовнішньоекономічної діяльності завжди ставали об'єктом особливої уваги вчених-економістів і фахівців з органів державного управління. У їхніх роботах знаходили відображення різні аспекти і напрями наукового аналізу ЗЕД, механізму здійснення останньої, її складових елементів, системи контролю та статистичного спостереження держави [89].

Особливої актуальності у зв'язку з цим набуває інформаційна складова аналізу, яка відображає процеси зовнішньоекономічної діяльності у придатному для аналітики вигляді, що особливо значуще в умовах формування ефективної системи контролю. Однак наявність частих неточностей та розбіжностей у цій сфері можуть свідчити про низьку ефективність вибудованої інформаційної інфраструктури.

Найбільші протиріччя виникають на етапі формування початкової, вихідної інформації. Основна мета проведення Державного статистичного

спостереження (ДСС) «Зовнішня торгівля товарами» – формування інформації про експорт-імпорт для потреб складання зовнішньоторговельного і платіжного балансів України, оцінки розвитку економічних взаємовідносин України з іншими країнами світу.

Користувачами агрегованих даних можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування, міжнародні організації, підприємства, фізичні особи. Нині статистичні спостереження щодо зовнішньої торгівлі товарами, зокрема сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами здійснюються на основі Методологічних положень, які враховують вимоги Регламенту (ЄС) № 184/2005 Європейського Парламенту стосовно статистики платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції [90], а також рекомендації, викладені в Керівництві зі статистики міжнародної торгівлі послугами [91], Системі національних рахунків [92].

ДСС проводиться відповідно до постанови КМУ і НБУ від 17.03.2003 №517 «Про складання платіжного балансу» [93], постанови КМУ від 10.09.2003 №1432 «Про складання зовнішньоторговельного балансу України» [94], статті 9 Закону України «Про державну статистику» [95] та відповідає зобов'язанням України щодо імплементації статті 355 Глави 5 «Статистика» розділу V Угоди про асоціацію з ЄС у частині питань із надання вчасних та надійних даних, які можна порівняти на міжнародному рівні.

Для цілей, які зазначені в Методологічних положеннях поняття і терміни вживаються у значеннях, визначених статтями 62, 117 Господарського кодексу України [96], статтею 1 Закону України «Про державну статистику» [97], Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [98], статтею 1 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [99], пунктом 7 положень Зводу відомостей, що становлять державну таємницю [100], відповідними пунктами глосарія до плану статистичного спостереження, затвердженого наказом Держкомстату «Про затвердження структури плану статистичного спостереження та глосарія до нього» [101], розділом II Положень про Реєстр

статистичних одиниць та формування основ вибірки сукупностей одиниць статистичних спостережень за діяльністю підприємств [102].

Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [103] визначено основні засади здійснення всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, включаючи зовнішню торгівлю послугами, для забезпечення всебічного розвитку економічних відносин з іншими державами на взаємовигідній основі.

Для відстеження цього процесу в рамках ДСС, у тому числі із сільськогосподарською продукцією формуються такі показники: експорт товарів, імпорт послуг (у тис. дол. США), сальдо торгових операцій (у тис. дол. США), темп зростання чи зниження експорту-імпорту товарів до відповідного періоду попереднього року (у %), питома вага експорту-імпорту товару у загальному обсязі експорту-імпорту (у %), коефіцієнт покриття експортом імпорту.

Основним джерелом збору інформації про зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання слугують митні декларації. Нині митні процедури скасовані на користь вільного переміщення товарів, лише в межах деяких митних союзів. Операції між усіма іншими країнами та країнами, що не на лежать до жодного торгового союзу, регулюються штатними митними процедурами. Зважаючи на наведені фактори, митні документи розглядаються як найпоширеніше джерело даних і використовуються робітниками статистичних служб у своїй діяльності [104]. Укладачі статистики повинні співпрацювати з національними митними органами для заохочення застосування міжнародних керівних принципів щодо митних процедур, встановлених Всесвітньою митною організацією (ВТАО), визнаючи необхідність забезпечення міжнародної сумісності та підвищення актуальності статистики торгівлі з метою реалізації ефективної національної політики регулювання товарних потоків.

Під терміном «пов'язані митні документи» розуміють форми, що підлягають заповненню та доповнюють основну митну декларацію. Країни можуть встановлювати різні вимоги стосовно їх оформлення. Пов'язані митні документи відрізняються від супровідних документів до митних декларацій,

таких як рахунок-фактура, вантажний маніфест, коносамент чи сертифікат походження, що не заповнюються або не видаються митним органом. Однак країни можуть і не дотримуватися такого розмежування та розглядати всі або деякі супровідні документи, які надаються митному органу як частина митної документації.

Декларація може існувати як у паперовій, так і електронній формі. Багато країн користуються Автоматизованою системою обробки митних даних (АСОТД) – комп'ютерною системою, розробленою Конференцією Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Електронні декларації суттєво полегшують опрацювання даних [105].

Уряди можуть самостійно обирати початок терміну для подання декларацій. До прикладу, використовується день і час розвантаження товару, пред'явлення товару митним органам та ін. Наведена специфіка свідчить про потенційні розбіжності між поданням декларації та фактичним моментом перетину товаром кордону, тобто між країнами вони можуть суттєво відрізнитися [106]. Варто відзначити, оскільки час подання декларації, як правило, більш-менш збігається з часом перетину економічного кордону країни, рекомендується при використанні систем збору даних на базі митних органів рахувати його за час урахування даних про торгівлю.

Укладачам статистики слід періодично переглядати такі документи, якщо це дозволено законом у цілях правильного рознесення експортно-імпоротної операції до відповідного місяця, особливо у випадках статистичної значущості торгової операції за вартістю/обсягом або коли обліковий період для повідомлення інформації торговим підприємством не збігається з періодом, який зазначається у статистичній звітності [107].

Світова практика підтверджує домінування митних декларацій серед основних джерел, які використовуються у процесі складання статистики міжнародної торгівлі товарами. Проте між розвиненими країнами і країнами з перехідною економікою існує значна різниця. Так, згідно з проведеним у 2006 р. Статистичним відділом Організації Об'єднаних Націй обстеженням, лише 55%

розвинених країн вказали використання митних декларацій основним джерелом статистичних даних. Майже всі (98%) країни з перехідною та економікою, що розвивається вказують митні декларації основним джерелом статистичних даних. Розвинуті країни залучають додаткові джерела даних, такі як адміністративна звітність, пов'язана з оподаткуванням (58%), звіти підприємств (59%), порівнюючи з країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою, наведені методи становлять лише 22% та 21% відповідно [108]. Така динаміка – один із наслідків ліквідації митного контролю між країнами Європейського союзу.

Важливою складовою формування інформаційного забезпечення дослідження зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських товаровиробників вирізняється оцінка експорту продукції рослинного походження через систему органів Держпродспоживслужби, базуючись на виданих фітосанітарних і карантинних сертифікатах, що здійснюється на підставі чинного законодавства. На основі визначених джерел інформації потенційний користувач може отримати дані не тільки про кількісні, а й якісні характеристики експортованої продукції рослинництва. Варто зауважити, що фітосанітарні сертифікати містять лише ту інформацію, яка пов'язана з фітосанітарними питаннями.

Фітосанітарні сертифікати видаються тільки у випадку, коли підтверджуються фітосанітарні вимоги країни-імпортера. Фітосанітарні процедури здійснюються відповідно до міжнародних договорів України в порядку, узгодженому з національними організаціями захисту рослин країн-імпортерів.

При виконанні експортних операцій з живими сільськогосподарськими тваринами та продукцією тваринного походження видається ветеринарний сертифікат уповноваженими органами Держпродспоживслужби на основі відповідних лабораторних досліджень чи клінічних оглядів. Фахівці, які працюють на контрольному пункті державного ветеринарного нагляду на

державному кордоні, засвідчують інформацію на ветеринарних сертифікатах за допомогою печатки, особистого підпису та штампу "Експорт дозволено".

Активніше використання немитних джерел інформації також зумовлено фактом виключення певних операцій з декларування митницею. Інформацію про такі операції слід отримувати з інших джерел даних, які забезпечують суміжні установи. Крім митних декларацій країни користуються документами поштових служб, податковою звітністю, документами про обмін валют, аудитами підприємств, реєстрами повітряних і морських суден, іноземними вантажними маніфестами та доповідями рад щодо товарів.

За цими позиціями установі зі складання статистики доведеться задіяти додаткові джерела даних, щоб забезпечити охоплення статистики торгівлі товарами лише на рівні країни. Порядок обробки митними органами поштових відправлень у вигляді посилок та листів регулюється актами Світового поштового союзу (ВПС), до складу якого на сьогодні входять 192 держави-члени. Ці акти – Статут Всесвітньої поштової спілки, Загальні положення Всесвітньої поштової спілки та Всесвітня поштова конвенція (ВПК), мають обов'язкову силу для всіх держав-членів.

У разі, якщо вартість перевищує порогове значення, встановлене для цілей статистики торгівлі, укладачі статистики повинні включати ці товари до статистики торгівлі із зазначенням усіх подробиць. Коли вартість окремої операції не перевищує порогового значення, тоді ця операція має враховуватися відповідно до політики статистичного обліку з використанням інших митних документів про операції з невеликою вартістю. Країнам пропонується проводити оцінку таких товарних потоків і враховувати їх паралельно, якщо вони розглядаються статистичними органами країни обліку як економічно значущі. Установа, що відповідає за складання статистики торгівлі, має встановлювати контакт із поштовими адміністраціями для отримання та передачі цій установі необхідної інформації на регулярній основі. На сьогодні така інформація існує в електронному вигляді, а обмін нею між поштовими операторами здійснюється

електронними каналами у формі повідомлень електронного обміну даними (ЕОД).

Розширюючи поняття зовнішньоекономічної торгівлі також визначають прикордонну торгівлю, під якою розуміється торгівля між жителями сусідніх районів країн, що межують один з одним. Для подібної торгівлі характерні висока частота та низька вартість товарів, що перетинають кордон. Оскільки вартість окремих операцій порівняно невелика і зазвичай нижча за митний пороговий рівень, такі торгові операції, як правило, не підлягають обліку митними органами. Однак у деяких країнах така прикордонна торгівля має важливе економічне значення, тому статистикам торгівлі доцільно збирати дані про подібні операції, що стосуються їхньої вартості, кількості та асортименту товарів, на щоквартальній чи щорічній основі.

У разі використання немитних джерел даних, зокрема матеріалів аудиту підприємств, країнам рекомендується застосовувати комплексний підхід до процесу їхнього збору, залучаючи реєстри компаній та ідентифікаційні номери підприємств з метою отримання необхідної інформації з мінімальними витратами трудоресурсів та навантаженням на підприємства. Комплексний підхід до процесу збору даних має особливе значення для задоволення потреб в отриманні додаткової інформації, в тому числі метою обліку товарів, торгівлі всередині фірм тощо, які часто не одержують їх у повному обсязі за рахунок опрацювання одних тільки митних декларацій. Якщо митні документи відсутні або неповні, для отримання даних для складання статистики допускається використовувати адміністративні документи, пов'язані з оподаткуванням. Це особливо справедливо за наявності систем, що передбачають стягнення податку на додану вартість (ПДВ).

Немитні джерела, такі як дослідження, рекомендується запроваджувати як альтернативу існуючій митній документації тільки у випадках, коли вони ефективні з урахуванням витрат на підвищення якості статистики. Тому в більшості країн не вдаються до деталізованих досліджень підприємств для складання статистики торгівлі товарами. Виняток можуть становити держави-

члени митних союзів у разі відсутності митної документації про торгові операції між членами союзу. У державах-членах Європейського союзу анкетування підприємств слугує важливим джерелом інформації статистики стосовно міжнародної торгівлі товарами. Аудит підприємств або інші дослідження, серед яких прикордонні перевірки, можуть бути корисними для отримання інформації про операції, що не звітуються до митних органів. Зокрема, аудити можуть стати основним джерелом даних з позицій, які рекомендується включати до статистики міжнародної торгівлі товарами: товари, придбані всіма категоріями приїжджих осіб, включаючи працюючих нерезидентів країни за значного перевищення обсягів звичайної торгівлі; методи «човникової торгівлі»; торгівля електроенергією, газом, нафтою та водою; товари, що відправляються або одержуються поштою або через кур'єрську службу; виловлена риба, мінерали з морського дна та врятований вантаж.

Проведення аналізу підприємств передбачає надання національними статистичними органами додаткових джерел інформації [109]. Крім того, для складання репрезентативної вибірки, що відповідає меті обстеження, необхідний реєстр підприємств. Наскільки це доцільно та обґрунтовано – вибірки мають відповідати секторам економіки й поділятися за розміром підприємства та географічними районами. Враховуючи вимоги до обстежень і високі витрати, пов'язані з їх проведенням, країнам рекомендується дотримуватись комплексного підходу до економічної статистики, що забезпечує максимальну ефективність використання існуючої статистичної інформації та інфраструктури для складання даних.

Одне з найважливіших питань, з яким стикаються укладачі інформації, це як об'єднати дані, отримані під час дослідження підприємств або інших обстежень, і такі з інших джерел. Через можливі значні відмінності за рівнем деталізації, термінів подання може виникати складність та затратність систематизації великих баз даних. Загальним керівним принципом доцільно визнати забезпечення відповідності аналізу підприємств та інших аудитів певним характеристикам, серед яких: структура аудиту, повнота даних,

деталізація, перелік номенклатури та кількість записів. Аудит організуються та проводяться як невід'ємна частина національної програми аналітичного дослідження з метою зменшення потреб у ресурсах через усунення дублювання роботи і використання загальних концепцій, підходів, класифікацій, опитувальників та вибірових методів, а також досягнення максимально можливої стандартизації згаданого методу аналізу, витратність звітності для суб'єктів господарювання спираючись на відсутність зацікавленості у заповненні додаткових анкет. Отже, звідси, успіх і стабільність проведення статистичних торгових обстежень можуть бути забезпечені лише на основі ефективних інституційних механізмів.

Під час проведення аналізу підприємств реєстр цільових підприємств слугує основним джерелом визначення суб'єктів господарювання, що підпадають під критерії для проходження цього дослідження. Створення такого реєстру має важливе значення для забезпечення повної координації державного джерела даних, що належать до тих самих господарських підрозділів. Країни з високою часткою малих і мікропідприємств можуть доповнювати існуючий реєстр переліками підприємств, складеними на основі інших джерел, та територіальними вибірками, що базуються на даних сільськогосподарських, економічних переписів і переписів населення. Основа вибірки для обстеження складається з реєстру підприємств у поєднанні з іншими переліками підприємств та територіальними реєстрами і вважається базовим елементом процесів збору джерел даних, який забезпечує взаємодію з підприємствами за допомогою прямого профілювання, обстежень, зворотного зв'язку, а також використання адміністративних документів. Ефективний реєстр повинен містити дані про підприємства, включаючи їх назви, адреси, відомості про господарську діяльність, показники обсягу та, можливо, інформацію про життєвий цикл такого. З міркувань оперативного характеру кожному суб'єкту, включеному до реєстру має присвоюватись унікальний код. Останній повинен чітко відповідати ідентифікаційному номеру підприємства, який використовується

адміністративними органами, щоб забезпечити відповідність суб'єктів, включених до Реєстру.

Стандартизація досліджень та питань, які застосовуються у різних галузях, сприяє узгодженості зібраної інформації та комплексному процесу отримання і формування статистичних даних. Стандартизація повинна мати всеосяжний характер і охоплювати структуру обстеження, його рамки, а також структуру опитувальника. Може виявитися необхідним передбачити, щоб структура обстеження компенсувала небажання постачальників даних заповнювати безліч окремих анкет, які щорічно їм надсилаються. Скоординований модульний підхід, що реалізується за допомогою річних ревізій методів безперервного збору даних та серії проміжних заходів стосовно оптимізації внутрішніх процесів збору даних дозволить скоротити навантаження та витрати респондентів і водночас забезпечити гнучкість у разі зміни потреб у інформації та державних вимог.

Варто відзначити важливість розробки спеціалізованої форми збору даних або запитів про надання даних в електронному вигляді, які слід на регулярній основі надсилати вибраним для аналізу підприємствам для заповнення у визначений термін. У таких формах для обстеження може запитуватись інформація, аналогічна тій, що зазвичай вказується в митних деклараціях. З метою спрощення підприємствам може бути запропоновано вказати загальний обсяг торговельних операцій з початку року, окремо відзначаючи обсяг торгових операцій за останній місяць, та вести документацію, що підтверджує їх експортно-імпортні операції за певний період. До таких документів можуть належати копії договорів, рахунків-фактур, свідоцтв походження товарів тощо.

Стосовно підприємств, зовнішньоторговельний оборот яких не перевищує встановлений мінімум, рекомендується використовувати спрощену форму опитування. У такій формі може бути зазначено, що інформація повинна надаватися лише відносно статистично значущого експорту або імпорту за агрегованими групами товарів з розподілом по країнах-партнерах. Стратегія

визначення належної вибірки підприємств для обстеження залежить від конкретної сукупності підприємств у секторі економіки. У деяких секторах економіки переважають кілька великих компаній, які й потребують обстеження. Для інших секторів економіки характерна наявність багатьох підприємств, що беруть участь у міжнародній торгівлі, аналіз яких має проводитись на основі належної вибірки. Сектор сільськогосподарського виробництва складається з кількох великих і значної кількості середніх та дрібних компаній. В ідеалі інформація про компанії міститься в реєстрі підприємств, вибірку з якого можна сформулювати, використовуючи стратифікований підхід, з урахуванням розміру та місця розташування підприємств, типом продукції або напрямком експортної діяльності. Загалом у вибірку рекомендується включати всі великі компанії та необхідну кількість малих та середніх компаній [110].

Проведення запропонованих статистичних досліджень підприємств забезпечує значущі інформаційні переваги. До прикладу, форми для обстеження можуть бути складені відповідно до прийнятої методології, задовольняти потреби різних областей статистики та переглядатися настільки часто, наскільки це потрібно. Крім того, встановлені на підприємствах під час таких опитувань контакти надають упорядникам статистики можливість оперативно отримувати підтвердження чи виправлення, якщо виникають сумніви щодо надійності переданої інформації.

До основних проблем, які здатні виникнути при проведенні аналізу можна віднести: виправлення підприємствами раніше наданих ними відомостей, що призводить до суттєвого коригування початкових даних; збільшені операційні витрати на проведення аналізу; додаткове документарне навантаження на підприємства; складність створення універсального і доцільного опитувальника; складність отримання достатньо детальної та надійної інформації, до прикладу, на рівні шестизначних кодів Гармонізованої системи опису і кодування товарів (ГС) про обсяги та кількість торгових операцій; відсутність повноти інформації стосовно процедур безпосереднього проведення згаданої оцінки. Для організації таких досліджень країнам було б корисно спиратися на досвід інших країн.

Для забезпечення якості даних, які одержують шляхом збору інформації безпосередньо від респондентів, аналізується рівень надання звітів респондентами, залученими до ДСС, а також аналіз причин їх ненадання. Очікується, що рівень відповідей респондентів становитиме 80%, зважаючи на те, що явище не має постійного характеру. Інформація, одержана безпосередньо від респондентів, підлягає перевірці відповідно до ідентифікації респондента, правильності оформлення реквізитів, перевірки логічності співвідношень окремих значень форми.

При обробці інформації застосовуються такі методи контролю результатів ДСС: повнота введення даних, арифметичний контроль, контроль вхідних форм на пошук подвійних записів, контроль повного неподання даних, відповідність класифікаторам, на яких базується ДСС, метод агрегації даних за видами послуг згідно із УКТЗЕД, за регіонами, за географічною структурою згідно із ПККС та за економічними угрупованнями, за валютами згідно із ПККВ, аналіз взаємозв'язку показників.

У разі виявлення неузгодженостей даних згідно з контролюями ідентифікації, повноти даних, дублювання і логічними контролюями, може здійснюватися повторний зв'язок з респондентами та постачальниками адміністративних даних та після погодження з ними відповідне редагування інформації. Після зведення інформації виконується контроль вихідного масиву даних: арифметичної та логічної ув'язки показників, аналіз даних у часі, допустимих значень відхилень, контроль зворотного зв'язку показників на різних рівнях.

Для формування показників ДСС застосовується метод обчислення абсолютних, відносних величин структури та інтенсивності, а також метод розподілу абсолютних та відносних величин за категоріями. Отримані результати для забезпечення їх якості аналізуються, зокрема, з точки зору взаємозв'язку й порівнянності показників, зокрема показників «експорт-імпорт товарів» і «питома вага експорту-імпорту», «експорт-імпорт» і «темп росту

експорту-імпорту», аналіз розподілу даних, аналіз абсолютних та відносних величин, вивчаються тенденції.

Відповідно до Закону України «Про державну статистику» статистична інформація, отримана за результатами ДСС, поширюється у зведеному знеособленому вигляді. Для забезпечення вільного та одночасного доступу користувачів, результати загальної статистичної інформації, публікуються на офіційному веб-сайті Державної служби статистики та веб-сайтах її територіальних органів. Інформацію за результатами ДСС Держстат також надає: за запитами користувачів, за угодами про обмін інформаційними ресурсами між Держстатом та іншими державними органами, установами, організаціями, Статистичному відділу ООН у рамках виконання міжнародних зобов'язань України, а також статистичним службам інших країн за їхніми запитами [111].

Показники платіжного балансу слугують основним джерелом інформації при складанні рахунків зовнішньоекономічної діяльності, які визначаються ключовими рахунками Системи Національних Рахунків (СНР). Рахунки країн торгових партнерів відображають усі операції між резидентами та нерезидентами, що проводилися протягом звітного періоду. Розмежування інституційних одиниць, які відносяться до національної економіки та до економіки інших країн, здійснюється на основі понять «економічна територія країни», «центр економічного інтересу» та «резиденство».

Активізація зусиль щодо інтеграції економіки країни у світові ринки сільськогосподарської продукції викликає необхідність розробки уніфікованої методології ведення та аналізу статистики стосовно обсягів зовнішньоекономічних торгів, забезпечення її відповідності загальноприйнятій світовій практиці.

Пошук нових, ефективних способів управління зовнішньоекономічною діяльністю зумовлений тим, що децентралізація зовнішньої торгівлі, а також різке погіршення економічного становища нашої країни призвели до виникнення низки негативних впливів. Незважаючи на розвиток експортно-імпортних

операцій та на постійне законодавче й економічне вдосконалення механізму здійснення зовнішньоекономічної діяльності, зберігаються старі та виникають нові виклики.

Для запобігання негативним тенденціям, пов'язаним із реформуванням зовнішньоекономічної діяльності в умовах недостатньо розвинених в Україні елементів ринкової інфраструктури, створюються різні системи контролю. У початковий період обсяги інформації як форми статистичної звітності були незначними, адже кількість учасників ЗЕД була обмежена. Основний обсяг робіт припадав на обробку вантажних митних декларацій, що надходять із митниці. Декларації оброблялися відділом статистики, потім знову передавалися митним органам області. Митна служба на рівні області отримувала у розпорядження вже сформовані інформаційні масиви, а органи держстатистики, у свою чергу, володіли цінною первинною інформацією як про обсяги ЗЕД підприємств та організацій області, так і про кількість самих учасників цієї діяльності. Тоді це дозволяло без особливих проблем організовувати статистичний нагляд за ВЕС уже з допомогою форм статистичної звітності.

Через воєнний стан в організації обміну такою інформацією посилилися достовірність та об'єктивність, у результаті чого якість роботи всіх органів управління помітно підвищилася. Для країн ЄС основним методологічним документом формування статистики зовнішньої торгівлі виступають положення, розроблені щодо країн Європейського Союзу. У зв'язку з цим окремі методологічні відмінності впливають на величину розбіжностей. Серед основних наступні: використання «спеціальної» системи торгівлі в країнах ЄС та «спільної» – в Україні.

Отримані результати дослідження сприяють удосконаленню системи статистичного спостереження за зовнішньоекономічними зв'язками як на державному, так і регіональному рівнях управління. Розроблені методи підвищення достовірності статистичних даних дозволяють суттєво розширити можливості регіональних органів держстатистики в агрегуванні інформації та підвищення рівня її об'єктивності. Дослідження показало, що схема надходження

показників до органів держстатистики з інших відомств, де наявна інформація стосовно зовнішньоекономічної діяльності значно розширюють обсяги первинної статистичної інформації, а система організації обміну інформацією між різними органами державного управління дозволяє її використовувати.

Впровадження запропонованої схеми обміну інформацією створило умови для визначення справжніх масштабів зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення більшої достовірності інформації та виявлення учасників зовнішньоекономічної діяльності, які не підпадають під облік органів державної статистики.

Висновки до першого розділу

1. На основі узагальнення теоретичних досліджень науковців встановлено, що в основу теорій міжнародної торгівлі та її регулювання складають думки та пропозиції науковців, що на меті мають максимізацію набутих вигід та інтересів державами, виробниками, постачальниками та споживачами товарів і послуг на світовому ринку. Поступово доповнюючи або критикуючи думки інших вчених, розширювалися рамки припущень та теорій, закладених діями класичної економічної теорії та міжнародної торгівлі. На нашу думку, теорії світової торгівлі відображають різні нові динамічні передумови, фактори і наслідки міжнародного обміну товарами та послугами, що були актуальними за часів їх виконання.

2. Доведено, що сутність і зміст державного регулювання ЗЕД значною мірою зумовлені його цілями та завданнями на державному та регіональному рівнях, відповідно до яких встановлюється перелік функцій та інструментів у відповідності до обставин та обмежень. Цілями реалізації Української державної політики у сфері розвитку аграрного сектору в нинішніх складних умовах стають сприяння підтримці задовільного рівня продовольчої безпеки, забезпечення вітчизняних виробників аграрної продукції необхідними для функціонування в сучасних ринкових умовах на регіональних та світових ринках шляхом

забезпечення безпечного та необмеженого доступу до збутової інфраструктури, та за наявності ресурсів сприяння сталому і відтворюваному розвитку сільських територій.

3. Встановлено, що експортний потенціал сільськогосподарської продукції може стати рушійною силою прискореної модернізації галузі, що має забезпечити підвищення рівня доданої вартості. Формування відкритої та прозорої державної експортної політики – необхідна умова успішного просування української сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки.

4. Доведено, що механізм державного регулювання ЗЕД у сфері сільськогосподарської продукції базується на пріоритетах та базових довгострокових стратегіях розвитку як сектору економіки так і країни в цілому. Стратегія інтенсивного розвитку, що передбачає протекцію та поліпшення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції шляхом підняття ступеню її переробки, має проводитись за узгодження з загальноприйнятими методами лібералізації зовнішньої торгівлі на загальнодержавному рівні.

5. На основі узагальнення досліджень науковців запропоновано авторський підхід до розуміння поняття «Регулювання експортно-імпортних операцій сільськогосподарської продукції», що являє собою складову аграрної політики України, яку проводить держава з метою забезпечення інтересів внутрішніх учасників ринку у відповідності до внутрішніх та зовнішніх факторів впливу що динамічно змінюються, на баланс попиту та пропозиції внутрішнього та глобального ринків.

6. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття «Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності», як певної зміни пріоритетів у переліку форм, методів та інструментів впливу на міжнародні відносини між країнами, зокрема країнами-членами Європейського Союзу в нових умовах викликів до функціонування ринку, що реалізуються державними органами та агробізнесом задля відстоювання інтересів національного аграрного сектору.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА СТАНУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ТА ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

2.1 Аналіз виробничого та експортного потенціалу аграрного сектору України

Експортний потенціал продукції сільського господарства визначено одним з важливих органічних елементів національної економіки. Загалом він передбачає можливість національної економіки виробляти продукцію, яка стане конкурентоспроможною на міжнародному ринку, експортувати таку в достатній кількості та за ринковими світовими цінами. Основне значення експорту продукції сільського господарства – це здатність останнього поліпшувати існуючий фінансовий стан суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу, використовуючи й активізуючи наявні конкурентні переваги їхньої продукції на зовнішньому ринку агропродовольства.

Варто визнати, що існуюча модель сільськогосподарського виробництва виявилася надзвичайно вразливою до впливу деструктивних явищ суспільно-політичного життя країни. Вона заснована на ефектах масштабу, сировинній орієнтації, деформованій структурі виробництва агропродовольства – великі господарства корпоративного сектору аграрної економіки спеціалізуються на рослинництві, вирощуючи високорентабельні, головним чином експортноорієнтовані сільськогосподарські культури, тоді як малі й середні сільськогосподарські підприємства, господарства населення орієнтуються на виробництво трудомісткої продукції тваринництва, вирощуванні плодовоовочевих і ягідних культур. Відсутність стійкості моделі розвитку аграрного сектору України проявилася під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. Як з'ясовано, основними чинниками, що негативно вплинули на виробничо-господарську діяльність суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу стали: неможливість проведення відповідних

агротехнологічних заходів у зоні проведення військових дій на значних площах сільськогосподарських угідь, оскільки вони окуповані, перебувають під постійними обстрілами або заміновані; блокування морського напрямку експорту сільськогосподарської продукції, головним чином зерна, що негативно впливає на прибутковість виробничо-господарської діяльності вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників і знижує валютні надходження до бюджету країни; руйнування об'єктів інфраструктурного забезпечення виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської продукції і продовольства.

Після 24 лютого 2022 р. в Україні було зруйновано зерносховища місткістю щонайменше 3 млн т. Автори дослідження припускають, що зазнати пошкоджень у 120-кілометровій зоні внаслідок авіаційних чи ракетних ударів могли до 700 об'єктів зберігання зерна. [112], погіршення забезпеченості суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу матеріально-технічними засобами. Відсутність у достатній кількості обігових коштів, неможливість довгострокового планування діяльності внаслідок можливих бойових дій призводять до спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив і засобів захисту рослин, що негативно впливає на урожайність сільськогосподарських культур, порушення партнерських взаємозв'язків у функціонуванні агропродовольчих ланцюгів. Аналізуючи думки аналітиків, аграрний сектор України внаслідок проблем із логістикою у 2022 р. міг втратити близько 10 млрд дол. США [113]. За визначенням, виробництво сільськогосподарської продукції залежить від біологічних процесів росту й розвитку рослин і тварин, що обмежує можливості швидкої переорієнтації виробництва на іншу продукцію. Таким чином, стає неможливою швидка корекція посівів сільськогосподарських культур озимих груп, які були засіяні восени 2021 р. Загалом, непрямі втрати сектору сільського господарства через вторгнення РФ станом на 15 вересня 2022 р. могли сягати 34,25 млрд дол. США [114].

Фокус сучасної економічної думки в Україні поступово зміщується з комплексного протекціоністського поняття «імпортозаміщення» до глобалістичного «експортного потенціалу». Провідні вчені – представники вітчизняної економічної школи, які досліджують питання соціально-економічного розвитку аграрного сектору, зазначають про необхідність переорієнтації сільськогосподарських підприємств на зовнішні ринки [115]. На переконання більшості науковців, одним з найважливіших напрямів фундаментальної аграрної науки стає «розробка теоретичних, методологічних засад і практичних рекомендацій стосовно адаптації організаційно-економічного механізму аграрного сектору країни до умов глобалізації та інтеграційних процесів у світовій економіці» [116].

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що експортний потенціал господарств корпоративного сектору аграрної економіки являє собою багатофакторну модель, що включає: фактори виробництва, специфічні фактори сільськогосподарського виробництва і чинники організації ЗЕД, які формують власне експортний механізм аграрного сектору, будучи як невід'ємним елементом експортного потенціалу, так й інструментом його реалізації.

У теперішніх умовах експортний потенціал сільськогосподарських підприємств перебуває в процесі формування та характеризується певною мірою низьким ступенем структурованості. Україна визнана світовими контрагентами великою сільськогосподарською державою і провідним постачальником продовольства у світі.

Орієнтація на експорт позитивно відбивається і на формуванні виробництва сільськогосподарської продукції. Так, у структурі виробництва валової продукції найбільшу питому вагу становлять рослинництво, зокрема вирощування зернових і технічних культур, у тваринництві – вирощування сільськогосподарських тварин. Така структура ринку спричинена насамперед експертною орієнтацією (табл. 2. 1).

Таблиця 2.1

Продукція сільського господарства 2020 р. за видами,
млн грн у постійних цінах 2016 р.

Показник	Господарства усіх категорій		У тому числі			
			підприємства		господарства населення	
	млн грн	до усього, %	млн грн	до усього, %	млн грн	до усього, %
Продукція сільського господарства	612122	100,0	395718	100,0	216403	100,0
У тому числі						
Продукція рослинництва	473377	77,3	323198	81,7	150178	69,4
Із неї:						
Культури зернові та зернобобові	207779	33,9	164856	41,7	42922	19,8
Культури технічні	162375	26,5	145985	36,9	16390	7,6
Картопля, культури овочеві та баштанні	78861	12,9	6368	1,6	72493	33,5
Культури плодові, ягідні та виноград	13410	2,2	2086	0,5	11323	5,2
Культури кормові	8129	1,3	2293	0,6	5835	2,7
Інша продукція рослинництва	2823	0,5	1610	0,4	1213	0,6
Продукція тваринництва	138745	22,7	72519	18,3	66225	30,6
Із неї:						
Сільськогосподарські тварини (вирощування)	73410	12,0	49464	12,5	23945	11,0
Молоко	41199	6,7	12065	3,0	29134	13,5
Яйця	18770	3,1	10348	2,6	8421	3,9
Вовна	39	0,0	3	0,0	35	0,0
Інша продукція тваринництва	5326	0,9	637	0,2	4688	2,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Результати дослідження засвідчують, що саме виробництво експортноорієнтованої сільськогосподарської продукції для господарств корпоративного сектору аграрної економіки прибутковіше порівняно з іншими

видами продукції агропродовольства. Варто зауважити, що виробництву зернових і олійних культур суб'єктами підприємницької діяльності у сфері агробізнесу сприяла існуюча система державної підтримки, за якої вони повністю модернізували власну матеріально-технічну базу та об'єкти логістики. Крім того, експортну орієнтацію виробництва зернових й олійних культур підтримує існуюча система податкових пільг, які надаються експортерам.

Проте, незважаючи на досить потужну державну підтримку виробників продукції тваринництва у більшості її галузей стан лишається критичним, за виключенням яєчного і м'ясного птахівництва. Головними чинниками, що вплинули на таку ситуацію слід виокремити: наявність певних деформацій в практичній реалізації основних засад аграрної політики в перші роки незалежності країни, що фактично зруйнувало матеріально-технічну базу галузей молочного, м'ясного скотарства, і свинарства зокрема, недостатність підтримки виробників тваринницької продукції та наявність високих інвестиційних ризиків.

За результатами досліджень, протягом 2010–2021 рр. спостерігається, понад дворазове зростання експорту сільськогосподарської продукції і продовольства товаровиробниками України. Так, зростання імпорту вищезазначених товарних позицій протягом досліджуваного періоду лише на 19,2%, у кінцевому результаті забезпечило зростання сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольством у 4,8 раза (дод. Б. 1). При цьому відзначається зростання частки сільськогосподарської продукції і продовольства на 21,7%, що свідчить про посилення ролі аграрного сектору у формуванні валютних надходжень держави і відповідно в економіці в цілому.

Частка товарів сільського господарства у загальному ВВП за 2021 р. становить 11%. Водночас упродовж періоду спостереження зростає ВВП індустрії сільського господарства у 4,8 раза, а частки в структурі ВВП – на 0,2% (дод. Б. 2). Подібне вказує на посилення значення аграрного сектору для економіки країни. До прикладу розвинутих економік з високим ступенем

розвитку аграрного сектору, ця частка не перебільшує 5% (Країни ЄС в середньому 3% від ВВП, США – 5%. Країни Африки в середньому 11% і більше)

Сукупний експорт України протягом 2010–2021 рр. зріс на 32,7%, агропродовольства – у 2,8 раза, при зростанні частки від загального експорту на 21,7%. Звідси можна стверджувати, що Україна перетворилася на сировинну аграрну державу, оскільки виробництво сільськогосподарської продукції характеризується низькою доданою вартістю. Необхідно зауважити, що протягом 2010–2021 рр. простежується чітка тенденція нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції і продовольства з України. Найбільші темпи приросту відзначено за двома основними групами: «Продукти рослинного походження» – в 3,9 раза, «Жири та олії тваринного або рослинного походження» – 2,7 раза (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції та готових харчових продуктів, млн дол. США

Рік	Усього	Група 1-24	Живі тварини, продукти тваринного походження	Продукти рослинного походження	Жири та олії тваринного або рослинного походження	Готові харчові продукти	Група 1-24, %, до усього
2010	51431	9936	771	3976	2617	2571	19,3
2015	38127	14562	823	7971	3300	2468	38,2
2019	50055	22144	1277	12915	4732	3220	44,2
2020	49213	22199	1188	11890	5760	3361	45,1
2021	68240	27947	1345	15538	7037	3788	41,0
2021 р., %, до							
2010 р.	32,7	281,3	174,5	390,8	268,9	147,4	21,7
2020 р.	38,7	125,9	113,2	130,7	122,2	112,7	-4,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Також спостерігається незначне зростання експорту продукції тваринного походження й готових харчових продуктів. І хоча наявна загальна позитивна тенденція зростання експорту сільськогосподарської продукції і продовольства, проте певною мірою проявляється строкатість їхніх значень. Це

викликано кількома основними чинниками: ціновий (через коливання світових цін на сільськогосподарську продукцію), зміна вектора експорту сільськогосподарської продукції, орієнтація на задоволення потреб внутрішнього ринку. При зростанні попиту на внутрішньому ринку відбувається підвищення закупівельних цін, що спричиняє скорочення експорту через падіння його очікуваної прибутковості. Так, якщо 1 л соняшникової олії в Україні коштує 2,03 євро, то в Іспанії вартість продукту становить 1,44 євро, в Польщі – 1,2, а в Угорщині – 1,5 євро. Подібна ситуація спостерігається і стосовно молокопродуктів [117].

Проте визначальним чинником, який вплинув на суттєве коливання доходів від експорту сільськогосподарської продукції і продовольства став прояв ефекту «голландської хвороби» (ефекту Гронінгена), чи «ресурсного прокляття» – явища в економіці, пов'язане з тим, що країни із значними запасами природних ресурсів менш економічно розвинуті, ніж такі з невеликими або відсутніми їх запасами. Класичним прикладом «голландської хвороби» в Україні може слугувати концентрація інвестиційного ресурсу в аграрній галузі. Так, у 2021 р. в агросектор було спрямовано 49127 млн грн, або 9,3% від загального обсягу капітальних інвестицій. Ми підтримуємо думку науковців, що українська економіка на 70–80% корелює з динамікою зовнішніх сировинних ринків. Саме тому вона залежить не від внутрішнього попиту на власні товари, що часто характеризується товарами з високим рівнем доданої вартості, а від зовнішнього попиту на вітчизняну сировину і, рідко, на напівфабрикати.

Можна стверджувати, що ознакою «голландської хвороби» виступає обмінний курс національної валюти. Згаданий ефект виникає передусім через завищений обмінний курс національної валюти. Так, за даними аналітиків МВФ реальний курс долара відносно гривні повинен становити у 2020 р. 7,33 грн/дол. США, за індексом Біг-Мака 11 грн/дол. США за фактичного – 27 грн/дол. США. Такий курс національної валюти дозволяє експортерам мати цінову перевагу на світовому ринку [118]. Певною мірою можна частково погодитися з думкою Б. Данилишина, що в цьому випадку Україна впевнено

реалізовує свою «порівняльну перевагу» у виробництві сільськогосподарської продукції, орієнтуючись на виробництво сировини.

Аналізуючи структуру експорту сільськогосподарської продукції можна констатувати збільшення частки продуктів рослинного походження, що характеризується низькою доданою вартістю порівняно з тваринницькою та товарами харчової промисловості (дод. Б. 3). Саме через суттєву частку експорту сільськогосподарської сировини та агропродукції з низькою доданою вартістю, експорт перероблених харчових продуктів і досі залишається малорозвиненим.

Норвезький економіст Ерік Райнерт у книзі «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними» переконливо показав, що так зване хибне коло бідності прирікає деякі економіки з колосальними стартовими можливостями на постійне осідання вниз [119]. Основна причина – орієнтація на моновиробництво зі спадною віддачею. Стосовно України – це коло бідності виглядає наступним чином: за сприятливих умов для сільського господарства відбувається концентрація на виробництві кукурудзи, зерна та іншої сировини, тобто на монотоварах зі спадною віддачею. Проте, на відміну від товарів із високим рівнем додаткової вартості, на сільськогосподарській сировині не можна отримати ефекту масштабу.

На думку Райнерта, країна з сировинною моделлю економіки, така як, до прикладу, Україна, стикається одразу з кількома серйозними проблемами [120]. По-перше, сировинну економіку постійно переслідує феномен зниження продуктивності. По-друге, ціну на сировину встановлює ринок, а не виробник. По-третє, залежність від клімату. У сільському господарстві постійно змінюється рівень продуктивності через кліматичні фактори. По-четверте, загроза перевиробництва та падіння цін. По-п'яте, заробітні плати зростають повільніше від інфляції. По-шосте, економічна еміграція.

Важливим елементом для з'ясування першопричин трансформаційних процесів у структурі зовнішньої торгівлі агропродовольством стає визначення динаміки і структури імпорту. За даними Державної служби статистики України імпорт сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів за 2021 р.

досягнув рівня 7,7 млрд дол США, що на 19,2% більше, ніж 2020-го та 34,4% проти 2010 р. (дод. Б. 4). Аналізуючи динаміку імпорту по основних товарних групах можна констатувати, що у 2021-му проти 2010 р. відбулося зростання продукції тваринного походження на 28,3%, рослинного та жирів і олії – на 36,2%, готових продовольчих товарів – на 42,8%. Варто зауважити, що в структурі імпорту переважають готові харчові продукти, що характеризуються високою доданою вартістю, а також продукти рослинного походження (дод. Б. 5). Затим Україна продовжує невмотивовано імпортувати велику кількість інших продовольчих товарів, які, на відміну від пальмової олії чи екзотичних фруктів, могла б виготовляти або вирощувати самостійно.

Для визначення ефективності експорту, необхідне використання коефіцієнту ефективності експорту:

$$EE_{Xi} = \frac{Ex_i / \text{ЧН}_i \cdot Ex_i / \text{ВВП}_c \cdot 100}{Ex_c / \text{ЧН}_c \cdot Ex_i / \text{ВВП}_i}, \quad (2.1)$$

де EE_{Xi} – ефективність експорту i -ї країни; $Ex_i / \text{ЧН}_i$ – експорт i -ї країни на душу населення; ВВП_i – валовий внутрішній продукт i -ї країни; Ex_i – експорт i -ї країни; Ex_c – світовий експорт; ВВП_c – світовий валовий внутрішній продукт; $Ex_i / \text{ВВП}_c$ – частка експорту i -ї країни у світовому ВВП; $Ex_c / \text{ЧН}_c$ – світовий експорт на душу населення; $Ex_i / \text{ВВП}_i$ – частка експорту i -ї країни в її ВВП (ВВП України в дол. США).

Незважаючи на експортноорієнтовану діяльність аграрної економіки країни можна констатувати її неефективність порівняно з іншими країнами. По-перше, сільське господарство відрізняється низькою ефективністю, що характеризується низькою доданою вартістю з розрахунку на одну особу (дод. Б. 6). Так, значення згаданого показника суттєво нижче за середньосвітове. Водночас за рахунок великих обсягів експорту забезпечено прийнятне значення з розрахунку на одну особу. При цьому Україна суттєво поступається за значенням обсягу експорту з розрахунку на одну особу перед країнами із значно гіршим ресурсним потенціалом.

Варто зауважити, що розрахункове значення коефіцієнта участі в

міжнародному поділі праці свідчить про посилення орієнтації вітчизняної аграрної економіки на задоволення потреб світового ринку агропродовольства та поглиблення її спеціалізації. За результатами досліджень основні експортні продукти це: зерно зернових культур, олія соняшникова та продукція птахівництва.

Розрахункове значення коефіцієнта ефективності експорту сільськогосподарської продукції та продовольства Україною відносно низьке (0,95). Звідси можна стверджувати, що рівень внутрішніх цін на експортні товари в доларовому еквіваленті вищі за експортні.

Як показали розрахунки, Україна набуває статусу світового постачальника сільськогосподарської продукції та продовольства. Це підтверджує зростання значення коефіцієнта участі в міжнародному поділі праці (2 рази), а також вартості експорту агропродовольчої продукції (2,7 рази) (дод. Б. 7).

Зростання зовнішнього попиту сприятиме нарощуванню експорту агропродовольства України, але при врахуванні двох основних чинників: постійні інвестиції, цифровізація і технологізація, які нині важливі для підвищення конкуренції на ринку, проте залежать тільки від бізнесу.

Незважаючи на суттєве зростання обсягів експорту агропродовольства, валова додана вартість протягом 2010–2019 рр. зросла лише на 37,6%. На нашу думку, перетворення України в експортноорієнтовану аграрну державу, діяльність якої сконцентрована на виробництві обмеженої кількості сільськогосподарської продукції може призвести до: зменшення кількості робочих місць, обмеження потенціалу виробництва та номенклатури експорту, поступової втрати лідерських позицій на світовому ринку, примітивізації засобів виробництва та зменшенню ступеня стійкості національної економіки через надмірний вплив експортної виручки.

Важливим елементом оцінки експортного потенціалу слугує розрахунок значення показника коефіцієнта чистого експортного потенціалу.

$$K_{\text{екс}} = \frac{E-I}{ЗТО} \rightarrow \max, \quad (2.2)$$

де $K_{\text{екс}}$ – коефіцієнт чистого експортного потенціалу; E – експорт продукції аграрного сектору України; I – імпорт продукції аграрного сектору України; $ЗТО$ – зовнішньоторговельний оборот України продукцією аграрного сектору.

За розрахунками, протягом досліджуваного періоду відбувається зростання розрахункового значення коефіцієнта чистого експортного потенціалу, який збільшився протягом досліджуваного періоду вдвічі. При цьому вартісна величина експорту сільськогосподарської продукції не тільки покриває, а й забезпечує чисту валютну виручку від експорту сільськогосподарської продукції та продовольства (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Динаміка експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обороту
України аграрного сектору, млн дол. США**

Рік	Експорт	Імпорт	Зовнішньоторговельний оборот	Коефіцієнт чистого експортного потенціалу($K_{\text{екс}}$)
2010	9936	5764	15700	0,266
2015	14562	3484	18046	0,614
2019	22144	5736	27880	0,589
2020	22199	6498	28697	0,547
2021	27947	7747	35694	0,566
2021 р., %, до				
2010 р.	281,3	134,4	227,4	212,8
2020 р.	125,9	119,2	124,4	103,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Для розуміння наявної ситуації варто проаналізувати рівень конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції. Індекс відносної експортної конкурентоспроможності розраховується за формулою:

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / \sum_{n,n \neq i} X_{nj}) / (\sum_{k,k \neq i} X_{ik} / \sum_{n,n \neq i} \sum_{k,k \neq j} X_{nk}), \quad (2.3)$$

де X – експорт, i – країна, j – товар, n – сукупність країн, k – сукупність товарів.

Індекс RХА це відношення частки країни у світовому експорті певного товару до частки цієї країни у світовому експорті усіх інших товарів. Індекс RХА вирізняється специфічною рисою, виключенням показника експорту досліджуваної країни із сукупності світового експорту визначеної продукції. Такий метод розрахунку особливо доречний за умови суттєвої частки досліджуваної країни у світовій торгівлі, або якщо досліджуваний товар становить значну частину світового експорту. Значення індексу RХА інтерпретується наступним чином: якщо $RХА > 1$, країна має порівняльні переваги стосовно експорту товару; якщо $RХА < 1$, у товару згаданої країни немає відносної конкурентної переваги. Індекс відносної залежності від імпорту дуже подібний до RХА з тією лише різницею, що тут до уваги беруть імпорт, який позначається як М:

$$RMA_{ij} = (M_{ij} / \sum_{n, n \neq i} M_{nj}) / (\sum_{k, k \neq i} M_{ik} / \sum_{n, n \neq i} \sum_{k, k \neq j} M_{nk}). \quad (2.4)$$

За значення індексу $RMA > 1$, залежність від імпорту висока, проте коли < 1 – низька (наявність конкурентної переваги). При обчисленні індексу відносних торговельних переваг враховуються як показники експорту, так і імпорту конкретного товару одночасно. RТА розраховують за формулою:

$$RTA_{ij} = RХА_{ij} - RMA_{ij}. \quad (2.5)$$

Отже, за одержаними результатами проведених досліджень вітчизняна продукція сільського господарства характеризуються високим рівнем конкурентоспроможності на світовому ринку агропродовольства, за виключенням сої, що спостерігалось у 2010-му та 2020 р., а також м'яса птиці 2010-2015 рр. (дод. Б. 8). На нашу думку, основним чинником, який вплинув на згадану ситуацію стало оптимальне співвідношення «ціни та якості продукції».

Як встановлено, собівартість вітчизняної експортноорієнтованої сільськогосподарської продукції суттєво нижча за значення відповідного показника країн-конкурентів за рахунок використання дешевшої робочої сили, тощо.

Варто зауважити, що вищезазначені товарні групи вирізняються конкурентними перевагами і над імпортними аналогами, що перетворює

українського агровиробника на конкурентоспроможного не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринках агропродовольства. До прикладу, підтвердженням високого попиту на Українське агропродовольство може слугувати випадок, коли для повноцінного забезпечення хлібопекарської галузі упродовж сезону 2021 р. у борошно очікувано повинні були переробити орієнтовно 3,5 млн т зерна. Проте за оцінками консалтингових компаній вільних, не законтракованих на експорт обсягів сировини належної якості у аграріїв залишалося менше, ніж 1,5 млн т [121].

Важливим методичним інструментом для оцінки конкурентних переваг на зовнішніх ринках слугує індекс виявлених порівняльних переваг (RCA). Цей індекс використовується у міжнародній економіці для обчислення відносних переваг або недоліків конкретної країни у визначеному класі товарів чи послуг. Це можна вивести з аналізу торговельних потоків. Виявлення порівняльної переваги країни у певному товарі здійснюється наступним чином:

$$RCA = (X_{ij} / X_i) / (X_{nj} / X_n), \quad (2.6)$$

де X_{ij} – експорт товару j з країни i ; X_i – загальний експорт країни i ; X_{nj} – загальний експорт товару j у світі; X_n – загальний експорт країн світу.

Тобто індекс показує відношення частки товару (галузі) у національному експорті до частки у світовому експорті. Якщо індекс > 1 , то товар (галузь) володіє порівняльними перевагами, у разі < 1 – у товарі (галузі) відсутні порівняльні переваги. На основі даних FAOStat проведено розрахунок Індексу Беласса за вищезазначеною методикою (дод. Б. 9).

Як показали одержані результати, протягом досліджуваного періоду вітчизняна пшениця та кукурудза вирізняються значними виявленими порівняльними перевагами. Отже, Україна – провідний гравець на світовому ринку зернових. Відзначаючи важливе місце України у процесі забезпечення світової продовольчої безпеки, у нових умовах функціонування світового ринку аграрної сировини державний секретар США Ентоні Блінкен наголошує, що «на початку 2022 р. понад 190 млн осіб опинилися в умовах гострої продовольчої нестабільності. Воєнний стан в Україні може додати до них ще 70 млн людей.

Мільйони стикаються з голодом і недоїданням» [122]. Унаслідок агресії РФ проти України і загострення глобальної продовольчої кризи, 323 млн осіб знаходяться на межі голоду [123].

Військова агресія РФ проти України у 2022 р. значною мірою вплинула на сільськогосподарських товаровиробників, зокрема на виробництво продовольчої пшениці. При цьому варто виокремити відсутність можливостей реалізації зерна минулих урожаїв внаслідок низьких закупівельних внутрішніх цін та відсутність попиту від експортерів та переробників. Так, у вересні 2022 р. закупівельні ціни на продовольчу пшеницю становила 8000-8200 грн, що не покриває понесенні витрати на її вирощування. Також на погіршення світового продовольчого забезпечення впливають негативні наслідки ескалації воєнних дій в Україні: мінування територій, обстріли і т. п. [124]; суттєве зростання вартості вхідних матеріальних ресурсів, проблеми з логістикою [125]; відсутність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників [126]; Проте, незважаючи на вказані фактори, дослідження фахівцями SGS зразків пшениці з експортних партій підтверджує, що загалом для української пшениці врожаю 2022 р. не виявлено суттєвих проблем з відповідністю до показників якості, які вимагають країни-імпортери [127].

Важлива складова експортного потенціалу аграрного сектору України – земельні ресурси. Як важливий показник національної економіки використовують землезабезпеченість. Такий визначають як відношення площі відповідних угідь до наявного населення країни. Згаданий показник по Україні на початок 2014 р. становив 91,8 га сільськогосподарських угідь і 71,9 га ріллі на 100 жителів. Це значний рівень забезпеченості землею порівняно з країнами світу. По відношенню кількості гектарів на 100 жителів, Україну випереджають тільки Австралія (153 га) та Канада (167,5 га). До прикладу, показники Данії – 50,1 га, Угорщини – 49,5, Фінляндії – 50, Іспанії – 39,1 га. [128].

Варто зауважити, що для України характерна концентрація сільськогосподарських угідь у формі вертикально інтегрованих сільськогосподарських підприємств. Так, у 2021 р. у 601 суб'єктах

господарювання у сфері агробізнесу було зосереджено 5273,8 тис. га, або 25,3% від загальної площі сільськогосподарських угідь (дод. Б. 10).

За останні роки сформувався вітчизняний феномен «ресурсного прокляття» в аграрному секторі, де вертикально інтегровані підприємницькі об'єднання холдингового типу внаслідок концентрації значних банків надзвичайно родючих сільськогосподарських земель посіли домінуючі позиції на аграрних ринках, поступово витісняючи традиційні форми аграрного підприємництва. Головна спрямованість діяльності таких холдингових утворень – вирощування зернових та технічних культур енергетичного спрямування, призначених для експорту.

Як правило, агрохолдинги маніпулюють неоднозначним терміном «економіка масштабу». Проте, для порівняння, у Сполучених Штатах Америки, де ґрунт та врожаї подібні до українських, відсутні великі компанії з подібними банками землі. Як відомо, більшість рослинницьких виробництв у США (96%) – це сімейні ферми з середньою площею 500 га [129]. Високий рівень світових цін на зернові культури та соняшник забезпечують прибутковість виробництва середнім і великим сільськогосподарським підприємствам (дод. Б. 11).

За наявними даними, рентабельність основних позицій рослинництва в Україні у 2020 р. становила: зернові культури – 20%, що на 4,2% вище за відповідний показник 2010 р., насіння соняшнику – 39,4% (-5,5%), цукрові буряки (фабричні) –13,5% (+1,9%), картопля – 11% (28,4%), овочі відкритого ґрунту – 8,3% (6,9%). При цьому у тваринництві позитивний рівень рентабельності спостерігається в молочному скотарстві (20,4%) та свинарстві – 2,6%. Збитковість відзначена для виробництва м'яса великої рогатої худоби (-24,2%), яєць (-19,2%) та м'яса птиці (-0,2%).

Разом із тим, незважаючи на домінуючі позиції на світовому ринку продукції птахівництва сільськогосподарських товаровиробників України, їхнє виробництво залишається збитковим. Унаслідок недосконалості методичних підходів до формування статистичної звітності вертикально інтегровані суб'єкти

підприємницької діяльності у сфері агробізнесу не надають відповідні форми статистичної звітності.

Сировинна орієнтованість сільськогосподарських підприємств призводить до розширення площ під сільськогосподарські культури. Так, протягом досліджуваного періоду значно зросли посівні площі під кукурудзою на зерно і соняшником. При цьому суттєво зменшилися площі під кормовими культурами через скорочення тваринництва (дод. Б. 12).

Встановлено, що у більшості суб'єктів господарювання використовують систему беззмінних посівів, що призводить до виснаження землі та деградації. За даними ООН, за останні десять років в Україні площа деградованих земель зростала від 70 тис. до 100 тис. га на рік, і цифри продовжують збільшуватися. Як зазначають фахівці, найхарактерніші для українських ґрунтів негативні зміни пов'язані з втратою гумусу та поживних елементів, ерозією верхнього шару, руйнуванням структури, підкисленням, засоленням, забрудненням радіонуклідами, пестицидами, важкими металами тощо. Посилаючись на експертну оцінку наукових ґрунтознавчих установ, річний економічний збиток через недобір урожаю від деградації ґрунтів в Україні на площі 10 млн га досягає 34 млрд грн, а обсяг втраченого прибутку – близько 7 млрд грн.

Варто зауважити, що незважаючи на рекордні валові збори зернових, зокрема пшениці, урожайність останньої порівняно з провідними європейськими країнами значно нижча (дод. Б. 13). Це підтверджує нашу думку про екстенсивні підходи у формуванні обсягів сільськогосподарської продукції для експорту. На сьогодні в умовах зміни клімату та ринкової кон'юнктури з метою забезпечення високої врожайності експортоорієнтованих сільськогосподарських культур необхідно запроваджувати систему зрошення. У 2020 р. за відсутності дощів та аномально теплої зими трапилася небувала ґрунтова посуха, що призвело до суттєвого зниження урожайності пшениці. Зважаючи на це, державним органам потрібно розробити економічні стимули до залучення приватних інвесторів у відновлення системи зрошення, а також здійснення державних інфраструктурних проєктів у системі водозабезпечення. За дослідженнями

вчених, підвищення середньорічної температури на 1°C призводить до зниження врожайності на 21% [130]. Експерти ООН прогнозують, якщо до 2050 р. не стримати глобальне потепління, урожаї зернових культур знизяться на чверть, а потім впадуть ще нижче [131].

Розглядаючи тваринницьку галузь у контексті експорту сільськогосподарської продукції можна констатувати, що протягом досліджуваного періоду Україна на згаданому сегменті агропродовольчого ринку перетворилася з нетто-імпортера (2005–2010 рр.) на нетто-експортера (рис. 2. 1).

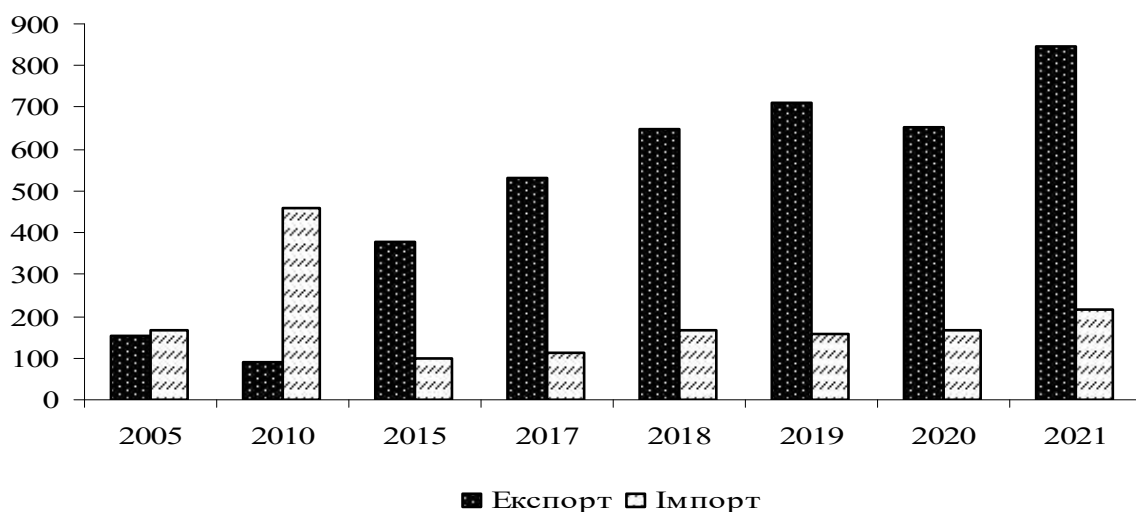

Рис. 2. 1. Динаміка експорту й імпорту м'яса та м'ясопродуктів України, тис. т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За даними Державної митної служби України у січні – грудні 2021 р. Україною експортовано м'яса та м'ясопродуктів на суму 839,1 млн дол. США. Порівняно з відповідним періодом 2020-го року (665,1 млн дол. США) відбулося зростання на 27%, тоді як імпортовано м'ясопродукції на суму 149,4 млн дол. США, що на 40 млн дол. США, більше ніж у січні – грудні 2020 р. Торговельне сальдо за цією товарною групою позитивне – 689,7 млн дол. США. Проти показника минулого року (664 млн дол. США) воно зменшилося на 25,7 млн дол. США. Найбільша частка експорту м'ясопродуктів у січні – грудні 2021 припадає

на м'ясо та харчові субпродукти птиці – 716,4 тис. т (86% від загального експорту м'яса та м'ясопродукції у перерахунку на м'ясо) (дод. Б. 14)

Подібна ситуація викликана певними трансформаційними процесами тваринництва, що мають ознаки кризи в молочному та м'ясному скотарстві господарств корпоративного сектору аграрної економіки (дод. Б. 15). Поголів'я великої рогатої худоби на 1 січня 2022 р. в усіх категоріях господарств зменшилося проти 2021-го на 2,3 тис. голів, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 5 тис, у господарствах населення – на 225 тис. голів. На 1 січня 2022 р. в усіх категоріях господарств зменшилося поголів'я свиней проти 2021-го року на 267,4 тис. голів, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 52,6 тис, у господарствах населення – на 214,8 тис. голів. Поголів'я птиці в усіх категоріях господарств на 1 січня 2022 р. зросли проти відповідного періоду 2021-го на 1,6 млн голів, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 1,1 млн, тоді як знизилася у господарствах населення – на 2,2 млн голів.

На провідних позиціях в галузі тваринництва нині перебуває птахівництво. Споживче значення птахівництва визначається його здатністю постачати цінні продукти харчування – м'ясо та яйця [132]. За наявними даними з 1991 р. відбувалося значне скорочення поголів'я птиці. Лише у 2001 р. кількість свійської птиці в Україні почала поступово збільшуватися. На сьогодні простежується активне відновлення та розвиток галузі, про що свідчить загальна тенденція до нарощування обсягів поголів'я птиці в Україні та збільшення споживчого попиту на м'ясо птиці.

Важливу складову експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства становить продукція молочного скотарства. За даними Державної митної служби України у січні – грудні 2021 р. Україною експортовано молока та молокопродуктів на суму 171,9 млн дол. США. Порівняно з відповідним періодом 2020-го (186,9 млн дол. США) цей показник зменшився на 15 млн дол. США, імпортовано молокопродукції на суму 372,7 млн дол. США, що на 69,4 млн дол. США більше ніж у січні – грудні 2019 р. (303,3

млн дол. США) (рис. 2. 2). Торговельне сальдо за цією товарною групою негативне і становить 185,8 млн дол. США.

Подібна ситуація зумовлена наступними чинниками: низька продуктивність виробництва молока, хоча нині вбачається тренд до зростання надоїв, ліберальний режим імпорту, зокрема низькі ставки імпортного мита, що призводить до конкуренції з іноземними товаровиробниками; відсутність у достатній мірі кормів; не виважена державна підтримка виробництва молока в країні. Розміри підтримки вітчизняного молочного скотарства значно менші, ніж у ЄС, звідки надходить велика частка імпорту молочних продуктів в Україну. У 2021 р. уряд України планував виділити близько 1,35 млрд грн на фермерство, розвиток тваринництва та переробку сільськогосподарської продукції. Це менше 0,1% загальних видатків вітчизняного бюджету. За такої підтримки вітчизняні сільгоспвиробники не зможуть конкурувати з європейськими, де лише на рівні бюджету ЄС на фермерство виділяється 35% видатків.

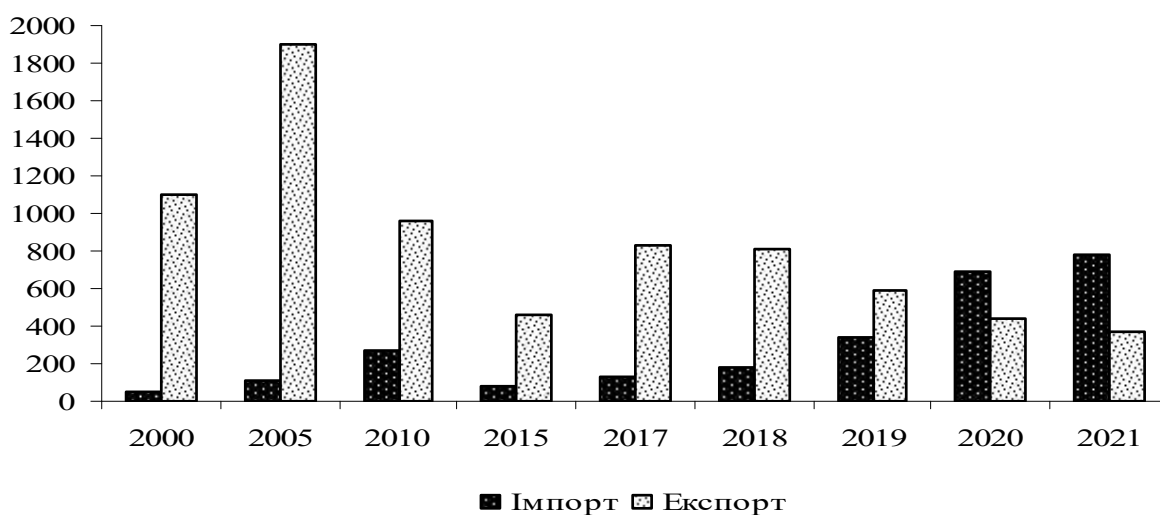

Рис. 2.2. Динаміка експорту та імпорту молока та молочопродуктів в Україні, млн т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Встановлено, що без ефективної державної підтримки виробництво експортоорієнтованих готових харчових продуктів неможливе. На нашу думку, один з ефективних заходів в подібній ситуації – це запровадження експортного

мита на насіння соняшнику. Так, у 1999 р. Україна ввела мито у розмірі 23% на вивезення насіння соняшнику. До цього з країни експортувалася майже половина річного врожаю. Після того, як експорт насіння став економічно не вигідним, компанії переорієнтувалися на переробку сировини в соняшникову олію всередині країни. Як результат, олійно-жирова галузь зазнала значного розвитку. Агробізнес почав активно інвестувати в будівництво екстракційних заводів і перевалочних терміналів. З 1999 р. екстракційні потужності зросли в 5 разів і продовжують зростати. Нині Україна – світовий лідер з експорту соняшникової олії, незважаючи на те, що у 2001 р. вивізне мито на насіння соняшнику знижено до 17% і поступово зменшилося до 10% протягом наступних років. Тобто мито перестало бути запобіжним. Але завдяки його дії Україна змогла побудувати всередині країни індустрію переробки і зайняти лідируюче місце в світі.

Значною мірою потенціал української харчової промисловості вже реалізується вітчизняними виробниками, адже ще до завершення року використовується більшість квот на експорт продуктів харчування до ЄС. Так, Україною повністю вибрано квоти на пшеничну клітковину, мед, виноградний та яблучний соки і вершкове масло. Крім того, майже повністю заповнені тарифні квоти на крохмаль і м'ясо птиці.

Для національної економіки зростання експорту готової продукції означатиме розвиток харчової промисловості та машинобудування в країні, залучення інвестицій у цю та суміжні галузі, створення нових робочих місць з конкурентною заробітною платою. Утім тут знадобляться значні інвестиції в переоснащення вітчизняної харчової промисловості. До того ж самі по собі фінансові ресурси не зможуть вирішити проблему. Потрібна модернізація машинобудівного комплексу країни, а також сучасна та ефективна система навчання кадрів на всіх рівнях, від працівників і спеціалістів-технологів до маркетологів, продавців і топ-менеджерів, здатних працювати на світових ринках.

2.2 Структура експорту аграрної продукції Україною за сегментами зовнішнього ринку

Конкурентоспроможність країни і галузей визначається інтенсивністю виходу на зовнішні ринки та міжнародною економічною інтеграцією. Ефективність взаємовідносин вітчизняних й іноземних суб'єктів господарської діяльності впливає на позиції країни, секторів економіки і підприємств на міжнародних ринках капіталів, трудових і товарних ресурсів. Аналіз сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору України дозволяє охарактеризувати зазначені тенденції й сформулювати пріоритети експорту-імпорту товарів та капіталів, міжнародної науково-виробничої кооперації тощо.

Нарощування експорту сільськогосподарської продукції і продовольства Україною визначення останньої виробником агропродовольства світового рівня викликано наступними чинниками, зокрема зростанням чисельності населення планети. Так, за прогнозами ФАО до 2050 р. чисельності населення планети збільшиться до 9,3 млрд осіб. При цьому, щоб забезпечити потребу у харчових продуктах, сільське господарство має підвищити свою продуктивність на 75%. Відповідно, виникає потреба ефективніше використовувати наявні виробничі ресурси та запроваджувати інноваційні технології [133].

Зміна клімату і посилення його впливу на світове виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства також впливатиме на баланс пропозиції та попиту. Вітчизняне сільськогосподарське виробництво зазнає змін, і це необхідно враховувати при формуванні галузевої структури, виборі технологій, зважати на якісні характеристики сортів рослин, системи зрошення та загалом на шляхи підвищення ефективності землекористування [134]. У країнах із високорозвиненою економікою дедалі популярнішим стає здоровий спосіб життя з орієнтацією на споживання органічної продукції. Україна на ринку виробництва органічної продукції відіграє роль активного гравця.

Враховуючи факт, що Україна знаходиться серед небагатьох країн, аграрний потенціал яких за різними оцінками реалізовано лише на 40 – 60%,

дозволяє стверджувати про наявність точок росту та потенціалу до розвитку галузі.

Протягом досліджуваного періоду спостерігаються незначні коливання виробництва ячменю у світі. На нашу думку, подібне зумовлено природно-кліматичними чинниками, які вплинули на його валовий збір, що свідчить про поступову втрату зацікавленості до згаданої культури. При цьому упродовж трьох останніх сезонів відзначено скорочення валових зборів ячменю і превалювання обсягів внутрішнього споживання над обсягами виробництва, що спричинило скорочення запасів і глобальне зростання цін (дод. В. 1).

Ціна ячменю у 2021/2022 МР становить 195 дол. США за 1 т, хоча ринок низьколіквідний, попит майже відсутній. Навіть порівняно з внутрішніми ринками пшениці та кукурудзи, зазначена вище ціна є нереалістичною. Ціна ячменю для беззбиткового функціонування аграрних підприємств повинна знаходитись щонайменше на рівні 210 доларів США за 1 тону. [135].

Кукурудза посідає лідируючі позиції серед найпоширеніших сільськогосподарських культур. Не став виключенням і 2021/22 МР, відзначившись значним приростом врожаю.

Усього зібрали зерна кукурудзи 1216 млн т, що на 86,5 млн т більше минулого сезону. Загалом із періоду 2017/2018 МР виробництво кукурудзи зросло майже на 12,4%. Одна з причин – збільшення населення планети. Тільки близько 12% світового виробництва кукурудзи використовується з продовольчою метою, тоді як ще 60% спрямовується на корм. Світове виробництво кукурудзи зростає за рахунок розширення посівних площ – у Китаї (2,1 млн га), США (1,2), Бразилії (0,9 млн га), що перетворюють ці країни ще й на найбільших виробників кукурудзи у світі із загальним обсягом 770 млн т, або майже 64% світового виробництва.

У 2021/22 МР спостерігалось зростання світового виробництва пшениці до рекордно високих показників – 779,3 млн т. При цьому в країнах ЄС, за даними USDA, відзначено найбільший приріст урожаю зернової – на 11,7 млн т на рік, до 138,9 млн т, а також в Україні – на 7,5 до 33 млн т, Аргентині – на 4,5

до 22,1 млн т, Австралії – на 3 до 36,3 млн т. Обсяг загальної світової пропозиції пшениці у 2021–2022 маркетингових роках також зменшився – на 1 млн т до 1267,6 млрд т унаслідок скорочення її запасів на початок сезону – до 291,5 млн т. У свою чергу, незважаючи на збільшення загального обсягу виробництва пшениці у період 2021–2022 рр. на тлі неврожаю (Канада) або зниження виробництва (США), які відзначаються одними з основних країн-експортерів, світовий експорт зернових у сезоні 21/22 скоротився на 3,9 млн т – до 199,4 млн т, за останніми даними аналітиків USDA [136].

Пандемія COVID-19 і повномасштабне вторгнення на територію України у 2022 р. спричинили скорочення економічної активності та обсягів виробництва товарів у численних секторах промисловості та сільського господарства. Падіння доходів населення та, в результаті, скорочення попиту споживачів вплинула на агропромисловий сектор одночасно з підвищеною стурбованістю продовольчою безпекою країн що розвиваються. За даними FAO, у 2022 р. було вироблено 337,2 млн т всіх видів м'яса, що майже не відрізняється від показника попереднього року. З них Азія виробила 43,2%, Америка – 31,6, Європа – 17,9, Африка – 5,6, країни Океанії – 1,7%. Зв видами м'яса: м'ясо птиці – 138,7 млн. т, свинини – 124,6, яловичини – 73,8, баранини – 16,4 млн. т (дод. В. 2). Якщо порівняти з 2021-м, частка м'яса птиці знизилась на 0,01%, яловичини знизилась на 0,46%, свинини зросла на 0,63%, баранини зросла на 0,02%.

Близько 58,1% світового експорту м'яса забезпечує Америка, 20,4% – Європа, а решта регіонів 21,5% – решта регіонів. Попри складні умови на світовому ринку м'яса, найбільші світові експортери, зокрема США, Бразилія, Європейський Союз та Канада, зберігають свої домінуючі позиції у 2022 році. На відміну від них, Австралія та Індія експортували менше м'яса через обмеження поставок.

Стрімке зростання витрат на виробництво, подальші спалахи АЧС, нові вимоги до «зеленої політики» та зростання вартості життя для споживачів – це лише деякі основні проблеми, що призвели до падіння виробництва свинини в ЄС у 2022 р. до найнижчого річного обсягу з 2014-го – до 22,1 млн т, що на

5,6% (1,3 млн т) менше в річному обчисленні. У всіх основних країн-виробників спостерігали значний спад, проте найпомітнішим він виявився для Німеччини. Зменшення кількості забою стало рушійною силою падіння виробництва. Загальне поголів'я свиней у ЄС у 2022 р. становило 237 млн голів – це найнижчий зареєстрований показник з 2014-го та різке падіння у форматі рік до року – на 12,6 млн голів (5,1%). Найбільше скорочення за країнами відбулося в Німеччині (4,8 млн голів), Польщі (1,9), Іспанії (1,7) і Бельгії (1,1 млн голів).

За наявними даними, у 2021 р. 9905 вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності здійснювали експорт сільськогосподарської продукції та продовольства зовнішнім споживачам. Варто зауважити, що протягом 2010–2020 рр. простежується зміна вектора експорту агропродовольчої продукції України (дод. В. 3). Так, втрачено ринок РФ, запроваджено транзитні обмеження, які знизили темпи зростання експорту до країн СНД. За досліджуваний період обсяги експорту знизилися на 60,2%. Водночас 2016-й став першим роком дії зони вільної торгівлі з Європейським союзом. За таких геополітичних умов українські товари отримали нові ринкові перспективи, що сприятиме зростанню більше ніж утричі.

Останніми роками українські сільськогосподарські виробники у пошуках нових ринків збільшують обсяги експорту агропродовольства в країни Африки. Так, упродовж 2010–2020 рр. їх обсяги зросли у понад 2 рази. Проте питома вага в структурі експорту порівняно з державами Євросоюзу та Азії залишається низькою. Розвиток африканського напрямку стало особливо важливим після скорочення експорту до РФ. При цьому у зв'язку з коронавірусною кризою згаданий напрям набуватиме все більшого значення, адже вітчизняна економіка ще навесні відчула наслідки тривалого закриття ринків КНР. У 2020 р. на країни Африки припадало 13,3% (2945,5 млн дол. США), зокрема на Єгипет – 1366,9 млн дол. США Туніс – 356,6 млн дол. США.

Альтернативами для вітчизняних сільськогосподарських підприємств, орієнтованих на РФ, можуть стати ринки Азії. У 2020 р. частка країн Азії в експорті сільськогосподарської продукції та продовольства становила 49,9%

(11087,3 млн дол. США), у тому числі Китай – 3551,6 млн дол. США Індія – 1497,3, Туреччина – 1067,7 млн дол. США. Але якщо європейський ринок сільськогосподарської продукції та продовольства характеризується високим рівнем конкуренції і суттєвими вимогами до якості товарів, водночас азіатські ринки ліберальніші до нових гравців, а тому вважаються перспективнішими. За прогнозами ООН, щорічний обсяг приросту населення світу до 2025 р., становитиме 80 млн людей. Африка, Центральна і Південно-Східна Азія забезпечують практично весь демографічний приріст населення планети. Стосовно Азії, то населення Індії протягом 10 років зросте на 150 млн осіб, а Китаю й Пакистану – на 38 млн у кожній з країн, що суттєво скорочує можливості забезпечити себе продуктами харчування вітчизняного виробництва та призводить до зростання імпорту продовольства [137].

Нині до основних лідерів з експорту сільськогосподарської продукції відносяться: Китай (15,3% від загального обсягу експорту української агропродукції), Індія (7%), Нідерланди (6,3%), Єгипет (5,7%), Туреччина (5,2%) та Іспанія (4,2%) (дод. В. 4). При цьому лідерство Китаю розпочалося з 2015 р. Китай займає важливе місце на світовому аграрному ринку, регулярно здійснюючи значний обсяг експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. До прикладу, протягом 2022 року основними категоріями аграрних товарів, які Китай імпортував, стали: олійні культури – 68 млрд дол. США, м'ясопродукти – 30,8, риба та ракоподібні – 19, зернові – 19, плоди і ягоди – 16, жири та олії – 8,6, алкогольні і безалкогольні напої – 5,4, молокопродукти, яйця, мед – 9,5, залишки і відходи – 7,4, різні харчові продукти – 5,4, овочі – 3,9 млрд дол. США. Серед цих груп продуктів можна виділити товарні позиції, які здатна постачати й Україна [138].

Китайська Народна Республіка (КНР) – провідний світовий виробник сільгосппродукції та посідає лідируючі позиції з виробництва більшості видів продукції рослинництва. За даними ФАО, ця країна знаходиться на п'ятому місці у світі з виробництва вівса, на четвертому – з виробництва ананасів, третьому – з виробництва проса, лимонів і лайма та цукрової тростини, другому – з

виробництва ріпаку, насіння бавовни, манго, кукурудзи, гречки, бананів. За більшістю інших видів товарів Китай обіймає перше місце у світі, за багатьма товарами має істотну частку у світовому виробництві. Країна виробляє найбільше у світі зернових і зернобобових культур, овочів, фруктів, а також земляного горіха, грибів, трюфелів та кавунів [139].

Китай також перебуває на провідних позиціях у світі з тваринництва. За даними ФАО, за Китаєм визнано шосте місце з виробництва молока, третє з виробництва яловичини, четверте по поголів'ю ВРХ. Китай – перший у світі за показником поголів'я свійської птиці, що дозволяє посісти перше місце з виробництва яєць і третє – з виробництва м'яса птиці. Як свідчать результати досліджень упродовж 2010–2021 рр. стрімко зростає обсяг експорту агропродукції України та її частка в загальній структурі експорту до цієї країни (дод. В. 5). Так, за досліджуваний період спостерігається збільшення експорту сільськогосподарської продукції та продовольства у 108,7 раза, при цьому загальний експорт по країні зріс у понад 6 разів. Усе це сприяло зростанню частки агропродовольства в загальній структурі до 53,5%.

Українську продукцію експортують у КНР за умовами так званого режиму найбільшого сприяння (MFN). Цей статус дозволяє Україні експортувати до КНР на загальній основі. За оцінками, середній рівень митних ставок для українських товарів становить приблизно 10%, при цьому для сільськогосподарської продукції він вищий, ніж для промислових товарів. [140]. Імпортовані харчові продукти повинні відповідати національним Китайським стандартам безпеки харчових продуктів. Проте під час процедур контролю за імпортом, китайські органи часто враховують не лише внутрішні стандарти, а також стандарти ЄС та США, особливо у сферах, де встановлені власні обмежувальні нормативи. У разі розбіжностей між національними і закордонними показниками китайські контролюючі органи віддають перевагу застосуванню жорсткіших вимог до імпортних товарів, до прикладу, чинних у ЄС та США.

Варто зауважити, що у 2021 р. проти 2020-го спостерігається активізація зовнішньої торгівлі з країнами азіатського регіону. За підсумками 2021 р. оборот зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією між Україною та Азією досягнув 15,2 млрд дол. США, тобто історично максимального значення, що майже на 25% перевищує показник 2020 р. у 12,2 млрд дол. США (дод. В. 6).

У цілому у 2020 р. експорт України зростав відчутніше, ніж імпорт, тому позитивне сальдо за торгівлею аграрними продуктами між Україною та країнами Азії збільшилось до 12,1 млрд дол. США.

Традиційно, основними споживачами вітчизняної агропродовольчої продукції у регіоні Азії виявилися КНР, Індія, Туреччина, Єгипет, Індонезія, Саудівська Аравія, Нідерланди. Загалом, ці країни забезпечили 82% загальної вартості експорту аграрної продукції України. У товарній структурі експорту агропродовольства до Азії домінують наступні позиції вітчизняного виробництва: зерно (7174 млн дол. США), олії та жири (3989 млн дол. США), залишки харчової промисловості (922 млн дол. США), олійні культури (579 млн дол. США), м'ясні продукти (368 млн дол. США).

У взаємовідносинах між Китаєм та Україною на продовольчому ринку трапляються як позитивні, так і негативні дії, що в кінцевому результаті призводить до нецільового використання коштів державного бюджету в складний для країни час. Серед них виділяється відома угода, яка відбулася у 2012 р. коли ДПЗКУ (Державна продовольча зернова компанія України) та Експортно-імпортний банк Китаю домовилися про надання українській корпорації кредиту в розмірі 3 млрд дол. США, які планувалося направити на форвардні та спотові закупівлі зерна для подальшого постачання в Китай.

Відповідно до укладеної угоди, постачання зерна розпочинається з 2012-го або 2013-го р. і продовжується протягом наступних 15 років до 2027-го або 2028-го р., ДПЗКУ надає ССЕС (Китайській національній корпорації машинної промисловості і генеральних підрядів) право реекспорту зернових до інших країн для їх легального перепродажу на основі генеральної угоди; річна кількість кукурудзи та інших зернових з еквівалентним значенням, що поставлятиметься

ДПЗКУ, становитиме не менше ніж 4 млн т і не менше ніж 6 млн т на рік протягом наступних 15 років, з очікуваною загальною кількістю не менше 80 млн т; щорічна сума договору ССЕС має становити від 1200 млн дол. США до 1800 млн дол. США; якщо ДПЗКУ не зможе поставити щорічний мінімальний обсяг по контракту, ССЕС матиме право повідомити про це Ексімбанк, щоб вони у свою чергу відкоригували суму надання кредитів відповідно до відношення суми кредиту (1500 млн дол. США) до фактичної щорічної поставки зернових), тощо. Україна мала продавати Китаю зерно за кредитною угодою на 3 млрд дол. США з «пільговою маржою» 5 дол. США на одній тоні [141]. Упродовж 2013–2021 рр. поставлено лише близько 6 млн т зерна, що ставить під сумнів виконання умов кредитних угоди. За даними засобів масової інформації, за невиконання постачань корпорація постійно отримує постійно претензії від китайських контрагентів. У випадку невиконання умов договору ДПЗКУ має погасити відповідно до чітко визначеного графіка тіло отриманого кредиту та сплатити відповідні відсотки. За весь час виплати за кредитом становили 1284,5 млн дол США. З них 600 – тіло позики, 668,6 – відсотки, 15,8 млн дол США – комісійні та інші платежі.

За даними публічної фінансової звітності діяльність ДПЗКУ збиткова і перебуває на стадії банкрутства. Згідно з умовами кредитної угоди позика взята під державні гарантії, тому несплачене тіло кредиту та відсотки по ньому, що в сумарно становить 1600 млн дол. США, потрібно погасити за рахунок коштів державного бюджету. При цьому варто вказати на наявність суттєвого дефіциту державного бюджету, особливо у 2022 р. Отже, подібний факт негативно впливає на розвиток україно-китайський відносин, зокрема на рівні державних інституцій.

Нині Китай став лідером з експорту кукурудзи, шроту соняшнику, ячменю, ріпакової олії, м'яса великої рогатої худоби, молочної сироватки. Фахівці зазначають, що лише за експорт кукурудзи та соняшникової олії до Китаю одержано 2,37 млрд дол. США. Право на експорт до КНР ячменю має 51 виробник, сої – 52, кукурудзи – 273. Десять українських компаній вибороли

право на постачання у країну замороженої лохини та чорниці. Активно розвивається експорт не лише сировини, а й продукції переробки. З метою полегшення торгівлі певними товарами підписано відповідні фітосанітарні та інспекційні двосторонні угоди. На сьогодні між Україною і Китаєм діють чотири міжнародних фітосанітарних угоди. Для деяких продуктів, зокрема рослинних жирів, українське законодавство не передбачало процедури експортно-імпортного фітосанітарного регулювання, що вимагається китайською стороною. Результати дослідження показали, що окрім азіатських країн, ЄС на сьогодні один з основних експортерів агропродовольства.

Поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗВТ) – частина Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Нові можливості доступу до ринку Євросоюзу і запровадження вищих стандартів виробництва продукції покликані заохотити інвестиції, стимулювання модернізації сільського господарства та поліпшення умов праці [142]. Так, протягом 2012–2021 рр. експорт сільськогосподарської продукції та продовольства в країни ЄС зріс на 55,6%, тоді як імпорт лише на 26,6%. Разом із тим спостерігається позитивне сальдо зовнішньоторгівельного обороту (табл. 2. 4).

Таблиця 2.4

Динаміка обсягів експорту та імпорту аграрних товарів в країни ЄС,
млн дол. США

Рік	Експорт аграрних товарів до ЄС	Імпорт аграрних товарів з ЄС	Сальдо
2012	4931	2974	1957
2015	4049	1503	2546
2016	4122	1712	2410
2019	7314	2841	4473
2020	6515	3275	3240
2021	7674	3764	3910
2021 р., %, до			
2012 р.	155,6	126,6	199,8
2020 р.	117,8	114,9	120,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У 2021-му експорт продовольчих товарів до країн ЄС зріс на 17,8%, імпорт - 14,9% порівняно з 2020 р. У 2021-му позитивне сальдо зросло на 20,7% порівняно з 2020 роком. Оцінюючи структуру сільськогосподарської продукції та продовольства до країн ЄС можна констатувати наявність чіткої спеціалізації (соняшникова олія, пшениця, кукурудза, які в сукупності становлять у 2021 р. майже 60%) (дод. В. 7).

Інструменти захисту торгівлі, які використовують ЄС, розроблені на основі принципів СОТ. Ці інструменти забезпечують функціонування вільного ринку та відкритої конкуренції між національними виробниками країн-членів Союзу та виробниками з третіх країн, що не входять до ЄС.

Для України відкриття європейського ринку та підписання Угоди про асоціацію з ЄС безумовно значуще та необхідне насамперед для забезпечення її подальшої інтеграції у глобальний економічний простір. Досягнення умови успішності інтеграції економіки України у світову співдружність можливе вирішення комплексу проблем, ключова серед яких – забезпечення позитивних зрушень у структурі національної економіки та відповідних структурних реформ. На сьогодні економічна інтеграція України характеризується обмеженими виробничо-технологічними зв'язками з країнами ЄС, що призводить до того, що український експорт переважно складається з товарів з невисоким рівнем обробки. У той же час, із країн Європейського Союзу в Україну імпортується готова продукція, зокрема інвестиційного призначення, з вищою доданою вартістю. Головний позитив ЗВТ з ЄС для торгівлі сільськогосподарськими товарами полягає у частковому усуненні несиметричності умов торгівлі між ЄС та Україною, які посилюлися після вступу України до СОТ. Диспропорція умов торгівлі зменшується через: безмитний доступ українського агропродовольства у визначених рамках тарифних квот, відмови ЄС від використання експортних субсидій на сільськогосподарські товари під час експорту до України, закріплення за українською стороною права на використання захисних заходів та додаткових умов торгівлі [143]. Нарощування експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на ринки

ЄС стримуватиметься через незначний обсяг імпорتنих тарифних квот ЄС для безмитного ввезення продукції з України та неможливості більшості вітчизняних виробників нині задовольнити технічні, якісні, фітосанітарні та екологічні норми для експорту продукції на ринки ЄС.

Як зазначалося вище, важливо складовою вітчизняного експорту агропродовольства становлять зернові, зокрема пшениця, ячмінь та кукурудза. Лідерство з країн призначення українського експорту зернових у 2021 р. утримує Китай – 20,7% від загальної вартості згаданої групи товарів (дод. В. 8). Країна експортувала продукції на суму 2552 млн дол. США, у тому числі кукурудзи – 75,1, ячменю – 24,9% від загальної вартості експортованих зернових до вказаної країни. На другому місці знаходиться Єгипет – 11,2% від загальної вартості цієї групи. Експорт досягнув 1386 млн дол. США, зокрема пшениці – 53,4%, кукурудзи – 46,6% від загальної вартості експортованих зернових культур до вказаної країни. На третьому місці Туреччина – 5,8% від загальної вартості згаданої групи. Експорт становить 918 млн дол. США, у тому числі пшениці – 56,4% від загальної вартості експортованих зернових культур до цієї країни.

Нині Китай виступає основним покупцем вітчизняного зерна фуражних культур, що зумовлено передусім інтенсивним розвитком свинарства країни. Разом із тим, як відомо, тваринництво характеризується значно вищим рівнем доданої вартості порівняно з рослинництвом – один з чинників зростання імпорту фуражного зерна. Дворазове зростання імпорту зернових сталося насамперед за відновлення свинарства після африканської чуми свиней, що мали прояви у 2019 р. Країна швидко нарощує втрачене поголів'я свиней, будуючи 20-поверхові комплекси до мільйона голів в кожному регіоні. Після пандемії АЧС була знищена більша частину поголів'я країни, що відзначається найбільшим у світі споживанням свинини.

У 2020 р. виробництво свинини впало менше, ніж очікувалося, зазначає Reuters з посиланням на Національне статистичне бюро КНР. Виробництво свинини у Китаї за минулий рік знизалося всього на 3,3% – до 41,1 млн т, порівняно зі значним падінням на 21% – у 2019-у. На піку втрат від АЧС у

середині 2019 р. Китаю довелося ліквідувати 60% поголів'я свиней. Аналітики Rabobank прогнозували зменшення поголів'я у КНР на 10–15%, і тепер оцінюють нинішні темпи відновлення індустрії як високі. Експерти Win&Fun Investment також очікували зниження на 5–10%. Проте їхній прогноз виявився песимістичнішими за фактичні показники індустрії [144].

Незважаючи на суттєвий попит на ячмінь і кукурудзу, відповідні органи КНР висувують суттєві вимоги як до процесу виробництва, так і зберігання зерна перед його транспортуванням до китайських споживачів (дод. В. 9). Можливість експорту кукурудзи до Китаю відкрита для будь-якого зареєстрованого суб'єкта господарювання, занесеного до відповідних списків осіб, які мають намір експортувати кукурудзу до Китайської Народної Республіки та списку місць зберігання, з яких планується здійснювати експорт кукурудзи до Китайської Народної Республіки.

Однією з вимог КНР відзначають обстеження посівів кукурудзи у період вегетації з використанням міжнародно визнаних методів дослідження присутності шкідливих речовин та організмів: бактеріального пожовтіння кукурудзи, оливкової плямистості, смугастої мозаїки пшениці [145].

Розглядаючи географію експорту зернових необхідно враховувати поставки до ЄС, як основного торговельного партнера. У 2020 р. частка країн ЄС у структурі українського експорту зернових культур становить 19,0%. При цьому, переважно Україна експортує до країн ЄС зерно «нішових» зернових культур. Так, на відповідну продукцію аграрного сектору у 2020 р. припадала частка в структурі імпорту по культурах: сорго зернове – 47,8%, гречка, просо – 45,8% (до Польщі експортовано 15,3%, або 8,26 тис. т за середньою ціною 318,4 дол. США/т, Велику Британію – 13,4%, або 7,22 тис. т за середньою ціною 262,6 дол. США/т, Італію – 12,1%, або 6,49 тис. т за середньою ціною 324,7 дол. США/т), овес – 20,4% та рис – 19,1%. За звітний період частка вітчизняної кукурудзи в структурі імпорту до країн ЄС становить 33,2%, зокрема Нідерландами імпортовано 32,2% (2,99 млн т за середньою ціною 171,5 дол.

США/т), Іспанію – 28,9% (2,68 млн т за середньою ціною 171,4 дол. США/т), що свідчить про розвиток потужного свинарства.

Відповідно до підписаної угоди по ЗВТ для сільськогосподарських товаровиробників України на 2020 р. встановлені відповідні квоти, що суттєво нижчі ніж потенційна можливість експорту вітчизняних сільськогосподарських підприємств (дод. В. 10). Проведений аналіз засвідчив, що вітчизняні експортери виконують запропоновані країнами ЄС квоти з постачання зерна.

На світовому ринку немає жодних стандартів на сільськогосподарську продукцію, зокрема на зерно. Проте існує класифікація зернових складових, яка містить інформацію про якість, її вид, домішки тощо. Світова торгівля передбачає лабораторну оцінку якості зерна: учасники ринку проводять аналіз, коли завантажують, і коли розвантажують. Офіційно визнають результати лабораторій, що пройшли міжнародну сертифікацію відповідно до вимог GAFTA чи ICUMSA, або FOSFA чи інших організацій.

Продукція тваринного походження – важлива складова вітчизняного експорту. Незважаючи на кризу в тваринництві спостерігається зростання обсягів їх експорту, головним чином за рахунок м'яса птиці. Протягом досліджуваного періоду частка м'яса птиці в структурі експорту м'яса та м'ясопродуктів зросла на 23% і у 2021 р. досягла 91,8%, що в абсолютному виразі більш ніж у 13 разів (дод. В. 11). Відбулася широка географічна диверсифікація та закріплення вітчизняних виробників на нових ринках збуту після втрати ринку РФ. Якщо ще у 2015 р. позиції основного імпортера українського м'яса та субпродуктів утримувала РФ, то з 2017 р. переважають постачання на ринки країн ЄС та Азії. Зростання вартості та обсягів поставок на закордонні ринки м'яса птиці також впливає на структуру експорту.

При цьому, експорт свинини зріс у 12,1 раза, тоді як яловичини і телятини в 2 рази. Разом із тим, відбулося зниження їхньої частки в загальній структурі експорту м'яса і м'ясопродуктів яловичини на -21,6%, за незначної зміни частки свинини (0,4%). Основний чинник, що зумовив такі показники – стан розвитку галузей тваринництва. Так, у суб'єктів господарювання м'ясного птахівництва

України сформовано високотехнологічну матеріально-техічну базу виробничо-господарської діяльності, яка відповідає більшості діючим стандартам ЄС стосовно утримання і годівлі птиці. Протягом досліджуваного періоду спостерігається зміна вектора експорту м'яса та м'ясопродуктів, що характеризується переорієнтацією з країн СНД на країни Азії та ЄС (дод. В. 12). Сталося так передусім через відомі політичні та воєнні події.

Загалом на експорт України до згаданих країн припадає 59% усіх поставок м'яса на глобальному ринку. М'ясо птиці – один з основних товарів у структурі експорту української агропродукції до ЄС. У 2020 р. експорт становив 77,1 тис. т, що на 32,7% менше ніж у 2019-му. Основними імпортерами вітчизняного м'яса та субпродуктів птиці серед країн ЄС у 2020 р. були Нідерланди – 53,0 тис. т (середня ціна – 1706,2 дол. США/т) та Словаччина – 16,8 тис. т (середня ціна – 1509,1 дол. США/т), частка яких становить відповідно 68,7% та 21,8% від обсягів українського експорту до ЄС.

Перший спалах пташиного грипу зафіксовано на початку грудня 2020 р. у Херсонській області. Після повідомлень про пташиний грип країни ЄС, Сінгапур, Марокко, Туніс та Японія повністю припинили імпорт м'яса птиці з України. На початку 2020 р. ЄС провів зонування України за рівнем патогенності грипу і зняв обмеження на імпорт м'яса з тих районів, де пташиний грип не було зафіксовано [147].

Як виявили результати проведених досліджень, сільськогосподарські товаровиробники виконали квоти з безмитного надходження основних видів продукції тваринництва лише у категорії м'яса та їстівних субпродуктах птиці, що повною мірою відображає стан розвитку галузей тваринництва та їх конкурентоспроможності на агропродовольчому ринку ЄС. (табл. 2. 5).

За п'ять років дії угоди поставки здійснювалися лише односторонньо: з ЄС до України. Експорт свинини та продукції свинарства з України до ЄС заборонено через АЧС, яку в Україні зареєстрували вперше у 2012 р. Імпорт свинини в Україну у 2020 р. збільшився на 17,1% – до 28,0 тис. т, при цьому 79,5% – завезено з ЄС. Спостерігається поживлення експорту свинини із країн

ЄС у зв'язку з закриттям першого у світі за ємністю ринку Китаю для експортерів з Німеччини через спалах АЧС.

Таблиця 2. 5

Квоти на експорт м'яса та м'ясопродуктів до країн ЄС

Продукт	Квота 2020 р., тис. т	Ставка ввізного мита ЄС	Загальний експорт до країн ЄС, 2020 р., тис. т
М'ясо та їстівні субпродукти птиці	69,2	17,9 – 35,8 євро/100 кг. – залежно від видів продукції, 0% – у межах тарифної квоти	77,1
Свинина	20	26,8 – 86,9 євро/100 кг. – залежно від видів продукції, 0% – у межах квоти	15
Яловичина	12	12,8 – 303,4 євро/100 кг. – залежно від видів продукції, 0% – у межах квоти	4
Баранина	2,1	12,8 – 311,8 євро/100 кг. – залежно від видів продукції, 0% – у межах квоти	–

Джерело: складено за даними Міністерства економіки України.

Варто зауважити, що м'ясне тваринництво має резерви для нарощування експорту. Але якщо галузь птахівництва в Україні вже працює за стандартами ЄС і її продукція активно експортується, а виробництво свинини майже покриває попит на внутрішньому ринку, то у сфері виробництва й реалізації яловичини відзначаються значні відставання. В 2020 р. між Держпродспоживслужбою та Генеральною адміністрацією нагляду за якістю, інспекцією та карантинном КНР (AQSIQ) підписано Протокол інспекційних, карантинних та ветеринарно-санітарних вимог відносно відкриття ринку Китаю для експорту української замороженої безкісткової яловичини. Крім того, у постачанні української яловичини в обсягах 2,5 тис. т щомісяця зацікавлений ізраїльський ринок. Компанії цієї країни готові допомагати українським виробникам та експортерам в отриманні необхідних сертифікатів кошерності та у вирішенні інших ветеринарних питань.

Олійні культури являють собою одну з найважливіших складових експорту сільськогосподарської продукції та продовольства. Так, у 2020 р. найбільшу частку в структурі вищезазначеної групи становили: насіння ріпаку – 44%, сої – 54%, решта – насіння соняшнику. На нашу думку, подібна структура експорту олійних культур майже повністю зумовлена державним впливом, зокрема введеними експортними митами на соняшник і запровадженням нульової ставки ПДВ на експорт ріпаку та сої. Законом України від 16.01.2020 № 466 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» виключено пункт 63 із підрозділу XX Кодексу.

До операцій з вивезення за межі митної території України в митному режимі експорту соєвих бобів та насіння свиріпи або ріпаку, які були здійснені до 22 травня 2020 р. включно, застосовується режим звільнення від оподаткування [148].

Протягом досліджуваного періоду суттєвих змін в країнах – лідерах з експорту олійних культур не відбулося (дод. В. 13). Домінуючі позиції визнані за країнами ЄС. Зокрема це Німеччина (23,9%) від загальної вартості згаданої групи (експортовано на суму 582 млн дол. США), Бельгія (9,5%) від загальної вартості згаданої групи (експортовано на суму 230 млн дол. США), Нідерланди (8,1%) від загальної вартості згаданої групи (експортовано на суму 198 млн дол. США), Пакистан (8,1%) від загальної вартості даної групи (експортовано на суму 197 млн дол. США).

Варто зазначити, що протягом останніх трьох років (2018–2020 рр.) спостерігається суттєве зниження експорту сої (20–50%). Ми підтримуємо думку експертів, що Основною причиною зниження експорту української сої на міжнародні ринки стало скорочення її виробництва протягом 2020 року. Результатом стало обмеження пропозиції та посилення конкуренції між експортерами та переробниками. Важливу роль у цьому відіграла пропозиція переробників за сою з доставкою на завод ціни набагато вищої, ніж у трейдерів з доставкою до портів України. Незважаючи на позитивну тенденцію експорту

насіння ріпаку як енергетичної культури, зокрема в країнах ЄС, вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники можуть стикнутися з новим обмежуючим бар'єром у вигляді подання звіту про викиди парникових газів. Конкуренти вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників – експортери ріпаку з Австралії та Канади швидко зорієнтувалися й підготували розрахунки стосовно обсягів викидів парникових газів по штатах (регіонах). І навіть більше – ці звіти вже схвалені Європейською Комісією майже 3 роки тому. Разом із тим в Україні звітність і розрахунки відносно кількості викидів парникових газів у процесі виробництва сільськогосподарських продуктів практично відсутні. Деякі розрахунки з певних культур значно перевищили прийнятні для ЄС показники. Передусім це стосується ріпаку. За оцінками науковців, викиди парникових газів для українського ріпаку досягають 740–770 кг CO₂/т, тоді як у Австралії такі показники коливаються у межах 500 кг CO₂/т [149].

Відсутність потрібних дій у підготовці звітності і в зниженні викидів значною мірою може обмежити експорт українського ріпаку та кукурудзи на ринок ЄС, що призведе до зниження валютної виручки від реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства. Нині кожен четвертий долар від аграрного експорту та кожен десятий долар від експорту України взагалі має походження від експортного продажу рослинних олій. Як встановлено, українська рослинна олія та готові рослинні жири продаються на 155 зарубіжних ринках й експортуються 760 компаніями. Чотири основні регіони присутності українських олій – Європа, Південно-Східна Азія, Азія та Близький Схід. Частка поставок у ці регіони становить 93% загального обсягу надходжень від олійного експорту. Ще 4% надходжень забезпечує експорт олій до країн Африки.

У структурі експорту рослинних жирів у 2021 р. найбільші частки припадають на: соняшникову олію – 94,1%, соєву – 3,8% та ріпакову олію – 2,1%. Протягом 2010–2021 рр. суттєвих змін серед країн-лідерів у досліджуваному сегменті не відбулося (дод. В. 14). Серед країн, які закупили найбільші обсяги вітчизняної продукції олійно-жирового сегменту наступні: Індія (34%) від загальної вартості згаданої групи, зокрема експортовано на суму 1904,7 млн дол.

США, в тому числі олії соняшникової – 99,5% від загальної вартості експортованих рослинних олій до вказаної країни; Китай (16,1%) від загальної вартості згаданої групи, зокрема експортовано на суму 900,1 млн дол. США, в тому олії соняшникової – 86,5% від загальної вартості експортованих рослинних олій до вказаної країни (дод. В. 15); Нідерланди (11,3%) від загальної вартості згаданої групи, зокрема експортовано на суму 635,8 млн дол. США, в тому числі олії соняшникової – 99,4% від загальної вартості експортованих рослинних олій до вказаної країни; Іспанія (8,4%) від загальної вартості згаданої групи, зокрема експортовано на суму 469,3 млн дол. США, в тому числі олії соняшникової – 99,9% від загальної вартості експортованих рослинних олій до вказаної країни; Італія (5,7%) від загальної вартості згаданої групи, зокрема експортовано на суму 321,8 млн дол. США, олії соняшникової – 100% від загальної вартості експортованих рослинних олій до вказаної країни.

Як засвідчили результати досліджень, у 2021 р. від уряду надійшли пропозиції стосовно квотування та ліцензування експорту соняшникової олії. Обмеження експорту олії соняшникової може завдати нищівного удару власне галузі та не вирішує питання зниження цін на олію соняшкову на внутрішньому ринку. Спроби обмежити експорт олії соняшникової матимуть негативні наслідки, зокрема: зупинка олійно-жирових підприємств, особливо середньої та малої потужностей, через неможливість відвантажувати олію соняшкову та шрот на експорт, зрив виконання укладених форвардних контрактів, що може стати підґрунтям для зовнішньоекономічних санкцій до підприємств; втрата традиційних ринків збуту, зокрема Індії та Китаю, а це майже 40% експорту олії соняшникової. Крім того, місце України може посісти РФ. Невиконання поставок олії соняшникової до країн ЄС, а це 30% експорту згаданої продукції з України, суперечить підписаній Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС, виникають загрози втрат Україною іміджу надійного партнера на світовому ринку олії соняшникової та шроту, де вона до цього часу була світовим лідером, стримування процесу зовнішньоекономічної торгівлі, зменшення надходжень валютної виручки, що в свою чергу матиме негативні

наслідки для економіки країни у цілому, підвищення рівня безробіття в країні через закриття підприємств, відмова аграріїв від вирощування соняшнику та, як наслідок, дефіцит сировини для переробників.

Нарощення потужностей олійно-жирової промисловості та зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин в агропідприємствах призводить до формування надлишку на внутрішньому ринку відходів харчової промисловості, що слугує складовою кормового раціону. Разом із тим, світовий ринок тваринницької продукції продовжує збільшуватися. Пов'язано це зі зростанням населення планети, яке необхідно забезпечувати продуктами харчування. Тож попит на український шрот за кордоном тільки зростатиме. Проте виправдано в країні залишати більше доданої вартості, що можливо, коли шрот вітчизняного виробництва використовуватиметься для відгодівлі ВРХ, а не лише у птахівництві.

Серед «залишків і відходів», що продаються Україною, значна частка припадає на макуху соняшникову, соєву та арахісову, а також висівки, буряковий жом і багасу. Все це цінна сировина, один з основних компонентів комбікормів. У 100 г макухи соняшнику міститься 30 г білка, що робить його поживнішим, ніж злакові корми. Крім цього, з різних видів макухи виробляють «Фітін» – ліки, які покращують роботу печінки та мозку. Як свідчать результати досліджень протягом 2010–2021 рр. спостерігається стрімке зростання відходів харчової промисловості більше ніж утричі, головним чином за рахунок зростання відходів олійно-жирових підприємств (макухи), які становлять в структурі експорту вищезазначеної групи близько 90% (дод. В. 16). Варто зауважити, що протягом досліджуваного періоду найбільші темпи зростання відзначаються у групі «Борошно, крупи та гранули з м'яса або м'ясних субпродуктів» – у понад 34,3 раза, та «Продукти, що використовуються для годівлі тварин» – 2 рази. Подібна ситуація зумовлена насамперед зростанням попиту на зовнішньому ринку.

За оцінкою експорту шроту (макухи), основу якого становить соняшниковий і соєвий, відбувається його поступове зростання головним чином за рахунок нарощення поставок до Китаю, особливо протягом останніх років

(рис 2.3). Як показали результати досліджень, основний чинник – нарощування поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці в КНР. Україна експортує шрот і макухи у 20 країн світу. П'ятірка лідерів імпортує 75,4% усього обсягу продуктів переробки олійних. Це: Китай – 1 773 тис. т, Франція – 406, Туреччина – 371, Іспанія – 288, Марокко – 281 тис. т. Частка Китаю досягає 43% усього експорту.

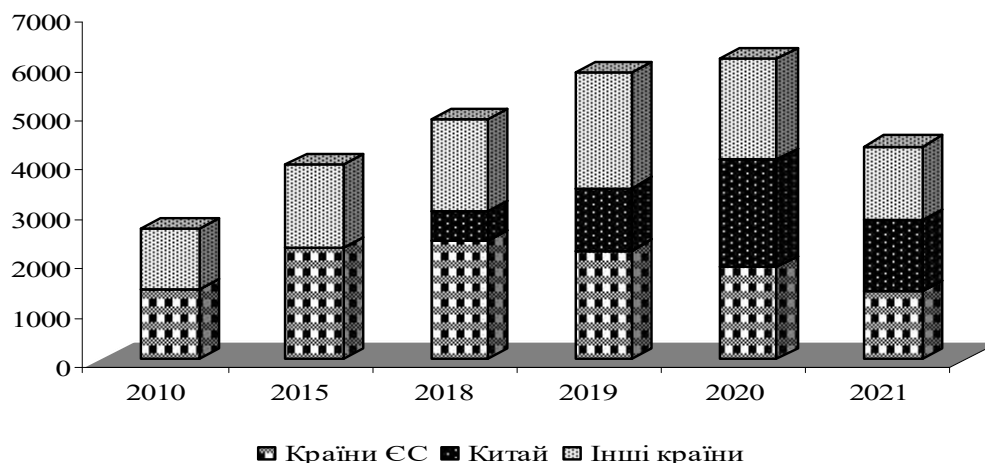

Рис. 2.3. Динаміка експорту шроту Україною, млн т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У 2018 р. КНР з'явилася як новий покупець соняшникового шроту (Sunflower meal), що за рік імпортував близько 640 тис. т, з яких рекордні 250 тис. т було відвантажено у грудні. Довгоочікуваний початок торгівлі відзначався ще наприкінці 2017-го, після підписання протоколу санітарних та фітосанітарних вимог під час експорту українського соняшникового шроту до КНР. Внаслідок цього на експортному ринку згаданого продукту посилилася конкуренція і було зафіксовано зростання цін у портах. У першій половині травня 2018 р. китайські імпортери суттєво підвищили ціни на український соняшниковий шрот (335–345 USD/т, CIF), що пояснювалося високим попитом на тлі недостатньої кількості пропозицій продукту.

Китай провів коригування митних імпортних та експортних мит на 2019 р., скасувавши, зокрема, імпортне мито на товари, які можуть бути альтернативою соєвому шроту. Так, з 1 січня 2019 р. у КНР діє нульове мито при

ввезенні ріпакового, бавовняного, соняшникового та пальмового шротів, які можна використовувати як заміну соєвого шроту у тваринницькій та комбікормовій галузях. Основною причиною такого рішення в уряді вказують прагнення зменшити використання продукту переробки сої, постачання якої до Китаю значно скоротилося в умовах торгового конфлікту зі США.

За 2021 р. Китай суттєво збільшив імпорт українського соняшникового шроту – до 1,774 млн т. Для порівняння, за аналогічний період 2020-го, поставлено 948 тис. т. Через високі імпортні мита китайським споживачам стає не вигідно купувати американську сою. Тому вони проявляють інтерес до українського соняшникового шроту як до якісного і відносно недорогого джерела протеїну. Вважаємо, що співпраця з КНР дуже перспективна. Експорт шротів з України до Китаю у 2020 р. досягнув 2,2 млн т, що в 3,6 раза більше, ніж у 2018-му. Проте з поширенням АЧС у Китаї попит на корм може знизитися.

Як встановлено, основну частку в структурі експорту сільськогосподарської продукції та продовольства становлять товари з низькою доданою вартістю. При цьому, на відміну від азіатських та африканських ринків, на ринку ЄС спостерігається високий рівень конкуренції як за якістю, так і за ціною з місцевими сільськогосподарськими товаровиробниками, для яких існує суттєва державна підтримка на відміну від українських. Також відзначається перевиробництво агропродовольства, що спонукає до впровадження урядами країн ЄС захисних бар'єрів для протидії просуванню українських продовольчих товарів безпосередньо на ринок європейського союзу.

Як наслідок, необхідно здійснити розробку концепції і запустити роботу інституту аграрних аташе для ключових експортних регіонів та включення широкого спектра агропродовольчої продукції до об'єктів підтримки в рамках діяльності Експортно-кредитного агентства (ЕКА).

На наше переконання, державні органи влади мають посилити діяльність в наступних напрямках: сприяти українським компаніям в участі у міжнародних галузевих виставках та у проведенні спільних з МЕРТ секторальних торгових місій, здійснювати пошук можливостей нарощування внутрішнього виробництва

аграрної продукції, у тому числі й за рахунок наявних можливостей збуту на експортних ринках, підвищення рівня безпеки та якості харчових продуктів та сировини за рахунок впровадження на підприємствах систем управління якістю (ISO) та систем управління безпекою харчових продуктів (НАССР), продовження спільної роботи з Держпродспоживслужбою України, спрямованої на розвиток двосторонніх відносин з іноземними державами з метою просування сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки, у тому числі за підтримки МЗС та МЕРТ, підвищення рівня координації між державою, приватним бізнесом та некомерційними організаціями у відстоюванні національних інтересів на світових ринках сільськогосподарської продукції, насамперед через профільні асоціації.

2.3. Оцінка методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств

Сільське господарство – одне з найважливіших галузей народного господарства країн світу. В умовах функціонування глобалізаційних процесів торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольством майже не має обмежень. Країни з розвиненим аграрним сектором, забезпечуючи внутрішній ринок, виходять на внутрішні ринки інших країн світу з метою реалізації конкурентоспроможної продукції, витісняючи місцевих товаровиробників. При цьому значні обсяги державного бюджету держав світу спрямовуються на підтримку вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, а також на стимулювання нарощування експорту агропродовольства, переважно з високою доданою вартістю. Значна увага державних органів зосереджена на підтримці експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, що викликано низкою чинників. По-перше, діяльність суб'єктів агробізнесу спрямовується на вирішення проблем продовольчої безпеки як окремої країни, так і світового співтовариства, враховуючи функціонування глобалізаційних відносин. Саме державна підтримка сільського господарства дає можливість сформувати

передумови до самозабезпеченості країни основними продуктами харчування за умов глобальної конкуренції. По-друге, нарощування обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства стимулює приплив іноземної валюти до країни, що сприяє стабілізації валютного курсу національної грошової одиниці. Нарощування експорту сприяє розвитку конкурентних переваг у країні через розширення виробництва та створення економічних кластерів. Згодом це дозволяє створювати конкуренцію як за якістю, так і ціною зарубіжним сільськогосподарським товаровиробникам на світовому ринку агропродовольства. По-третє, Україна приєдналася до системи угод, які регулюють заходи державної підтримки сільського господарства в рамках угод СОТ. У зв'язку з цим можна оцінити вплив заходів державної підтримки на обсяги експорту сільськогосподарської продукції, а також виявити найефективніші методи їх підтримки порівняно з іншими країнами світу.

Національне регулювання імпорту та експорту сільськогосподарської продукції й продовольства націлене на забезпечення населення країни продуктами харчування та на досягнення конкурентних переваг вітчизняних аграрних товаровиробників. Практично всі країни світу активно регулюють як імпорт, так і експорт агропродовольства, проте цей процес дуже конфліктний через гострі протиріччя між учасниками ЗЕД. Вони пов'язані з мінливими умовами виробництва, підвищеною увагою світового співтовариства до стану продовольчої безпеки, зміною рівня ефективності ресурсів, що використовуються в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, загостренням конкуренції за ринки збуту [150]. Для України важливі внутрішні і зовнішні компоненти підтримки сільськогосподарських товаровиробників, тобто регулювання має бути спрямоване на задоволення потреб вітчизняного ринку України і підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішньому. Актуальною складовою можна визначити питання розробки та практичної реалізації вітчизняної стратегії експорту сільськогосподарської продукції. Ця проблема тісно пов'язана із загальною проблематикою розвитку

агровиробництва, проте має явно виражену специфіку. У такому контексті цікавий досвід зарубіжних країн.

У зарубіжній практиці регулювання експорту сільськогосподарської сировини та продовольства використовуються практично всі існуючі у світовій практиці інструменти регулювання експорту. За охопленням товарних позицій, числу епізодів застосування заходів регулювання експорту аграрної продукції, за ефективністю впливу на національний сільськогосподарський сектор переважають заходи стимулювання [151]. Формування державою цілісної стратегії розвитку експорту сільськогосподарських товарів часто зустрічається серед країн із розвинутою економікою. Наявність таких стратегій характерна для країн з високим рівнем самозабезпечення продовольством. Найбільшого поширення набули спеціальні програми, в яких експортна складова гармонійно вбудована окремим елементом до переліку інструментів державного адміністрування. У розвинених країнах програми розвитку експорту включають комплекс заходів із підтримки загального рівня доходів товаровиробників та цінового регулювання.

Стратегія інтенсивного розвитку, що передбачає протекцію та оздоровлення конкурентоспроможного середовища вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції, має бути узгоджена з вимогами лібералізації зв'язків зовнішньої торгівлі. Так, більшість розвинених країн, виступаючих проти обмежень зовнішньої торгівлі, вирішальною мірою фінансують заходи, спрямовані на стимулювання інтенсивного розвитку сільського господарства та нарощування обсягів експорту. Водночас державні органи країн ЄС контролюють імпорт техніки, мінеральних добрив, хімічних препаратів, надаючи підтримку відповідним галузям народного господарства. Реалізація експортного потенціалу сільськогосподарських підприємств забезпечить вихід вітчизняної продукції на світовий ринок агропродовольства, відповідної кількості та якості. Державне регулювання експорту сільськогосподарської продукції зумовлює виділення чинників, що сприяють реалізації потенціалу аграрного експорту: залежність і взаємна дія експортного та інноваційного

потенціалу, оцінка економічних, управлінських, екологічних, соціальних ризиків та їх вплив на експортний потенціал, конкурентоспроможність експортної продукції аграрного сектору України, підвищення ролі інноваційної складової виробництва сільськогосподарської продукції тощо.

Перебіг процесу сучасних аграрних реформ показує, що стимулювання розвитку експортоорієнтованих галузей сільського господарства вимагає проведення відповідних заходів, спрямованих на удосконалення нормативно-правового забезпечення їх діяльності, зокрема на підвищення якості продукції та мінімізації витрат.

Державне регулювання експорту сільськогосподарської продукції має бути спрямоване передусім на підтримку конкурентоспроможної діяльності вітчизняного аграрного виробництва та завоювання гідної позиції на світових ринках. Серед інших пріоритетів визначено: збільшення надходження валюти, підвищення рівня зайнятості в сільських територіях, стимулювання участі України у світовому інноваційному ринку.

За результатами опитування сільськогосподарських підприємств Київської, Вінницької та Хмельницької областей (134 опитаних), що здійснюють виробництво експортноорієнтованої сільськогосподарської продукції основними чинниками, які перешкоджають нарощуванню експорту визнано: недостатній рівень державної підтримки та відсутність її системності в часі, недостатній рівень розвитку інфраструктурного забезпечення експорту сільськогосподарської продукції, що призводить до зростання трансакційних витрат; бюрократію митного оформлення товарів; низький рівень якості сільськогосподарської продукції та продовольства; відносно невисокий технологічний рівень виробництва та переробки вітчизняної сільськогосподарської продукції, що в більшості випадків не забезпечує високі якісні та кількісні показники ефективності; низький рівень популяризації вітчизняної продукції аграрного сектору України на міжнародних виставках та ярмарках.

В Україні з метою забезпечення нарощування експорту агропродовольства прийнята «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», що передбачає щорічний приріст обсягів експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства на рівні 3–4%.

Профільними міністерствами в Україні підготовлено два стратегічні документи, які визначають експортну політику в аграрній сфері: «Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки» та «Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021 рр.».

Так, у першому нормативно-правовому акті передбачено основні пріоритети підтримки експорту сільськогосподарської продукції та продовольства в більшості випадків організаційного характеру, що в кінцевому результаті забезпечить його зростання на 20% до кінця 2020 р. [152]. В «Експортній стратегії України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021 років.» основна увага сконцентована на залучення малих і середніх суб'єктів підприємницької діяльності у сферу міжнародній торгівлі. З цією метою визначено стратегічні напрями економічної діяльності, зокрема: виробництво харчових інгредієнтів, готових продуктів харчування та органічної продукції [153]. За цим нормативно-правовим документом визначено формування інституційного забезпечення експорту вітчизняної продукції, що передбачає створення Експортно-кредитного агентства та Інституту підтримки та просування експорту.

Як зазначалося вище, стан функціонування суб'єктів експортної інфраструктури вважається важливим чинником, який забезпечує ефективне функціонування експортоорієнтованих галузей аграрного сектору України. Узагальнення досвіду країн світу дає підставу стверджувати, про існування двох основних моделей інфраструктурного забезпечення експорту агропродовольства.

Перша модель, яка на сьогодні використовується, являє собою багатопрофільну модель інфраструктурного забезпечення суб'єктів

господарювання у сфері виробництва агропромислових товарів, що відзначається своєю економністю. Проте під час застосування виникає низка проблем юридичного й економічного характеру, що свідчить про її недосконалість.

Друга модель ґрунтується на створенні спеціалізованих об'єктів інфраструктури аграрного сектору. Але, як показує досвід України, реалізація засад згаданої моделі вимагає значних інвестицій як приватних, так і у вигляді державної підтримки відповідно до стратегії розвитку сільського господарства.

Зберігання зерна на елеваторах ставить за мету зниження сезонності постачання та реалізації на ринок, адже в період масового збирання ринкова ціна на зерно суттєво знижується. Із практики діяльності суб'єктів господарювання, особливо малих, через недостатній рівень забезпеченості виробничими потужностями для доробки і зберігання вони змушені реалізувати зібраний урожай «з поля», що суттєво знижує рівень прибутковості виробничо-господарської діяльності. Тобто, наявність і використання елеватора дає можливість створювати додану вартість через поліпшення якості зерна, що, знаходиться на зберіганні.

Загальна потужність зберігання врожаїв зернових, бобових і олійних в Україні до військової агресії РФ – 78,3 млн т. У свою чергу 59% цих потужностей належить корпоративному сектору аграрної економіки, з яких 41% – це елеватори. Головні об'єкти для зберігання сконцентровані в Одеській, Миколаївській, Кіровоградській, Полтавській та Вінницькій областях. У 2021 р. в Україні налічується 1278 елеваторів, що на 4% більше, ніж було у 2020-му. За інформацією експертів зернового ринку, 94% елеваторів зберігають зерно пшениці, 93% – ячменю та 82% – кукурудзи.

Варто зауважити, що завдяки будівництву елеваторів та зерносковищ рівень втрат при зберіганні перебуває в межах 1– 1,5% від загального обсягу виробництва. Разом із тим, у натуральних показниках спостерігається незначне зниження у 2021 р. проти 2020-го, що свідчить про реалізацію інноваційних технологій зберігання зернових (дод. Г. 1). Як свідчать результати дослідження

протягом 2019–2021 рр. фінансування державної програми, спрямованої на компенсацію витрат на будівництво зерносховищ вирізняється своєю строкатістю (табл. 2.6). Така ситуація відштовхує потенційних суб'єктів – отримувачів фінансування за вищезазначеною програмою державної підтримки. Так, протягом 2019–2021 рр. кількість її отримувачів зменшилася майже в 4 рази. Це свідчить про низький рівень затребуваності згаданої програми серед суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу.

Таблиця 2. 6

**Динаміка фінансування державної програми з часткової компенсації
витрат на будівництво зерносховищ, млн грн**

Показник	Рік			2021 р., %, до	
	2019	2020	2021	2019 р.	2020 р.
Отримано, млн грн	526,3	69,5	183,7	34,90	264,32
Кількість отримувачів, од.	55	15	14	25,45	93,33
Отримано з розрахунку на одного суб'єкта, млн грн	9,6	4,6	13,1	136,46	284,78
Державна підтримка сільського господарства – всього, млн грн	4567,7	4031,4	4712,4	103,17	116,89
До усього, %	11,52	1,72	3,90	–7,62	2,18
Кількість отримувачів, усього, од.	9927	11614	11257	113,40	96,93
До усього, %	0,55	0,13	0,12	–0,43	–0,01

Джерело: складено за даними Мінагрополітики.

Унаслідок дефіциту вагонів-зерновозів та з метою залучення фінансування їх будівництва на основі державно-приватного партнерства вони включені у 2018 р. і визначені як об'єкт державної підтримки за цією програмою. Подібна практика мала б бути продовжена і у 2019-му, але через вето президента фінансування їх придбання припинено. На думку урядовців, введення державної підтримки на часткове відшкодування вартості закупівлі зерновозів спричинить створення несправедливих вигод стосовно більшості суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу, особливо малих і середніх підприємств, адже на

такий підхід зможуть претендувати тільки великі сільськогосподарські угруповання.

За даними фіскальних органів України, протягом 2014–2020 рр. спостерігається поступове зростання обсягів державного відшкодування ПДВ, що викликано зростанням обсягів експорту агропродукції (дод. Г. 2).

На сьогодні експорт сільськогосподарської продукції здійснюють переважно висококонцентровані, вертикально-інтегровані суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу, з наявними об'єктами інфраструктурного забезпечення, що дає можливість сформувати однорідні за якістю товарні партії. Так, за даними Державної казначейської служби за січень 2022 р. найбільшими одержувачами відшкодування ПДВ серед агрокомпаній стали компанія «Нібулон» - 1212,4 млн грн, «Кернел-Трейд» – 897,9 млн грн, COFCO AgriUkraine – 626,6 млн грн [154].

Ми не підтримуємо думку деяких науковців стосовно заборони відшкодування ПДВ [155]. Адже, при забороні компенсації ПДВ під час експорту зерна, порушується також Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Зокрема, в статті 31 цієї Угоди зазначено, що "Сторони зобов'язуються не встановлювати або зберігати в силі будь-які мита, податки або інші еквівалентні заходи, пов'язані з вивезенням товарів або введені в зв'язку з вивезенням товарів на іншу територію". Звідси, попри функціонування певного пільгового режиму у частині сплати ПДВ експортерами, аграрії у свою чергу все ж сплачують більшість ПДВ у структурі затрат на вирощування, збір та логістику продукції, що потенційно підлягає відшкодування, під час оплати затрат на собівартість.

У сільському господарстві спостерігається виняткова ситуація в експортно-імпортній діяльності: під час експорту сільськогосподарської продукції, сплачений раніше ПДВ не повертається до державного бюджету. В Україні діє активні близько 40 різних пільг зі сплати ПДВ, але жодна інша галузь не зазнає такої дискримінації, як сільське господарство у питанні повернення ПДВ під час експорту продукції закордон. Тобто, агропромисловість

несправедливо дискримінується порівняно з іншими галузями економіки. Разом із тим, існуючий механізм стимулювання експорту сільськогосподарської продукції формує підґрунтя для неправомірних дій сільськогосподарських підприємств-експортерів. До прикладу, у 2020 р. фіскальні органи виявили значне перевищення суми відшкодування ПДВ від експорту зернових культур та рослинних олій лише від 40 найбільших експортерів на більш ніж 30 млрд грн за півтора роки порівняно з фактичними податковими внесками всіх виробників цих товарів. Значний рівень тінізації ринку можна визначити одним із головних чинників такого дисбалансу.

Крім того, за даними НБУ станом на 01.01.2021 р. сума, що не повернулася у формі валютної виручки від експорту аграрної продукції оцінюється близько 103 млн дол. США. Це поряд з іншими чинниками також зумовлено суттєвим податковим навантаженням на виробників сільськогосподарської продукції, де значна частка припадає на ПДВ.

Серед усіх галузей сільського господарства як найуразливішу можна виділити скотарство, оскільки відсутня суттєва державна підтримка та високе експортне мито на продаж її продукції. Після вступу України до СОТ із 50% експортне мито знизилося до 25%. Це призвело до покращення умов для розвитку агропромислової галузі, проте цього не стало достатньо для відкриття додаткових можливостей для повномасштабного нарощення потужностей, зокрема у сфері біоінженерії. До прикладу, скотарство рентабельне лише за рахунок виробництва молока. У зв'язку з цим до Верховної Ради України було внесено законопроект №3654 «Про внесення змін до Закону України «Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину»», який передбачає його зниження до рівня 5%. Проте через певні об'єктивні й суб'єктивні обставини він не був прийнятий. Стимулювання розвитку галузі м'ясного скотарства може призвести не тільки до збільшення поголів'я худоби, а й підвищення кадрового потенціалу галузі. Відміна вивізного мита дасть змогу розширити зовнішні ринки та збільшить прибуток товаровиробників.

Слушною видається думка представників профільних асоціацій, де з метою економічної підтримки населення та запобігання зростанню цін на олію, пропонується зниження ставки податку на додану вартість (ПДВ), як на соціально значущі продукти, такі як молочні, м'ясні продукти, цукор, олію, а так на хлібобулочні вироби. За досвідом країн ЄС, з 1 січня 2022 р. запроваджується нульова ставка ПДВ на виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції і продовольства, що суттєво знизить рівень цін.

Подібний процес взаємодії профільних асоціацій і міністерств економіки і торгівлі спостерігався й на ринку зернових культур. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та основні асоціації зернового ринку 1 липня 2020 р. підписали Меморандум про узгодження позицій на ринку зерна на 2020/2021 МР. Також 17 серпня 2020 р. сторони підписано Додаток до Меморандуму про взаєморозуміння між Мінекономіки та учасниками зернового ринку у 2020/2021 МР, в якому зафіксовано домовленість про граничний обсяг у згаданому році експорту пшениці – 17,5 млн т. При цьому зазначено про відсутність можливих обмежень на експорт інших зернових та олійних культур.

Важливими визначено заходи регулювання експорту в умовах прояву епідемії COVID-19. Так, 22 квітня члени Всесвітньої організації торгівлі (СОТ), у тому числі Україна, видали Загальну заяву щодо забезпечення відкритої та передбачуваної торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією в умовах пандемії COVID-19. Ця ініціатива мала на меті забезпечити співробітництво для підтримки глобальної продовольчої безпеки, у відповідь на поширення коронавірусної інфекції. В Загальній заяві відзначається значущість уникнення непередбачених обмежень на експорт сільськогосподарської продукції, які можуть порушити глобальні ланцюги постачання та вплинути на продовольчу безпеку інших країн [156]. Слід відзначити, що понад 63% від загального глобального обсягу експорту сільськогосподарських товарів і продовольства належить підписантам Заяви. Крім того, підписанти взяли на себе зобов'язання закликати інших членів СОТ до спільної координації заходів у цьому напрямі. Учасники спільної заяви наголосили на важливості своєчасного

та точного надання інформації щодо торговельних заходів, пов'язаних зі сільськогосподарською та харчовою продукцією, а також про обсяги виробництва, споживання, запасів і цін на агропродовольчу продукцію. Такі заходи сприятимуть зменшенню рівня невизначеності і дозволять урядам, трейдерам, споживачам і виробникам здійснювати обґрунтовані рішення.

В умовах розвитку пандемії, через раптовий логістичний шок, роль ЗЕД українських товаровиробників з найближчими торгівельними партнерами, зокрема ЄС, набула більшого значення. Для частини сільськогосподарської й харчової продукції ЄС та Україна застосовують безмитні тарифні квоти [157]. Встановлення безмитних тарифних квот не включає в себе заборону на експорт понад встановлені квоти. До прикладу, українські компанії мають можливість без будь-яких обмежень постачати товари, що перевищують встановлену тарифну квоту. Проте, ці обсяги будуть підлягати загальному режиму імпорту в Європейський Союз. Це означає, що для експорту в межах встановленої квоти застосовується нульовий митний тариф, а для експорту понад квоту – ввізний митний тариф, визначений Митними органами ЄС.

Комісія ЄС встановила безмитні тарифні квоти для 36 видів товарів, причому по чотирьох видах встановлено додаткові обсяги. Також відповідно до умов ЗВТ між Україною та ЄС, розмір окремих безмитних квот поступово збільшуватиметься протягом п'яти років (у середньому на 10% у рік).

Українські експортери завжди активно користуються можливостями безмитного експорту в рамках тарифних квот. У 2020 р. українські експортери використовували можливості 32 з 40 тарифних квот, 11 з яких закрили у повному обсязі й ще дві більше ніж на 95% (у 2019 р. використали можливості в рамках 32 тарифних квот, у 2018-му – у рамках 29 тарифних квот, у 2017 р. – у рамках 26 тарифних квот). Повністю закрито 11 тарифних квот, зокрема на: кукурудзу, пшеницю, ячмінь, мед, цукор, виноградний та яблучний соки, оброблені томати, оброблений крохмаль, вершкове масло, м'ясо птиці та крохмаль.

Найчастіше, тарифні квоти ЄС використовуються на: продукти переробки солоду та крохмалю (100%), оброблені зернові (100%), яйця і альбуміни (85%),

клейковину (91%), ячмінь і борошно (80%), часник (79%), висівки та відходи (72%), яйця та альбуміни, інша продукція (63%).

Важливим елементом Угоди про асоціацію між Україною та ЄС слугує положення про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВ ЗВТ). Основною метою якої – лібералізація та всебічне спрощення умов торгівлі між країнами ЄС та Україною та впровадження системи категоризації експортних продуктів у відповідності до гармонізованої систем торгових кодів ЄС. Установлення ПВ ЗВТ між Україною та ЄС буде проводитися поетапно, упродовж періоду десяти років. Впровадження такої зони призведе до тісної економічної інтеграції, створення практично однакових умов для торгівлі, які існують в середині Союзу для України, поліпшення інвестиційного клімату та чітких правил для бізнесу в Україні. Такі зміни призведуть до розширення переліку доступних товарів, поліпшення безпеки та якості агропродовольства, відкриття для української сировини та продуктів переробки нових ринків збуту.

Варто відзначити, що до введення у дію Угоди про асоціацію, ЄС запровадив для України режим торговельних преференцій – одностороннє (зі сторони ЄС) скасування митних зборів, яке стосувалося 95% обсягу промислових товарів та 84% сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортуються Євросоюзом з України (періодом до 1 січня 2016 року).

Із 1 січня 2016 р. розпочалося тимчасове застосування Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині ПВЗВТ. Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 вересня 2017 р. у повному обсязі. Протягом періоду з 1 жовтня 2017 р. до 30 вересня 2020 р. діяли надані ЄС Україні додаткові торговельні преференції на низку українських аграрних товарів. Із 1 січня 2018-го до 31 грудня 2020 р. були активними преференції на ячмінь, кукурудзу та пшеницю.

Адміністрування тарифних квот ЄС та України здійснюється за принципами: перший прийшов, перший обслуговується. У 2019 році були внесені зміни до Додатка I–А до угоди, що стосуються зміни зобов'язань ЄС, конкретно щодо збільшення обсягів тарифних квот на м'ясо птиці. Такі зміни

призведуть до захисту інтересів українських виробників м'яса птиці. Україною встановлені безмитні тарифні квоти для трьох видів сільськогосподарських товарів з ЄС (м'ясо свинини, м'ясо птиці та цукор), а також передбачила додаткові обсяги для двох із них. Починаючи з 1 жовтня 2017 року, ЄС запровадив додаткові безмитні тарифні квоти на сільськогосподарську та харчову продукцію із високим попитом на ринках ЄС. Ці заходи мали тимчасовий характер і були запроваджені на період 3-х років як додаткові торговельні преференції ЄС для України..

Військова агресія негативно відобразилася на функціонуванні експортно орієнтованого сільського господарства країни. Через певні порушення логістики суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу змушені переорієнтувати значну частину товарних потоків на ринки країн ЄС.

У червні 2022 року ЄС офіційно припинив стягнення будь-яких мит та зборів з українських експортних товарів, які надходять на європейський ринок, з метою підтримати відновлення українського бізнесу, що постраждав внаслідок агресії РФ. Весною 2022 року були запроваджені так звані «коридори солідарності» для експорту української сільськогосподарської та промислової продукції на європейські та світові ринки, особливо у світлі військової блокади РФ чорноморських портів України.

Підтримка та встановлення преференційного режиму торгівлі з боку ЄС мають помітний вплив на сільськогосподарський сектор України. Однак, через військовий конфлікт, вжиті заходи набувають переважно реанімаційного характеру. Зупинка або обмеження таких заходів в будь-якій формі може призвести до прискореного зниження ефективності аграрної галузі з усіма негативними соціально-економічними наслідками, а також нести в собі геополітичні та продовольчі ризики.

Одним з основних чинників, який впливає на ефективне просування сільськогосподарської продукції та продовольства на європейський ринок – це відповідність їх якісних показників санітарним та фітосанітарним правилами ЄС, які гарантують, що споживачам постачаються безпечні харчі. Вони охоплюють

харчову безпеку, здоров'я тварин і рослин, а також годівлю й утримання сільськогосподарських тварин та птиці. Головні принципи, що діють на ринку ЄС, це: максимальний захист життя та здоров'я споживачів; продукція, імпортована продукція має відповідати усім вимогам до аналогічних внутрішніх товарів; акцент системи контролю перенесено з перевірки готового продукту на оцінку ризиків; оператор ринку несе відповідальність за дотримання вимог безпеки; забезпечення гігієни та безпеки впродовж всього логістичного ланцюга; додатковий акцент зроблено на запобігання ризикам та контролю за безпекою (НАССР); система RASFF використовується для ефективного сповіщення всіх відповідних сторін про потенційні та наявні загрози; відстежуваність продукції протягом усього ланцюга постачання – з метою своєчасного відклику в разі загрози здоров'ю споживачів.

У 2015 р. набув чинності Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Зазначений закон передбачає впровадження в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР. Також 21 грудня 2017 р. ухвалено Закон України «Про безпечність та гігієну кормів», відповідно до якого, вимоги по впровадженню системи НАССР розповсюджуються на операторів ринку кормів, що здійснюють виробництво, обіг та використання останніх. Основна мета впровадження системи НАССР – гармонізація та адаптація вітчизняних стандартів у сфері якості й безпеки харчових продуктів і кормів до законодавства Європейського Союзу.

Підписання угоди про зону вільної торгівлі між Україною та Туреччиною, що відбулася в лютому 2022 р. відкриває для вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продовольства новий ринок збуту. Водночас постає необхідність розробки заходів із підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції аграрного сектору на внутрішньому ринку в умовах зняття обмежень імпорту турецької продукції, зокрема тепличних овочів тощо. Угода про вільну торгівлю з Туреччиною може бути однією з найвигідніших для України серед усіх підписаних дотепер угод, що характеризується наступними

чинниками: Туреччина – одна з найбільш «захищених» економік. Традиційно для неї характерні досить високі імпорتنі мита. Так, їх величина на молочну продукцію становить 176%, м'ясну – 16%. Зважаючи на різницю в кліматичних умовах, Туреччина не є безпосереднім конкурентом для України за більшістю аграрних товарів. Між країнами існує дешевий морський шлях. Туреччина вже зараз один з найбільших ринків збуту для української аграрної продукції. Україна експортує до Туреччини олійні культури, олії, зернові, компоненти кормів для сільськогосподарських тварин, цукор, кондитерську продукцію, волоський горіх, бобові тощо. За деякими з цих продуктів Туреччина для України визнана основним ринком. Перспективним для України стає постачання живих бичків та м'яса яловичини. Не менш важливі перспективи розвитку експортного потенціалу кондитерської продукції, за часто являють собою продукти з високою доданою вартістю. Туреччина – великий реекспортер. Поставляючи продукти до Туреччини, в Україні з'являється можливість виходу на нові ринки збуту, розширення торгівлі супроводжується створенням нових робочих місць та підвищенням рівня доходів населення. Товари, які експортує Туреччина в Україну, раніше не підлягали під митні стягнення. Серед основних продуктів мандарини, лимони, апельсини, ківі, персики, нектарини, абрикоси, столовий виноград тощо.

Перед Україною, як сировинною країною, постало завдання створити вищі рівні додаткової вартості промисловості. І лише потім, за допомогою зон вільної торгівлі, спробувати відшукати для цієї промисловості ринки збуту. В такому випадку від підписання ЗВТ виграють винятково країни з вищим рівнем державної підтримки промисловості, адже сировинні країни здебільшого не укладають договорів про ЗВТ.

Проте, на нашу думку, у разі запровадження ПВ ЗВТ виявляються і негативні сторони. Так, за відкриття внутрішнього ринку для турецьких товаровиробників буде завдано шкоди суб'єктам підприємницької діяльності у сфері тепличного овочівництва та молокоперероблення, особливо при знищенні їхньої матеріально-технічної бази внаслідок військової агресії РФ проти України.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів слугує основним регулятором ринку харчових продуктів в Україні, яка здійснює державний контроль за впровадженням постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР).

Важлива складова міжнародної торгівлі агропродовольством – степінь відповідності товарів міжнародним стандартам якості та безпечності. Без функціонування згаданої складової, шляхи на зовнішні ринки вітчизняному агропродовольства будуть обмежені. В Україні вимоги до розробки і впровадження систем управління безпечністю харчової продукції за принципами НАССР задекларовано у: ДСТУ 4161–2003 «Система управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги»; ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга». Виробники аграрної сировини також зобов'язані дотримуватися згаданих систем, адже вони – ланка у виробництві харчових продуктів.

Налагодження торгівлі з іншими країнами досить клопітка справа. Гармонізації стандартів якості товарів агропромислового сектору – важливий фактор сприяння розвитку торгових відносин адже спрощує бюрократичні процедури, таким чином прискорюючи товарообіг. Для забезпечення актуальності пропозицій, щодо просування товарів українських агровиробників на перспективні азійські ринки, безумовно потрібно визначити вимоги найбільшого торговельного партнера України – Китаю. Державні стандарти КНР розповсюджуються на продукти харчування і сільськогосподарську продукцію та обов'язкові до виконання всіма виробниками і продавцями харчових продуктів, харчових добавок і супутніх продуктів. Імпортовані харчові продукти мають відповідати державним стандартам Китаю з питань безпечності харчових продуктів. Проте варто зауважити, що під час перевірки імпортних харчових продуктів контролюючі органи КНР зазвичай використовують не лише власні, а також європейські або американські стандарти і норми, особливо у тих випадках, коли відсутні внутрішні вимоги до стандартизації товару.

При експорті продуктів харчування, товарів рослинного та тваринного походження з України до КНР українському виробнику необхідно пройти процедуру акредитації, що складається з трьох етапів: затвердження країни експорту для конкретної категорії продукції, затвердження підприємства або виробництва у схваленій країні, та затвердження конкретного виду продукції, який виготовляється на схваленому виробництві. Акредитацію підприємств і продуктів здійснює урядовий орган КНР-CNCA. Україна володіє дозволами на експорт до Китаю широкого переліку зернових, молочних продуктів, замороженої яловичини і меду. Тривають переговори щодо можливості експорту до Китаю рибних продуктів, яєць та м'яса птиці. Крім обов'язкового процесу акредитації, українським виробникам необхідно успішно пройти процедуру реєстрації та отримати відповідний дозвіл в системі AQSIQ. Кожна поставка продуктів харчування до Китаю повинна супроводжуватися ветеринарним сертифікатом, який видається Держпродспоживслужбою. Процедура акредитації при експорті українських продуктів харчування рослинного походження складається з двох етапів: схвалення країни експорту для певної категорії продукції, схвалення підприємства чи виробництва у схваленій країні.

Акредитація підприємств та продуктів здійснюється через GACC та AQSIQ - митний орган та орган з контролю якості та інспекції продуктів КНР. Подання заявки на акредитацію проводиться через Держпродспоживслужбу України. Після реєстрації підприємства та затвердженні експортної потужності, імпортер на стороні покупця повинен отримати ліцензію від GACC або AQSIQ, а кожна партія продукції повинна супроводжуватись фітосанітарним сертифікатом, виданим Держпродспоживслужбою. Вимоги до маркування продуктів харчування встановлені національними стандартами: GB771 8–2011 «National food safety standard General Rules for the labeling of prepackaged foods», GB 28050–2011 «The general rules for nutrition labeling of prepackaged foods», GB 2760–2014 Food Safety National Standards for the Usage of Food Additives.

Відповідно до вимог, маркування повинно включати обов'язкову інформацію: назва продукту, перелік компонентів поставки, вага нетто, склад,

відомості про харчову цінність, дату виробництва, термін придатності, умови зберігання, інформація про виробника або постачальника.

Важливим елементом формування системи державної підтримки експорту сільськогосподарської продукції слугує формування її інституційної основи через створення Експортно-кредитного агентства (ЕКА). На думку урядовців, в умовах обмеженості логістичних ресурсів інструменти Експортно-кредитного агентства (ЕКА) стимулюватимуть експорт товарів із високою доданою вартістю [158]. Серед основних завдань Агентства стануть захист українських експортерів від ризику затримки платежів та фінансових втрат, впровадження сучасних фінансових технологій у зовнішній торгівлі, підвищення конкурентоспроможності товарів українського виробництва на світових ринках, участь у реалізації програм часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами, співпраця з міжнародними та іноземними фінансовими організаціями тощо.

Державне регулювання експорту сільськогосподарської продукції являє собою складову політики зовнішньої торгівлі країни, що реалізується в практичній діяльності. Тому досягнення динамічного консенсусу між лібералізацією міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією та системою державної підтримки доцільно з багатьох причин. При формуванні консенсусу відбувається наступне: розширюються можливості маневру серед заходів державної підтримки сільського господарства та курсів лібералізації зовнішньої торгівлі агропродовольства, формуються заходи із захисту внутрішнього аграрного ринку. Розробка методів контролю з недопущення монополізації виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, удосконалення системи державного регулювання сільськогосподарської продукції вимагає всебічної оцінки результатів заходів протекції, спрямованих на посилення потенціалу експорту. З цією метою передусім мають бути профінансовані витрати заходів державної протекції, спрямовані на зміцнення експортного потенціалу.

Заходи державного регулювання експорту сільськогосподарської продукції повинні передбачати особливості, що виходять з кола дії та масштабу діяльності тих, хто здійснює експорт. Зокрема: для суб'єкта господарювання, який виробляє експортну продукцію в широкому асортименті доцільнішим виглядає створення умов постійного партнерства та сталої взаємодії.

Політика зовнішньої торгівлі має відповідати критеріям національної економічної безпеки. Таким чином, ґрунтуючись лише на порівнянні доходів та витрат, недостатньо оцінювати ефективність зовнішньоторговельних операцій. Тенденції останніх трьох років призвели до суттєвих змін у міжнародній торговельній позиції України, однак національна система підтримки торгівлі не встигає відповідати викликам, що постають через стрімкий розвиток та не може повністю забезпечити високу якість та широкий спектр інструментів підтримки експортерів, який зазвичай очікується від регулятора в подібних обставинах.

Проте недостатня інституційна присутність на ключових експортних ринках і низький рівень технічних навичок інституцій з підтримки торгівлі ще більше ускладнюють реалізацію орієнтованої на результат державної політики з просування експорту. З метою підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на світових ринках будуть здійснені наступні заходи: створення Інституції з підтримки та просування експорту, Ради з міжнародної торгівлі при КМУ, Експортно-кредитного агентства, мережі підтримки торгівлі, єдиного веб-ресурсу для інформаційної підтримки українських експортерів, торговельних представництв у складі дипломатичних місій.

Особливо успішними виявляється діяльність Офісу з просування експорту (ЕРО). На сьогодні ЕРО швидко розвивається як дієвий інструмент, головна мета якого підтримати сучасну експортно орієнтовану екосистему, що має діяти за участі державних інституцій та бізнес-спільноти, втілитися у створення інституції з підтримки експорту. Відповідно до наказу Мінекономрозвитку №1861 від 03 листопада 2016 р. ЕРО набув правового статусу як консультативно-дорадчий орган при Міністерстві.

Місія та головна мета ЕРО полягають у сприянні розвитку ефективної системи підтримки експорту в Україні, впровадженні принципу "одного вікна" для підприємців та експортерів, сприянні росту конкурентоспроможності українських виробників на внутрішньому та міжнародних ринках, підвищенні рівня їх експортних можливостей та просуванні української продукції та послуг за кордоном.

Військові дії в Україні призвели до введення заходів обмеження критичного експорту сільськогосподарської продукції та продовольства. Згадані умови змусили Кабінет Міністрів України вживати заходів, спрямованих на регулювання обігу харчових продуктів для недопущення їхнього дефіциту. Для досягнення цієї мети 5 березня 2022 р. прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до додатків 1 та 5 Постанови КМУ № 1424 від 29 грудня 2021 року» [159].

На основі вказаного нормативно-правового акта вводяться обмеження на експорт харчової продукції з території України. Так, на низку продукції встановлено нульові експортні квоти. До цього переліку включено живу велику рогату худобу, морожене, необвалене та обвалене м'ясо великої рогатої худоби, жито, овес, гречку, просо, цукор та сіль, придатні для споживання. Відповідно експорт зазначеної продукції поки неможливий.

Таким чином, як зазначено вище, процеси глобалізації не зменшили актуальності проблеми національної виробничої безпеки. Тому основними принципами довгострокової економічної стратегії мають стати поліпшення умов виходу на світові ринки робочої сили, товарів та послуг, відповідному рівні захист внутрішнього ринку, забезпечення виходу на ринок послуг, що має значення для економічного розвитку капіталу і технологій.

Система регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукції насамперед повинна характеризуватися показниками рівня забезпечення продовольчої безпеки, підтримкою конкурентоспроможного місцевого виробництва та рівнем захисту внутрішнього аграрно-продуктового ринку. В сучасних реаліях оцінка рівня митного захисту внутрішнього аграрно-

виробничого ринку і методологічних та інформаційних проблемах впливу його на захист національного аграрного ринку визначається одним з найважливіших напрямів регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією і вимагає удосконалення системи стимулювання експорту.

Крім того, у регулюванні зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами митні тарифи застосовуються як важливий інструмент. При лібералізації політики зовнішньої торгівлі очевидним вбачається впровадження гнучкої тарифної практики, комбінування тарифів і застосування сезонних мит. У зазначеній системі регулювання мають передбачатися кількісні обмеження методів нетарифного врегулювання та залучатися методи фінансового регулювання й використовуватися активніше. На відміну від методів регулювання тарифів застосування згаданих методів вимагає спеціального підходу та підготовки. Використання вищезазначених підходів зумовлюється захистом внутрішнього ринку та економічної рівноваги. Особлива підготовка виникає з необхідності адаптації економіко-правового механізму лібералізації зовнішньої торгівлі, експорту сільськогосподарської продукції відповідно до нових викликів і умов міжнародної торгівлі.

На нашу думку, важливим фактором ефективного розвитку експортного потенціалу України потрібно вважати єдність методів тарифного регулювання і рівня розвитку галузі інституційного управління з урахуванням потреб та ресурсного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників. Одним з напрямів удосконалення системи державного регулювання експорту сільськогосподарської продукції слід визнати зниження транзакційних витрат. У цьому аспекті варто відзначити постійно зростаючу роль нормативно-правової бази. На наше переконання, повноцінне відображення лібералізації підходів до регулювання зовнішньої торгівлі в нормативно-правовій базі створює вигідне середовище для зниження транзакційних витрат. Згадані зміни дозволять звести до мінімуму операції з відкриття валютних рахунків для фізичних та юридичних осіб, список ліцензованої і квотованої продукції експорту та імпорту. Одночасно, за лібералізації митного регулювання, можна очікувати зменшення кількості

зовнішньоекономічних операцій, які потребують особливої реєстрації та пильного нагляду. Також повинна забезпечуватися повнота інформації стосовно місцезнаходження суб'єктів підприємницької зовнішньоекономічної діяльності, а товари, що перетинають кордон неухильно повинні бути представлені під своїм найменуванням та юридично правильно зареєстровані.

Висновки до другого розділу

1. Встановлено, що існуюча модель сільськогосподарського виробництва виявилася надзвичайно вразливою до зовнішнього впливу. Сировина орієнтація негативно вплинула на ЗЕД України під час повномасштабних бойових дій на території України. Найвагомішими факторами впливу стали: неможливість проведення агротехнологічних та посівних заходів на значних площах у зоні військових дій через окупацію, постійні обстріли або замінування, блокування морської експортно-імпортової логістики, зниження валютної виручки України, руйнування об'єктів інфраструктури, переробки і зберігання сільськогосподарської продукції.

2. На основі проведеного аналізу встановлено, що сукупний експорт України протягом 2010–2021 рр. зріс на 32,7%, а агропродовольства у 2,8 раза, при зростанні частки від загального експорту на 21,7%. Можна стверджувати, що Україна поступово набуває ознак сировинної аграрної держави державу, адже обсяг агропродовольчої продукції у структурі експорту товарів зріс від 15% до майже 50% за 10 років.

3. Як свідчать результати досліджень упродовж 2010–2021 рр. стрімко зростає обсяг експорту агропродукції України (на 90 000%) та її частка в загальній структурі експорту до Китаю. Українську продукцію експортують у Китай за умовами так званого режиму найбільшого сприяння (MFN). Цей статус дозволяє Україні експортувати до Китаю на загальній недискримінаційній основі. Із метою полегшення торгівлі певними товарами підписано відповідні фітосанітарні й інспекційні двосторонні угоди. Результати дослідження

показали, що окрім азіатських країн, ЄС на сьогодні один з основних експортерів агропродовольства.

4. Визначена важливість поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) – частина Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Нові можливості доступу до ринку Євросоюзу і запровадження вищих стандартів виробництва продукції покликані заохотити інвестиції, стимулювання модернізації сільського господарства та поліпшення умов праці. Так, протягом 2012–2021 рр. експорт сільськогосподарської продукції та продовольства в країни ЄС зріс на 55,6%, тоді як імпорт лише на 26,6%. Для України відкриття європейського ринку та підписання Угоди про асоціацію з ЄС безумовно значуще та необхідне, насамперед для забезпечення її подальшої інтеграції у глобальний економічний простір.

5. Визначено основні чинники, які перешкоджають нарощуванню експорту, зокрема: недостатній рівень державної підтримки та відсутності її системності, недостатній рівень розвитку інфраструктурного забезпечення експорту сільськогосподарської продукції, що призводить до зростання трансакційних, бюрократію митного оформлення товарів, низький рівень якості сільськогосподарської продукції та продовольства, відносно невисокий технологічний рівень виробництва та переробки вітчизняної сільськогосподарської продукції, що не забезпечують в більшості випадків якісні та кількісні показники ефективності.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРО-ПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ В НОВИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

3.1 Стратегічні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності у агро-продовольчій сфері за нових умов функціонування аграрного ринку

Складні економічні умови, що виникли через бойові дії на території України, загострили світову продовольчу кризу. На думку багатьох експертів згадана обставина спричинить голод у багатьох країнах світу, особливо де переважає населення з низьким рівнем купівельної спроможності.

Крім того, військові дії завдали суттєвих збитків логістиці агропродовольства, що вимагатиме здійснення значних інвестицій у їх відновлення. Наявна ситуація потребуватиме запровадження своєчасної специфічної державної підтримки. Як наголошувала голова Єврокомісії Урсула фон Дер Ляйєн, що «Їжа стала частиною кремлівського арсеналу терору, і ми не можемо цього терпіти».

У 2021 р. на частку РФ та України в структурі реалізації припадало: пшениці – 28%, ячменю – 29, кукурудзи – 15, соняшникової олії – 75%. Нині у 400 млн людей залежать від постачання продовольства з України та РФ [160].

Ми підтримуємо думку експертів, що уряд країни-агресорки навмисне намагається викликати глобальний дефіцит продуктів, щоб у другій половині 2022 р. спровокувати заворушення у різних регіонах світу та використовувати їх як привід початку діалогу про пом'якшення антиросійських санкцій.

Поряд із людськими жертвами зростають і фінансові витрати. Згідно з оцінкою, представленою експертами МВФ, внаслідок збільшення витрат на імпорт продовольства та добрив у країнах з низьким рівнем продовольчої безпеки у 2022-му та 2023 р. навантаження на агрегований платіжний баланс збільшиться на 9 млрд дол. США [161].

У результаті директивні органи багатьох країн задіють заходи податково-бюджетної політики для захисту людей від продовольчої кризи. За оцінками науковців, тільки у 2022 р. країнам, які піддаються високим ризикам, знадобиться 7 млрд дол. США для того, щоб допомогти найбільш вразливим домашнім господарствам [162]. Повномасштабні бойові дії, що були розпочаті РФ на початку 2022 р. суттєво вплинула на продовольчу безпеку України. Як результат, Україна посіла останнє місце в Європейському рейтингу продовольчої безпеки (26 місце з 26) [163]. Вони негативно відбивається на суспільно-політичному житті країни, що характеризується численними людськими жертвами, зруйнованими містами і селами та порушеннями тісних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, що в кінцевому результаті привело до значних матеріальних збитків. За розрахунками науковців, станом на січень 2023 р. загальна сума задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок повномасштабного вторгнення, оцінюється в 140,2 млрд дол. США, а падіння ВВП України за підсумками 2022 р. попередньо склало 30,4% [164]. Варто зазначити, що серед досліджених у першому розділі джерел, серед думок вчених та різноманітних підходів до прогнозування обсягу експортно-імпортних операцій, вплив ефекту «чорного лебедя», такого як повномасштабні бойові дії з одним із найбільших торговельних партнерів України, не враховувався, або вважався за подією з неймовірно низькою вірогідністю і упускався через незначущість. Саме тому, визначення впливу нових умов на ведення ЗЕД Україною важливе для формування ефективної та динамічної політики регулювання експортно-імпортних операцій.

За результатами 2022 р. за наближеними даними Державної служби статистики України виробництво зернових культур скоротилося на 37% порівняно з попередніми рекордними показниками 2021 р. – до 54 млн т одночасно із зменшенням посівних площ більш ніж на 25%, за попередніми оцінками. Водночас виробництво олійних культур зазнало зниження на 24%, до рівня 17,5 млн тонн. Таке значуще падіння виробництва може бути пояснена рядом факторів: тимчасовою окупацією частини українських територій,

активними військовими діями на в окремих областях України, що призвело до припинення господарської діяльності; необхідністю розмінування визволених територій; ускладненим та значно відтягнутим у часі збором врожаю через дощову погоду восени тощо. Галузь тваринництва зазнала менших втрат порівняно з рослинництвом, але у ній також спостерігаються значні негативні наслідки військових дій. За результатами 2022 р. виробництво м'яса всіх видів скоротилося на 11% порівняно з 2021-м та знаходилося на рівні 3,0 млн т, молока – 7,7 млн т, яєць – 11,6 млрд шт. Основними причинами скорочення в цьому напрямку визначаються: окупація частини виробничих потужностей; руйнування виробничих потужностей та фізична загибель частини поголів'я під час бойових дій тощо.

За результатами 2022 р. експортовано 38,4 млн т зернових культур, що на 24% менше аналогічного показника минулого року, 7,9 млн т олійних культур (у 2,1 раза більше) та 4,6 млн т рослинних олій (-17%) [165].

Збільшення обсягів експорту олійних культур можна пояснити зниженням виробництва продуктів їх переробки та потребою аграріїв у залученні коштів для забезпечення подальшої господарської діяльності. Проте наявна тенденція негативно впливає на українську економіку, оскільки змушує зменшувати виробництво продуктів з доданою вартістю.

Утім, найбільочішою та вагомою проблемою для діяльності аграріїв стає збільшення розриву між світовою та внутрішніми цінами. Якщо до початку повномасштабних бойових дій цей розрив становив до 40 USD на тонні, то зараз майже 150 USD на тонні для зернових. Як наслідок, це додаткові витрати виробника, які включають логістичні витрати, страхування та всі ризики, котрі тепер перетворилися на проблему лише української сторони.

Військова агресія РФ проти України призвела до кардинальної перебудови системи державного управління, зокрема у сфері зовнішньої торгівлі. За перші години повномасштабного вторгнення була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік товарів критичного імпорту» № 153 від 24.02.2022, що затверджує перелік товарів критичного

імпорту та зобов'язує Національний банк України забезпечити здійснення валютних платежів за імпорт таких товарів. Серед позицій: свійська птиця, яйця у шкаралупі, кукурудза, ветеринарне обладнання. Так, уперше було запроваджено поняття «товари критичного імпорту» у вигляді переліку певних груп товарів.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану» № 236 від 09.03.2022 р. запроваджено спрощену процедуру розмитнення товарів на період дії на території України воєнного стану та визначено перелік товарів, до яких застосовується відстрочення сплати митних платежів.

Із метою запобігання гуманітарній кризі в Україні, стабільності ринку та задоволення потреб населення у критичних продовольчих товарів Уряд встановив нові правила експорту сільськогосподарських товарів шляхом прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021р. № 1424» № 207 від 05.03.2022. Відповідно до неї заборонено експортувати овес, просо, гречку, цукор, сіль, жито, велику рогату худобу живу, м'ясо та субпродукти з ВРХ, морожені розсольні, сушені або копчені. Окрім того, ліцензуванню підлягає експорт низки соціально важливих товарів: пшениця, кукурудза, м'ясо курей свійських, яйця курей свійських, олія соняшникова.

Станом на 24.03.2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 352 «Про внесення змін у додаток 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424», виключивши з переліку товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, кукурудзу та соняшкову олію. Зазначимо, що ліцензування на експорт кукурудзи та соняшкової олії Уряд запровадив 05.03.2022 р. Практична реалізація нормативного акта полегшить експорт вищезазначених товарів, оскільки останній суттєво знизився через військове вторгнення на територію України.

Кабінет Міністрів України 9 квітня 2022 р. ухвалив постанову № 422, якою скасував заборону на експорт великої рогатої худоби та м'яса великої рогатої худоби, що діяла з 6 березня 2022 р. Відтепер експорт вказаних категорій товарів можна здійснювати за умови отримання ліцензії на експорт від Мінекономіки.

На сьогодні, в умовах воєнного стану, забезпечення ефективної логістики, створення нових логістичних потужностей, спрощення бюрократії та вимог до переміщення товарів через кордон – критично важливе питання для захисту сільськогосподарського виробництва та збереження за Україною статусу гаранта продовольчої безпеки. Кабінет Міністрів України створив Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві. Про це йдеться у Постанові Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційної ради з питань логістики в сільському господарстві» № 427 від 09.04.2022. Новий орган має опрацьовувати всі питання, пов'язані з логістичним забезпеченням функціонування транспорту та дорожнього господарства.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424» № 759 від 01.07.2022 скасовується ліцензування експорту пшениці і суміші пшениці та жита. Крім того, скасовано заборону на експорт та введено ліцензування експорту вівса.

Через ракетні обстріли і окупацію Україна втратила близько 13 млн т елеваторних потужностей. Дослідження Conflict Observatory встановило, що станом на 15 вересня 2022 р. орієнтовно кожне шосте (15,73%) українське зерносховище були знищені або пошкоджені [166]. Дефіцит потужностей для зберігання врожаю на думку експертів у 2022 р. становитиме мінімум 20 млн т.

Тож для заміщення дефіциту елеваторних потужностей використовуватимуть різні варіанти, серед яких рукави, перебудова сівозміни. Ми підтримуємо думку експертів, що поліетиленові рукави – це альтернатива силосним сховищам та елеваторам. До 24 лютого щорічно у країні зберігали в рукавах від 5 до 6 млн т зернових.

За рахунок коштів міжнародних фінансових донорів, якими виступили уряди Канади (52 млн дол. США), Японії (6 млн дол. США) та австралійська благодійна організація Minderoo Foundation закуплено 31000 рукавів, із них 25401 од. видано 1488 суб'єктам підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу для зберігання 5 млн т зерна.

Понад 2 тис. мікро, малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників отримують послуги зі зберігання зерна у рамках ініціативи AGRI від USAID. Для цього USAID придбало понад 8 тис. рукавів для зберігання зерна, 29 зернопакувальних машин та бункерів-перенавантажувачів. Крім того, агентство підтримало встановлення модульних сховищ або ангарів для зберігання зерна загальною ємністю 77 тис. т. Важливим інструментом підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні за рахунок коштів іноземних фінансових донорів слугує Програма фінансової підтримки малих агровиробників від Європейського союзу, розрахована на близько 10 тис. виробників сільськогосподарської продукції та 1200 сільськогосподарських підприємства, які утримують корів, із загальним охопленням 32 тисячі тварини.

Варто зауважити, що повномасштабні військові дії – не єдиний фактор впливу на міжнароднику торгівлю та участь України у ній. Протягом останніх 6 років розгортаються протекціоністські тренди серед країн-учасниць світової організації торгівлі. Так, протягом 2017 року була реорганізована регіональне торгове угруповання під назвою «Північноамериканська зона вільної торгівлі» (NAFTA). Відповідаючи на сучасні реалії торгівлі та баланс переваг та витрат США вирішили реорганізувати співпрацю відповідно до встановлених оновлених вимог до принципів та обмежень торгівлі. За відповідний період США також переглянули принципи торгівлі з Китаєм. Так, на міжнародному ринку кукурудзи, одним із найбільших експортерів якої є США, а імпортером Китай виникли суперечки. Базуючись на заявах про дисбаланс у торгівлі між країнами, Сполучені Штати відкрито задекларували обмеження, що стосуватимуться експорту кукурудзи та інших аграрних продуктів на територію Китаю, що спричинило докорінні зміни у балансі попиту та пропозиції на світовому ринку.

Спираючись на очевидні докази активізації використання країнами міжнародної торгівлі, як важеля впливу та підвищення протекціонізму серед європейських країн у питанні транзиту або імпорту вітчизняної аграрної продукції в умовах військових дій, можна стверджувати про часткову регіоналізацію міжнародної торгівлі. Встановлені інструменти ВТО наразі активно протидіють можливим зловживанням та необґрунтованим використанням державної регуляції з метою використання міжнародної торгівлі з диспропорційною вигодою, проте за наявності активної позиції у суб'єктів державного регулювання, більшість заходів, що протидіють вільному та справедливому обміну товарами на міжнародній арені можуть бути встановлені через непрямі інструменти. Все більша кількість країн починає виступати з протекціоністською позицією по відношенню до вітчизняного виробника. Вважаємо, що саме комбінація міжнародних циклічних трендів на регіоналізацію та повномасштабні бойові дії на території України разом із наслідками світової пандемії COVID-19 можна назвати новими умовами міжнародної торгівлі для України.

Через складність доступу до територій, що окуповані або знаходяться під постійними обстрілами, одним із доступних методів покращення стану агропродовольчого сектору буде підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств та суб'єктів економічної діяльності у згаданій сфері. При підвищенні врожайності, ефективнішому використанні ресурсів, дбайливому ставленні до земельних ресурсів та використанні передових досягнень у сфері науки насіння, можна частково нівелювати вплив зменшення обсягів земельних територій придатних до обробки. У сфері підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції й продовольства необхідно здійснювати оптимізацію витрат на виробництво і збут продукції сільськогосподарської продукції, одночасно підвищуючи її якість через модернізацію виробництва та переробки сільськогосподарської продукції на основі застосування інноваційних технологій (рис. 3. 1). Одночасно з підвищенням ефективності врожаю,

важливим фактором буде пошук ринку збуту для врожаю, задля реалізації ефективного балансу попиту та пропозиції.

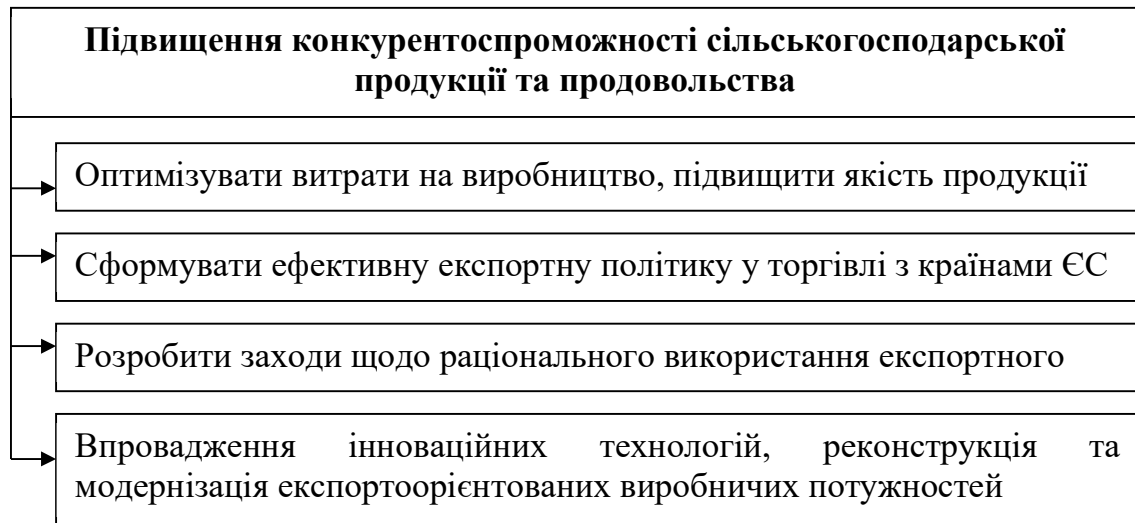

Рис. 3. 1. Основні заходи у сфері підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та агропродовольства України на зовнішньому ринку

Джерело: власна розробка автора.

Виділяються два шляхи модернізації аграрного сектору – землемісткий і ресурсоощадний. Вважаємо, що модернізація сільськогосподарського виробництва має бути пов'язана з інформаційними технологіями. Інформаційні технології у сільському господарстві, що отримали назву «точне землеробство», передбачають диференційоване використання ресурсів на різних неоднорідних ділянках поля. Поряд із запровадженням інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво необхідно проводити роботу з поліпшенням рослин і тварин на генетичному рівні.

Цілі модернізації полягають у тому, щоб не завдати шкоди аграрному бізнесу. Ринкова модель сільського господарства – це обмін, вільний від моральних зобов'язань, де продається й купується все, що має попит. Саме споживчий попит посідає важливе місце серед елементів формування програм технічного переозброєння сільськогосподарського виробництва. Для

модернізованого сільського господарства потрібні сучасні знання і кадри, що володіють ними, в системах управління.

Подальшу модернізацію сільського господарства можна розглядати як застосування заходів «зеленого кошика», що здійснюється з допомогою державних програм та фінансовані з бюджету. Таким чином, проблема пошуку шляхів модернізації сільського господарства, удосконалення аграрних перетворень фігурує ключовою проблемою як для аграрної теорії, так і господарської практики.

Для виявлення переваг у застосуванні сучасних технологій на своїх підприємствах, першочергових завдань держави для здійснення модернізації галузі рослинництва проведено експертне опитування керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств. Опитування показало (опитування включало 213 керівників сільськогосподарських підприємств Київської, Черкаської та Вінницької областей), що за наявності можливості для здійснення технологічного розвитку галузі рослинництва віддали б перевагу технологіям з мінімальною обробкою, з широким застосуванням засобів хімізації, багатофункціональних комбінованих посівних та обробних агрегатів 70,8% респондентів, високоінтенсивним технологіям із широким застосуванням засобів хімізації, багатофункціональних комбінованих посівних та ґрунтообробних агрегатів 25% респондентів, ґрунтозахисним технологіям без застосування засобів хімізації 14,6% респондентів. Для здійснення технологічного прориву у галузі рослинництва держава, на думку експертів, насамперед має: запровадити регулювання цін на ресурси, що постачаються сільському господарству, та сільськогосподарську продукцію (понад 83% експертів); розширити практику пільгового кредитування сільгосптоваровиробників з орієнтацією на довгострокові кредити для повної модернізації технологічних процесів у рослинництві (понад 10% експертів), розширити практику закупівель продовольства для державних потреб та сприяти розвитку ринків продовольства, зернових бірж та ін. (більше 6% експертів).

Серед заходів технічного регулювання зовнішньої торгівлі найважливішими можна виділити: стандарти якості, санітарні та фітосанітарні норми. При цьому важливо враховувати базові положення Угоди СОТ щодо застосування санітарних і фітосанітарних заходів, які зобов'язують визнавати право члена СОТ на захист життя й здоров'я людини, тварин та рослин.

Законодавство у галузі якості та безпеки аграрної продукції має охоплювати вимоги не лише до самої продукції, а й до суб'єктів, які здійснюють виробничу діяльність, а також контроль у цій галузі. Насамперед це стосується розробки технічних регламентів у сфері забезпечення безпеки харчової продукції та сільськогосподарської сировини на такі види продукції, як молоко, м'ясо, зернові. Конкретні показники безпеки повинні бути гармонізовані з вимогами міжнародного ринку та періодично переглядатися з метою усунення технічних бар'єрів під час торгівлі. До основних заходів у сфері підвищення якості та стандартизації продукції відносяться наступні (дод. Д. 1)

Крім того, у галузі підвищення якості та стандартизації продукції потрібно створити єдиний компетентний орган, який нести відповідальність за контроль, організацію та координацію роботи всіх структур, що визначають якість продукції. Його робота має бути заснована на принципі незалежності від відомчих інтересів, функціонування – здійснюватися на постійній основі; відповідно до Програми розроблення технічних регламентів в Україні завершити розробку технічного регламенту з безпеки продуктів харчування. Об'єктами нормування виступають як продукти харчування, так і процеси їх виробництва.

Важливе місце у діяльності з виробництва харчових продуктів має бути відведено дотриманню екологічних вимог. За визначенням, екологічні вимоги можна поділити на три великі групи:

1. Міжнародні чи міжурядові рамкові стандарти. Метою такого виду документів визнана гармонізація різних програм сертифікації у різних країнах через створення універсальних рамок умов для екологічних стандартів.

2. Основні діючі стандарти та директиви. Документи такого виду регулюють певні ринки екологічної продукції.

3. Стандарти екологічного виробництва окремих суб'єктів ринку. Документи такого виду регулюють діяльність приватних організацій, які працюють на певних ринках екопродуктів.

Вважаємо, що основними напрямками реалізації державної політики у галузі здорового харчування виокремлюються наступні: розробка та прийняття технічних регламентів, що стосуються продуктів харчування; законодавче закріплення посилення відповідальності виробника за випуск не відповідної встановленим вимогам та фальсифікованої харчової продукції; розробка національних стандартів, що забезпечують дотримання вимог технічних регламентів стосовно харчових продуктів та продовольчої сировини; удосконалення механізмів контролю якості продуктів, вироблених на території України.

Серед заходів технічного регулювання зовнішньої торгівлі найважливішими визначаються стандарти якості, санітарні та фітосанітарні норми. При цьому важливо враховувати базові положення Угоди СОТ до застосування санітарних і фітосанітарних заходів, які зобов'язують визнавати право члена СОТ на захист життя чи здоров'я людини, тварин та рослин.

Законодавство в галузі якості та безпеки аграрної продукції має охоплювати вимоги не лише до самої неї, а й до суб'єктів, які здійснюють виробничу діяльність, а також контроль у цій галузі. Насамперед це стосується розробки технічних регламентів та стандартів у сфері забезпечення безпеки продуктів харчування та сільськогосподарської сировини. Конкретні показники безпеки повинні бути гармонізовані з вимогами міжнародного ринку та періодично переглядатися з метою усунення технічних бар'єрів під час торгівлі.

Актуальним визнається вирішення проблеми гармонізації національних і міждержавної систем оцінки якості продукції з міжнародними та за потреби з країнами-імпортерами, що зумовлює вирішення цілого комплексу завдань у рамках ЄС, основні з яких наступні: розробка та затвердження технічного нормативного правового акта з оцінки якості продукції; забезпечення метрологічним обладнанням усіх заінтересованих організацій; створення

єдиного компетентного органу, на який покладатиметься відповідальність за контроль, організацію та координацію роботи всіх структур, що визначають якість продукції. Його робота має бути заснована на принципі незалежності від відомчих інтересів, а його функціонування – здійснюватися на постійній основі; завершення розробки технічних регламентів з безпеки продуктів харчування та ін.

Для України досить істотним чинником підвищення ефективності експортно-імпортних операцій, досягнення запланованого зовнішньоторговельного сальдо може слугувати оптимізація імпорту з урахуванням найраціональнішого використання виробничого потенціалу країни.

При цьому, розглядаючи проблему імпортозаміщення, варто пам'ятати, що ухвалена в Україні Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 р. передбачає його активізацію на основі зростання виробництва продукції глибшої переробки, що, безумовно, пов'язане з необхідністю завезення в країну багатьох компонентів для виробництва тієї чи іншої продукції [167].

Як свідчить аналіз вищезазначеного програмного документа, у 2026 р. в структурі експорту агропродовольства спостерігатиметься суттєве зростання продукції з високим рівнем доданої вартості, що характерно для товарів первинної переробки та готової продукції переробної промисловості, за умови реалізації комплексу заходів організаційного, технологічного і законодавчого характеру, спрямованих на адаптацію діяльності всіх суб'єктів агропродовольчого ланцюга до вимог країн ЄС (рис. 3. 2).

Встановлено, що з низки чинників кліматичного, технологічного і інноваційного характеру існує об'єктивна необхідність імпорту деяких видів сировини й різного виду харчових і кормових добавок, особливо білкових. У свою чергу, нарощування експорту продукції тваринництва слід здійснювати з урахуванням розвитку імпортозаміщення кормів, розведення вітчизняних племінних тварин та диверсифікації структури експорту.

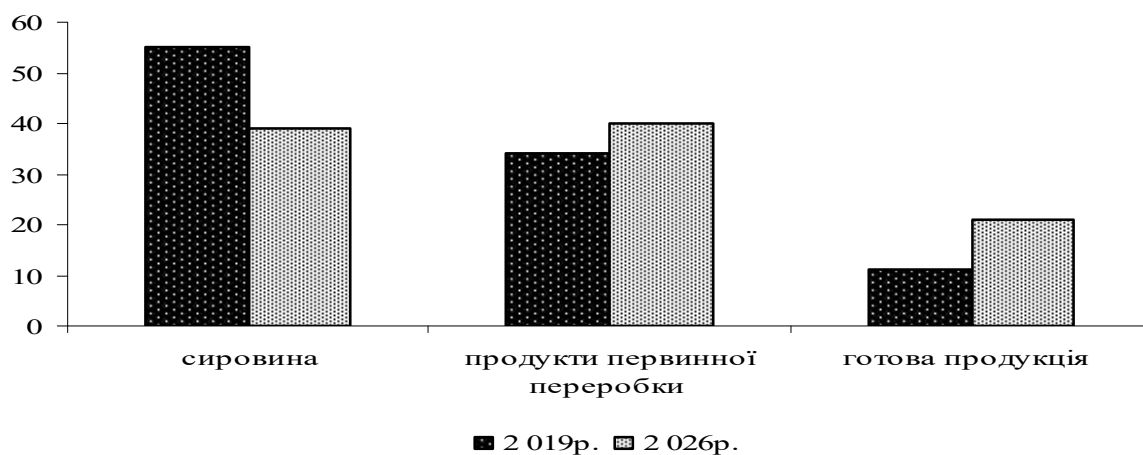

Рис. 3.2. Структура експорту продукції аграрного сектору та харчової промисловості відповідно до стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року.

Джерело: розроблено автором

Нинішні умови воєнного стану призвели до змін у обсягах та структурі експорту агропродовольства за 2022 р. порівняно з іншими роками звітного періоду. У 2022 р. за неопрілюдненими даними Україна експортувала агропродовольчої продукції на суму 23,4 млрд дол. США, тобто на 16% менше, ніж у 2021-му. Втім цей показник став другим за обсягом протягом періоду незалежності України, незважаючи на повномасштабні бойові дії, що тривають з лютого 2022 р. (рис. 3. 3).

Однією з головних проблем для експортерів у 2022 році була потреба адаптації до нових реалій, що виникли у сільськогосподарському секторі країни. В цілому ситуацію з продуктами, які мають у структурі собівартості додану вартість, вдалося стабілізувати заходами регуляція, а деякі товарні групи навіть продемонстрували зростання у обсягах експорту. Збільшилася загальна виручка від експорту м'ясних і молочних продуктів, картоплі та заморожених овочів. Однак з іншого боку, доходи експортерів з більшості позицій рослинного походження, а саме фруктів, овочів, переробленої зернової продукції та різних кондитерських виробів зменшилися.

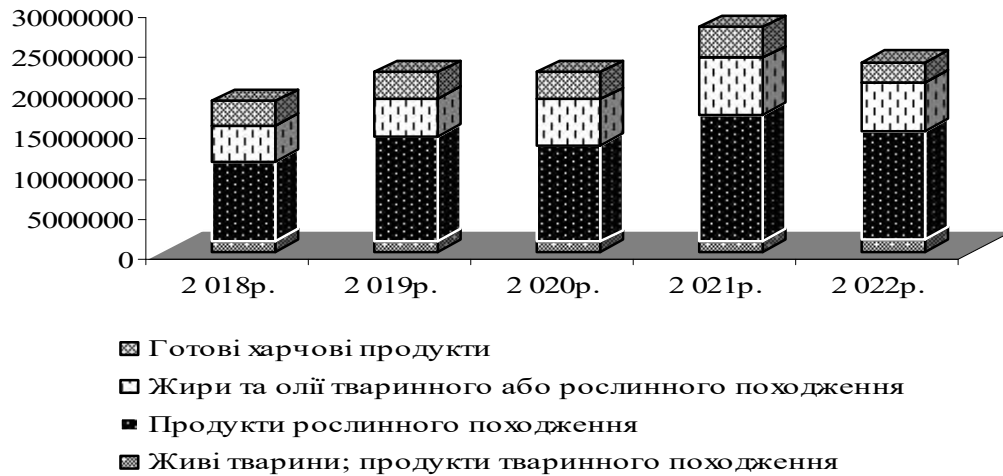

Рис. 3.3. Динаміка та структура експорту агропродовольства, тис. дол. США

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У 2022 р. ЄС став значно важливішим ринком збуту для багатьох продовольчих товарів з України через свою близькість та сухопутний кордон. Наприклад, більше 80% прибутку вітчизняних експортерів фруктів, ягідних продуктів і меду було отримано від реалізації продукції на ринку ЄС.

У сучасних умовах формування та реалізацію національної експортної політики сільськогосподарської продукції продовольства слід базувати на науково обґрунтованих засадах. До основних із них насамперед необхідно віднести комплексний характер формування та розвитку національної експортної політики в аграрній сфері економіки. Він передбачає розгляд у нерозривному зв'язку виробництво сільськогосподарської продукції продовольства, функціонування внутрішнього агропродовольчого ринку і його окремих продуктових сегментів, забезпечення продовольчої безпеки та розвиток зовнішньої торгівлі продовольчими товарами та сільськогосподарською сировиною як єдину, динамічну та досить складну систему.

У 2022 р. втрати аграрного сектору внаслідок логістичних проблем можуть сягнути близько 10 млрд дол. США. Значною проблемою стала відсутність сталих логістичних ланцюжків, які могли забезпечувати необхідні

об'єми експорту. Через це гравці аграрного ринку почали визначати нові маршрути у максимально оперативному режимі. До повномасштабного вторгнення 95% експорту здійснювалося морськими шляхами. Проте у 2022 р. частка згаданого методу збуту суттєво скоротилася на користь автомобільного і залізничного транспорту (рис.3.4). Вартість логістики у гривневому еквіваленті зросла у 2–3 рази за рахунок підняття залізничних тарифів, подовження плеча доставки та інфляції. Перевезення залізницею поступово збільшувалися, проте їх подальше зростання обмежене пропускнуою здатністю залізничних прикордонних переходів та різною шириною колій в Україні та ЄС. Від початку функціонування «зернового коридору» Укрзалізниця почала стрімко повертати собі довоєнну продуктивність. Як свідчить результат хронометражу операцій зі ста вагонами приватного парку, які рухалися до сухопутних кордонів, виявилося, що середній оборот від завантаження до повернення вагона – 27 діб, у русі вагони перебували 36 годин, ще 4 години витрачені на митні процедури, 40 годин – навантаження і стільки ж розвантаження, а загалом на фактичні операції знадобилося 120 годин [168].

Таким чином, на початку конфлікту автомобільний і залізничний транспорт відігравали важливу роль у забезпеченні експорту українського зерна, що допомогло поступово розгрузити місцеві елеватори. Зокрема, використання автомобілів для вивезення зерна було підсилено після ухвалення у квітні рішення про дозвіл аграрним виробникам експортувати свою продукцію на власних автомобілях та спрощення суміжних країн вимог до перетину своїх сухопутних кордонів українськими вантажівками, а саме скасуванням спеціальних дозволів і послабленням вимог до відповідності машин суворим європейським екологічним нормам.

З іншого боку, автотранспортні перевезення стали складнішими через встановлені блокпости на дорогах України, пошкоджені ділянки доріг та мостів а також через недостатній обсяг пального у вільному доступі. Починаючи з перших днів повномасштабних бойових дій, автотранспорт став домінуючим засобом доставки українського збіжжя на міжнародні ринки. Цю інформацію

підкреслив Микола Сольський, міністр агрополітики, навівши приклад, коли лише у серпні Україна експортувала понад 4,6 млн т. зерна за кордон.

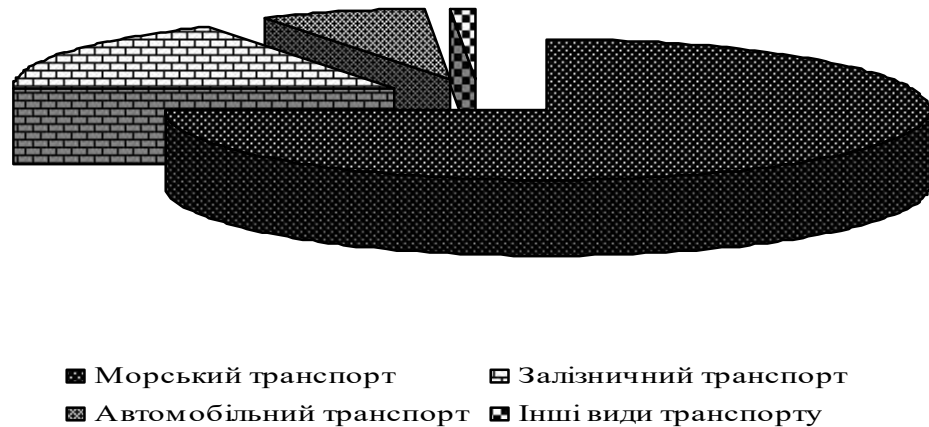

Рис. 3.4. Структура обсягів перевезення на експорт сільськогосподарської продукції у 2022 році, %

Джерело: розроблено автором на базі даних Державної служби статистики України

Головна складність залізничного експорту на сьогодні – проблема різної ширини європейських і українських залізничних колій, що вимагає перевантаження зерна з українських вагонів на європейські. Ці процеси займають час і суттєво ускладнюють залізничний експорт зерна з України. Тому одночасно проводиться робота над розширенням технічного обладнання переїздів і будівництвом перевантажувальних зернових терміналів.

Національна експортна політика у аграрній сфері, що включена до державної аграрної та зовнішньоторговельної політики, повинна реалізовуватися за допомогою здійснення державою системи тактичних і стратегічних заходів, спиратися на науково обґрунтовану стратегію розвитку аграрної сфери економіки та базуватися на розвиненій законодавчій основі. Тому експортна політика має забезпечувати відносно рівну доступність державної підтримки для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері та

характеризуватися стабільністю, що може бути досягнуто шляхом гарантування виконання державних зобов'язань у повному обсязі перед національними суб'єктами господарювання.

Оскільки нарощувати вітчизняний експорт продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини передбачається переважною за рахунок великого бізнесу, то необхідно його обсяги пов'язати з економічними інтересами малого і середнього підприємництва, розвитку всіх форм сільської кооперації, для чого потрібне суттєве поліпшення регулювання зовнішньоторговельної діяльності із сільськогосподарською продукцією та продовольством.

Формування комплексної національної системи підтримки вітчизняного експорту в аграрній сфері економіки має спиратися на фінансові, організаційні, маркетингові, інформаційні, торговельно-політичні інструменти його стимулювання для отримання синергічного ефекту, що дозволить посилити позиції країни на перспективних зовнішніх ринках продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини, дотримуватися і зміцнювати її національні інтереси. Додаткові труднощі у формуванні національної агропродовольчої експортної політики вносить недостатнє опрацювання питань перспектив розвитку аграрної сфери економіки внаслідок недооцінки теоретичних обґрунтувань і практичної реалізації державою сучасної аграрної політики, дослідження її фундаментальних основ і стратегічної спрямованості, виявлення та визначення базових цілей і кола вирішуваних пріоритетних завдань. Однак фактично в країні не існує цілісної системи заходів національної аграрної політики, незважаючи на майже тридцятирічний період ринкових перетворень у аграрній сфері економіки, що значною мірою пов'язано з відсутністю офіційного документа про державну аграрну політику.

Збільшення експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції одночасно з підвищенням їх питомої ваги у загальному обсязі світової торгівлі має слугувати підґрунтям до формування стратегічних напрямів удосконалення експортної політики України в аграрній сфері. Політика повинна базуватися на раціональному використанні наявного аграрного потенціалу, застосувати

ефективні механізми державної підтримки, стимулювати виробництво товарів з доданою вартістю і реалізації конкурентоспроможних видів продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини на світовому ринку. Такий підхід до реалізації зовнішньоекономічної політики дозволить розвивати існуючі й відкривати нові ринки збуту через подолання різноманітних перешкод і бар'єрів на шляху нарощування обсягів експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції.

Державна експортна політика має розглядати експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції не ізольовано і не як самоціль, а як складову частину загальної національної зовнішньоторговельної політики та особливо аграрної політики, тісно пов'язаної з розвитком внутрішнього агропродовольчого ринку, можливостями нарощування експортного потенціалу насамперед сільського господарства. При цьому розвиток експорту продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини не повинен створювати ситуацію, що підриває внутрішній агропродовольчий ринок, порушувати систему продовольчого постачання країни та її окремих регіонів, формування в необхідних розмірах страхових фондів та державних резервів, а також враховувати платоспроможний попит і поліпшення структури харчування населення, найімовірніші коливання виробництва сільськогосподарської продукції в країні та кон'юнктуру світового агропродовольчого ринку і його продуктових сегментів, удосконалення експортних операцій із сільськогосподарською й продовольчою продукцією. Причому, національна експортна політика має не лише спиратися на сучасну державну аграрну політику, а й конкретизувати окремі позиції, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю в аграрній сфері економіки.

Вважаємо, що розвиток експорту продукції вітчизняного аграрного сектору України можливий при реалізації комплексу заходів державної підтримки та стимулювання експорту за виконання таких завдань: удосконалення нормативної правової бази у сфері експорту агропродовольства, удосконалення заходів фінансової підтримки експортерів, забезпечення

інформаційно-консультаційної підтримки експорту продукції сільського господарства та продовольства, сприяння розвитку експорту агропродовольства із високою доданою вартістю, удосконалення організації взаємодії експортерів та їх асоціацій з органами державної влади та організаціями, що надають фінансову і нефінансову підтримку експорту продукції аграрного сектору України, організація взаємодії експортерів продукції агропродовольства з наднаціональними та міжнародними організаціями, проведення наукових досліджень з метою сприяння розвитку експорту продукції аграрного сектору України.

Підвищити доступність заходів фінансової підтримки експорту продукції аграрного сектору можливо за рахунок розширення асортименту і підвищення доступності фінансових послуг для експортерів, у тому числі через прискорення процедури прийняття рішення із субсидування експортного кредитування. Під час розробки програм експортного кредитування різними банками необхідно враховувати особливості експорту агропродовольства.

Потребує розширення й поглиблення інформаційно-консультаційна підтримка експорту продукції сільського господарства через розміщення на офіційному сайті спеціалізованого центру з підтримки експортерів інформації відносно заходів державної підтримки несировинного експорту, спеціалізованих видань та інтернет-ресурсів, що висвітлюють особливості експорту агропродовольства та напрями державної підтримки експортерів; створення реєстру експортерів та експортоорієнтованих сільськогосподарських підприємств; адаптації спеціалізованих матеріалів Мінекономрозвитку відносно ведення зовнішньоекономічної діяльності до умов експорту продукції аграрного сектору; розроблення рекомендацій стосовно експортного планування для організацій різних підгалузей сільського господарства.

Вважаємо, що збільшення частки сільськогосподарської продукції та продовольства з доданою вартістю можливе за впровадженні систем управління якістю та систем управління безпекою харчових продуктів (ХАССП), стандартів належної виробничої практики на підприємствах – потенційних експортерах

харчової продукції. Важливим елементом просування продукції на зовнішні ринки має стати створення системи відстеження харчової продукції, постійного моніторингу її якості та безпеки. Підвищення рівня компетенції працівників, залучених до зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору та харчової промисловості можливе за рахунок проведення спільно з ФАО навчальних семінарів, тренінгів, курсів підвищення кваліфікації з питань регулювання зовнішньої торгівлі, внутрішньої підтримки експорту врегулювання спірних питань до СОТ.

Необхідно наголосити ще на одній важливій проблемі реалізації експортного потенціалу аграрного сектору України – виробництво наукоємного та селективного насінневого матеріалу. Експорт насіння зернових, олійних культур та цукрових буряків за 2021 рік досягнув 26,1 млн дол. США, що стало найвищим показником з 2013-го і на 40% перевищило обсяги 2020 р. Збільшенню обсягів експорту насіння цього виду агропродукції значною мірою сприяло визнання у 2020 р. Європейським парламентом української системи сертифікації насіння еквівалентною вимогам ЄС.

У структурі українського експорту насіння зернових та олійних культур традиційно домінує кукурудза, обсяги поставок якої на зарубіжні ринки за 2021 рік у вартісному вимірі становили 17,3 млн дол. США, тобто 2/3 від загального експорту насіння. Українське насінництво нарощує експорт насіння зернових та олійних культур. У першому півріччі 2022 р. його обсяг у 1,8 раза перевищив відповідний показник попереднього року і досягнув 27,8 млн дол. США. [169].

Після початку воєнного стану в Україні, Міністерство аграрної політики та продовольства України, для забезпечення посівної кампанії-2022 дещо спростило процедури ввезення насіння. Зокрема, на ДП «Державний центр сертифікації та експертизи сільськогосподарської продукції» покладено організацію процес безперебійної реалізації насіння та садивного матеріалу, необхідного для сівби на час воєнного стану без додаткових процедур сертифікації. Такий підхід дозволить підтримати національних селекціонерів, забезпечити всіх сільгосптоваровиробників насінням у необхідній кількості,

успішно провести посівну 2022 р. у тих регіонах, де це можливо, і забезпечити продовольчу безпеку не лише України, а й інших країн.

З метою сприяння економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на закордонних ринках, ґрунтуючись на передовому світовому досвіді, Мінекономрозвитку та міжвідомчі групи повинні розробляти та впроваджувати програми підтримки агропродовольчого експорту. Програмними заходами мають бути завдання підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції сільського господарства на зовнішніх ринках, розвитку нових ринків збуту для вітчизняної сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки, розширення доступності фінансових інструментів. Структура програми включає наступні напрями: сприяння товаровиробникам та експортерам у закордонних виставково-ярмаркових та конкурсних заходах, підтримка освітніх програм експорту агропродовольчої продукції, просування брендів агропродовольчої продукції, проведення науково-дослідних робіт із вивчення потенційних ринків збуту продукції сільського господарства та переробної промисловості, створення спеціалізованого агентства з розвитку агропродовольчого експорту.

З урахуванням закордонного досвіду у сфері підтримки сільськогосподарського експорту, проєктом програми планується створення спеціалізованої експертно-аналітичної організації (дод. Д. 2). Ця організація покликана надавати допомогу у вирішенні питань захисту інтересів національних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках в умовах членства у СОТ. У коло завдань цієї організації має входити вирішення таких проблем: підтримка та просування експорту вітчизняної агропродовольчої продукції на зовнішніх ринках; подання профільним міністерством експертно-аналітичних висновків та рекомендацій з питань регулювання українського сільського господарства у рамках СОТ, у тому числі у сфері митно-тарифного регулювання, застосування санітарних і фітосанітарних заходів, підготовки матеріалів у разі виникнення торгових спорів у галузі сільського господарства в організації з вирішення спорів СОТ.

Важливим напрямом реалізації програмних заходів стимулювання експорту, без якого неможливо досягти цільових установок програми, визнано створення сучасних інструментів кредитної підтримки для національних експортерів, що стане суттєвою підтримкою в умовах складної макроекономічної ситуації. Адже вітчизняні виробники продукції аграрного сектору України стикаються з труднощами при пошуках джерел фінансування зовнішньоекономічної діяльності. Програмою передбачено заходи надання прямої підтримки та виділення коштів вітчизняним експортерам, що дозволить знизити фінансове навантаження та розширити ринки збуту для зацікавлених експортерів. Бюджетні субсидії також виділятимуться з метою зниження підприємницьких і політичних ризиків та українських інвестицій за кордоном. По кожній застрахованій угоді фінансовий інститут може покривати до 95% збитків при політичному ризику і до 90% – у разі комерційного ризику.

Розробка і реалізація програми стимулювання експорту продукції українського аграрного сектору України – важливе державне завдання, яке забезпечить не лише економічне зростання сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості, а й опосередковано дозволить успішно вирішувати завдання розвитку сільських територій, виведе на новий рівень питання, пов'язані із запитом на нові наукові розробки та сучасні інженерні кадри.

3.2 Калькуляція цін та факторів впливу на обсяги експорту у нових умовах розвитку міжнародної торгівлі агропродовольством

Ефективність і конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від взаємодії останнього з іншими галузями аграрного сектору та харчової промисловості. З метою забезпечення збалансованого і пропорційного його розвитку це вимагає удосконалення цін та цінових відносин у галузі шляхом запровадження комплексної системи заходів державного регулювання ринкового ціноутворення.

Ціни – один із найважливіших елементів економічного механізму аграрного сектору. Сільськогосподарські підприємства не завжди розуміють, як формуються закупівельні ціни трейдерів України – основного каналу збуту. Важливо врахувати, що вартість залежить від багатьох факторів, зокрема від тенденцій на світовому ринку. Три чверті всього українського врожаю спрямовується на експорт, тож закупівельні ціни трейдерів безпосередньо залежать від експортних, а також від логістичних витрат та якості зерна.

Військова агресія РФ проти України спричинила негативні наслідки для соціально-економічного розвитку нашої країни. За даними Державної прикордонної служби України, з початку військових дій територію України покинули понад 5,2 млн осіб. За даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 9 червня 2022 р. у країнах Європейського Союзу перебувають понад 4,9 млн біженців, які покинули Україну через бойові дії [170]. За даними УВКБ ООН, станом на 9 червня понад 3,2 млн біженців з України зареєструвалися в Європі для отримання тимчасового притулку або подібного статусу.

За оцінками МОМ, найбільша частка людей переїхала до західного макрорегіону – понад 2,5 млн осіб. Проте дані, які публікують державні адміністрації у західних областях, не співпадають з цими оцінками. Така відмінність пояснюється тим, що лише частина осіб повідомляє місцевим органам влади про свій приїзд. Вірогідно, найчастіше реєстрація відбувається у випадку якщо новоприбулі звертаються з проханням про допомогу, місце проживання або отримання гуманітарної допомоги. [171].

Військові дії призвели до повного чи часткового призупинення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. За даними Державної служби статистики України, загальна кількість активних підприємств в Україні станом на 1 листопада 2022 р. становила 659,8 тис. одиниць, що на 7% менше порівняно з 2021-м, у тому числі сільськогосподарських підприємств – 37 тис. одиниць, що на 3000 суб'єктів господарювання менше, ніж за 2021 р. Незважаючи на суттєвий відтік населення в нашій державі залишається відносно високий рівень безробіття. Так, за даними Національного банку України рівень безробіття у

середньому за 2022 рік оцінено у 25-26%, що відповідає загальній кількості безробітних у 3.2 млн осіб.

Варто зауважити, що за даними Державної служби статистики України спостерігається зростання середньої місячної заробітної плати за підсумками 2022 р. на – 6% проти 2021 року, що становить 14857 грн. Проте у доларовому еквіваленті середня заробітна плата скоротилась до 459 дол. США. При цьому, на думку експертів, реальні доходи громадян України починаючи з лютого по грудень поточного року впали орієнтовно на 21%. В умовах зниження реальних доходів відбулося зростання цін на основні продукти харчування. Так, за наявними даними оброблені продовольчі товари подорожчали за рік на 29,3%. За умов дефіциту електроенергії дорожчали продукти, виробництво яких потребує значну кількість енергії, а також термічної обробки або зберігання у холоді. Це м'ясні, молочні, олійні продукти, кондитерські вироби, безалкогольні напої та консерви. Збільшення експортних цін на соняшникову олію вплинуло на її подорожчання на внутрішньому ринку.

Значущим фактором, який призвів до зниження темпів інфляції в грудні 2022 р., була звільнення частини території Херсонської області від окупації та відновлення забезпечення товарами з інших областей України. Крім того, на ріст інфляції вплинуло зменшення попиту на продукти харчування зі сторони громадських закладів через регулярні відключення електроенергії та зміна структури попиту населення на користь продовольчих товарів, які можуть зберігатися тривалий час без охолодження.

Індекс споживчих цін у грудні 2022-го до грудня 2021 р. становив: на яйця – 176,6%, фрукти – 173,8, овочі – 151,8, цукор – 131,0, хліб і хлібопродукти – 130,3, масло вершкове – 128,9, макаронні вироби – 127,9, твердий сир і м'який сир – 125,0, м'ясо та м'ясопродукти – 124,6, молоко – 118,7, олію соняшкову – 114,5%. Причиною зростання цін насамперед відзначають збільшення собівартості сільськогосподарського виробництва внаслідок суттєвого підвищення цін на пально-мастильні матеріали та мінеральні добрива, зростання витрат на зберігання продуктів харчування і т. п. Так, протягом 2022 р.

спостерігалось зростання вартості пального, зокрема дизельного (рис. 3.5). За результатами проведених досліджень, низький рівень цін на дизельне паливо, що спостерігалось у березні-квітні 2022 р., зумовлено наявністю довоєнних запасів та функціонуванням обмежувальних заходів, накладених державними органами з метою регуляції інфляційних процесів та уникнення «витратного шоку» виробників продукції з високою питомою вагою паливних матеріалів у структурі собівартості.

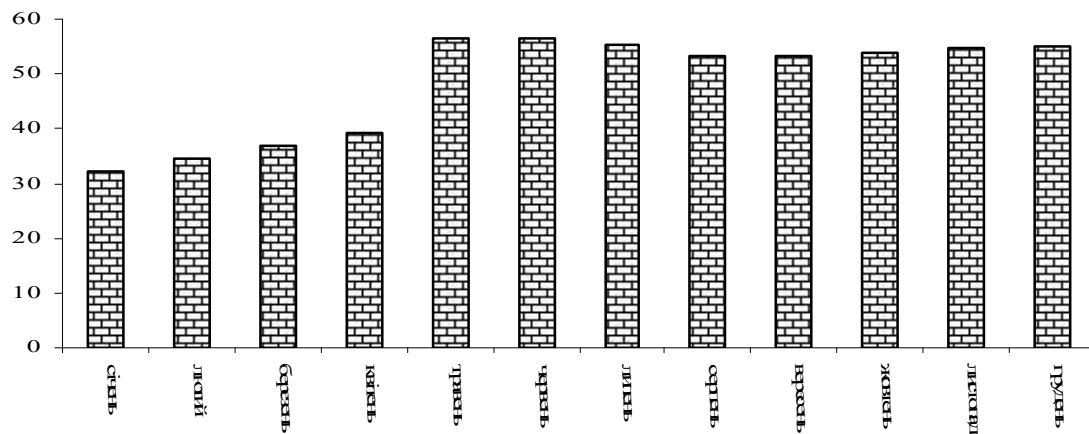

Рис. 3.5. Динаміка вартості дизельного пального 2022 р., грн/л

Джерело: складено на основі даних сайту

<https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/>

Різке здороження у травні, на думку експертів, викликане кількома чинниками: зростання вартості імпортової сировини; щоденна публікація Мінекономіки так званих рекомендованих цін, що відкрило шлях до більшого зростання останніх, ніж це спричинено об'єктивними причинами, через повномасштабне вторгнення РФ в Україну потужності для зберігання та перевалки нафтопродуктів були знищені або заблоковані. Власне виробництво після руйнування Кременчуцького НПЗ повністю зупинилося; ембарго на імпорт нафти та нафтопродуктів з країни-агресорки.

На сьогодні перед країною, яка має статус світового виробника продовольства постає завдання розмінування та рекультивування сільськогосподарських угідь. За експертними оцінками близько 5 млн га земель

сільськогосподарського призначення наразі непридатні до використання через замінування, забруднення вибухонебезпечними залишками або бойові дії, що тривають. За цим відбулося скорочення площі озимих культур на 3,2 млн га [172].

Відтак ми поділяємо думку фахівців у згаданій сфері, що процес розмінування потребуватиме тривалого періоду і значних фінансових ресурсів. Усе призведе до суттєвого скорочення пропозиції на світовому ринку агропродовольства та спричинить зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію [173]. FAO припускає, що через бойові дії станеться зростання світових цін на продовольство на понад 20%. Перебої з постачаннями у Чорноморському регіоні вже спричинили зростання Індексу зернових та олійних культур (IGC) до історичного максимуму.

За даними НБУ, у грудні 2022 р. темпи споживчої інфляції залишилися на рівні попереднього місяця – 0,7%, а річна інфляція становила 26,6%. Упродовж усього часу бойових дій інфляцію практично формували два головних чинники: перший – обсяги руйнування інфраструктури та логістики; другий – рівень і швидкість міграції.

Разом із тим, стабілізації ринку сприяє продовольчий імпорт, що підкріплює вітчизняну пропозицію товарів, не додаючи наразі поштовху у напрямі зростання цін за відносної стабільності цін на продовольство на світових ринках. На ринках пшениці та кукурудзи спостерігалось переважне зниження цін, в основному через вплив "зернового коридору". Кліматичні умови також вплинули на врожай в різних країнах: слабкий врожай кукурудзи в США був збалансований рекордними зборами в Бразилії, тоді як великий збір пшениці в Австралії допоміг компенсувати низький врожай в Аргентині. Подальша робота "зернового коридору" сприятиме стабільності пропозиції зернових незважаючи на зростання попиту, що призведе до зниження цін на передбачуваному горизонті. Також важливим фактором впливу на експорт агропродовольства матиме фіксування обмінного курсу гривні та забезпечення її стабільності на готівковому ринку. Попри те, що офіційний курсу гривні був відкоригований у

липні 2022-го, його стабілізація методом валютних інтервенцій, фіксації офіційного курсу та використання інструментів контролю за рухом товарів та капіталу дозволила обмежувала ріст собівартості товарів з високою ємністю іноземних комплектуючих та ресурсів, зокрема через стримування вартості імпортованих складових.

За дослідженнями науковців, цінові відносини включають в себе відносини економічних суб'єктів, які виникають у процесі відтворення на стадії обміну в результаті купівлі-продажу продукції та послуг. У ринкових умовах державне регулювання цін, зокрема у сільському господарстві на основі чинного законодавства було скасовано. Проте під час пандемії COVID-19 та запровадження військового стану в Україні відновлено на основі відповідних постанов Кабінету Міністрів України про державне регулювання цін на соціально значимі продукти харчування. У практичній площині не відбулося реалізації основних положень вищезазначених нормативно-правових актів.

Як показує світовий досвід, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, їх рівень залежать від цін, які склалися на стандартизовані види агропродовольства на провідних біржах світу. Україна також залежить від ціноутворення на біржових ринках, однак на тепер він практично не розвивається, головним чином, через відсутність перспективних планів сучасного національного біржового ринку. Біржові котирування цін на сільськогосподарську продукцію, що формуються з цін проведених торгів на торгових площадках спеціалізованих бірж, зокрема на Аграрній біржі, визнано орієнтиром у питанні встановлення трансфертних цін за угодами, які стосуються продукції аграрного сектору та харчової промисловості, що відповідає положенням розпорядження КМУ від 23.10.2013 № 866–р «Про затвердження переліку джерел інформації про ринкові ціни для цілей трансфертного ціноутворення».

Попередньою стадією перед включенням котирувань спеціалізованої Аграрної біржі до джерел визначення ринкових цін був ретельний аналіз і порівняння результатів біржових торгів на Аграрній біржі з загальними

ринковими тенденціями. Верховна Рада України 28 грудня 2014 р. ухвалила Закон України №72–VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України по удосконаленню податкового контролю за трансфертним ціноутворенням», яким передбачається, що з метою оподаткування контрольованих операцій з імпорту та експорту визначених Законом товарів використовується встановлення цін за принципом «витягнутої руки».

Проте, як свідчить аналіз практичного застосування вищезазначеного нормативно-правового акта, для визначення порівнянних цін слід брати до уваги лише біржові котирування світових бірж, оскільки: ліквідність на світових біржах значно вища, ніж на внутрішньому ринку; біржові котирування світових бірж враховують усі фактори, а тому можна стверджувати про відображення ними реальної вартості активу; біржові контракти стандартизовані, тому конкуренція ведеться чисто за вартістю активу – це дозволяє усунути фактор договорів із пов'язаними особами. В Україні реалізація запропонованих підходів спричинила додаткові труднощі для виявлення ринкового рівня цін, адже: більшість зовнішньоекономічних контрактів не стандартизовані, вітчизняна продукція не відповідає якісним характеристикам біржових контрактів світових бірж; базис ціни надто впливає на ціноутворення та практично не піддається прогнозуванню.

Аналізуючи діяльність зарубіжних і вітчизняних бірж, можна стверджувати, що за формами організації торгівлі, за її завданнями вітчизняні біржі поки що набагато примітивніші за зарубіжні аналоги [174]. Сучасні ж зарубіжні товарні біржі, які торгують зерном, виконують не так функцію каналу його розподілу, як функцію страхування виробників і споживачів зерна відносно різкого коливання цін.

На наш погляд, при розвитку вітчизняної біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією необхідна спеціалізація бірж та їхнє раціональне розміщення в місцях концентрації попиту на специфічний біржовий товар та його пропозиції. Через товарні біржі доцільна закупівля частини сільськогосподарської продукції до Державного резерву, проведення товарних

та закупівельних інтервенцій на ринку агропродовольства.

Отже, вважаємо, що розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією сприятимуть: спеціалізація бірж та їхнє раціональне розміщення територією країни, проходження через них не менше 10% товарного зерна, надання таким державної підтримки у матеріально-технічному забезпеченні та переході на більш прогресивні види торгівлі. Тільки за цих умов аграрні товарні біржі зможуть виконувати свої основні функції з об'єктивного відображення попиту та пропозиції, виявлення й забезпечення прозорості рівня ринкової ціни, страхування виробників та споживачів від різкого коливання цін на сільськогосподарську продукцію.

Оцінюючи ситуацію, що склалася на вітчизняному ринку агропродовольства варто визнати, що, по-перше, більшість вказаних раніше проблем витікають з нерозвиненості ринку сільськогосподарської продукції, зокрема механізмів організованого збуту, по-друге, окремі елементи, які становлять інфраструктуру ринку зерна, присутні, але не утворюють єдиної економічної системи.

На нашу думку, спосіб вирішення окреслених проблем – розвиток інфраструктури ринку аграрної продукції, у центрі якого мають функціонувати високоліквідні та безпечні товарні біржі. Вважаємо за необхідне в сучасних умовах основною метою державного регулювання аграрного сектору визначити створення біржового ринку. Реалізація цієї схеми можлива у три етапи: перший – створення єдиного інформаційного простору на ринку сільськогосподарської продукції, що об'єднує інформаційні напрями, які формуються на рівні областей, другий – створення біржових ринків з постачанням реального товару з урахуванням біржових майданчиків, третій – розробка відповідного законодавства з урахуванням вимог і потреб постачальників та інших гравців ринку. Незважаючи на наявність існуючих проблем із ціноутворення проведено аналіз взаємозв'язку між індексами фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі на основні види агропродовольчої продукції (дод. Д. 3).

Загальні індекси групи агропродовольчої продукції розраховувався як середньозважений індексів товарних позицій, що входять у цю групу (група 1-24) відповідно за 2020–2021 рр. (дод. Д. 4). Враховувалася частка товарної позиції у структурі експорту групи 1-24 за відповідні роки.

Визначимо вплив загальних індексів фізичного обсягу, середніх умов та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України на зміну експорту агропродовольчої продукції: Y – індекс експорту агропродовольчої продукції (відношення до попереднього року); X_1 – індекс фізичного обсягу (Ласпейреса), %; X_2 – індекс цін (Пааше), %; X_3 – індекс умов торгівлі ціновий, %. (дод. Д. 5).

За результатами аналізу можна зробити наступні висновки: рівняння визначено статистично значущим: розрахункове значення коефіцієнта Фішера $F=18,29$, табличне 3,49. Щільність зв'язку між досліджуваними факторами оцінюють за значенням коефіцієнта множинної кореляції. В результаті кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що ступінь тісноти зв'язку визначено як дуже сильний – $R=0,9342$. Одиницею виміру одночасного впливу, зумовленого варіацією усіх включених у дослідження факторів слугує коефіцієнт множинної детермінації. Тут R^2 дорівнює 0,8728. Це означає, що варіація експорту агропродовольчої продукції на 87,28% залежить від зміни досліджуваних факторів. Коефіцієнти детермінації за окремими факторами (індексами) впливу розраховуємо за формулою:

$$d_i = a_i \times r_{yx_i} \times Sx_i / Sy \quad (3.1)$$

де i – номер фактора; a_i – коефіцієнти регресії i -го фактора; r_{yx_i} – коефіцієнт кореляції ознаки y з i -тим фактором; Sx_i – стандартне відхилення i -го фактора; Sy – стандартне відхилення ознаки Y (табл. 3. 1).

Як свідчать коефіцієнти детермінації, варіація експорту агропродовольчої продукції (Y) на 87,28% залежать від сумарного впливу усіх досліджуваних факторів, у тому числі: на 7,6% від індексу фізичного обсягу (X_1), на 53,0% від індексу цін (X_2) та на 26,7% від індексу торговельних переваг (X_3).

Кореляційно-регресійна модель залежності експорту від зазначених факторів має вигляд:

$$Y = -86,6336 + 0,02489X_1 + 0,8972X_2 + 0,6923X_3.$$

Значення коефіцієнтів рівняння регресії показує збільшення змінної Y при змінні X_i на одиницю відносно середньої. Отже, звідси висновок: із зростанням індексу фізичного обсягу на 1% експорт агропродовольчої продукції зростає на 0,02%, зростанням індексу цін на 1% експорт агропродовольчої продукції зростає на 0,9%, зростанням індексу торговельних переваг на 1% експорт агропродовольчої продукції зростає на 0,7%.

Таблиця 3.1

Результати значень кореляційно-регресійного аналізу

Показник	Y	X1	X2	X3
Стандартне відхилення	20,460	18,969	16,863	9,082
Коефіцієнт кореляції	1	0,331	0,717	0,866
Коефіцієнти регресії	-86,634	0,249	0,897	0,692
Коефіцієнти детермінації за окремими факторами		0,076	0,530	0,267

Джерело: власна розробка автора.

Варто зауважити, що на сьогодні за основний чинник, який призводить до збитковості виробництва експортноорієнтованої сільськогосподарської продукції може слугувати суттєве зростання логістичних витрат. В Україні логістика сільськогосподарської продукції, зокрема зерна – основного експортного товару, не ефективна порівняно із США та країнами ЄС. Якщо у США та ЄС середні витрати на логістику становлять 5–9% собівартості зерна, то в Україні цей показник може досягати 40–50% [175]. Це впливає на конкурентоспроможність українського виробника на світовому ринку.

Значною мірою на зростання цін на продовольчі товари вплинуло суттєве підвищення вартості тарифів на перевезення залізничним транспортом. Так, за наявними даними протягом I-II кварталів 2022-го вартість перевезень залізничним транспортом залишалася незмінною, тоді як в III кварталі спостерігалось їх підвищення на 70% (рис. 3.6). Це спричинено частково попитом на перевезення товарів, який не був втамований морським чи автотранспортом. Черги на кордонах спричиняли падіння ефективності

використання залізничних вагонів та спричиняли логістичні затримки вздовж усього ланцюга виробництва агропродукції.

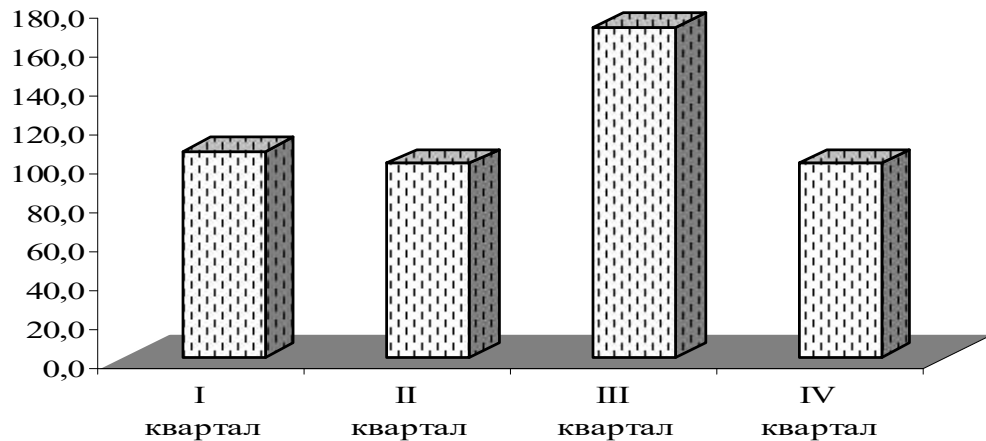

Рис. 3.6. Динаміка індексів тарифів на перевезення зерна залізничним транспортом 2022 р. (квартал до кварталу), %

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики України

Враховуючи постійні руйнування через обстріли та витрати у 100 мільярдів, які, за даними «Укрзалізниці», необхідні на відновлення пошкоджень – піднімати тарифи було необхідно [176]. Галузеві асоціації звернулися до уряду України запровадити мораторій на підвищення тарифів на вантажні перевезення на час військового стану та 3–6 місяців після його завершення. Згідно з інформацією від Української Зернової Асоціації (УЗА), згаданий ріст вартості залізничної логістики для зернових вантажів призведе до непередбачуваних додаткових витрат аграріїв, що оцінюються у 120 млн дол. США щороку. Згідно із середніми розрахунками, вартість 1 т пшениці у період 2022 р. в деяких випадках на полі вимушено знизилася до 90 дол. США за 1 т, при собівартості виробництва щонайменше 160 дол. США/т. За різними оцінками експертів, до кінця 2022 р. вірогідним вбачалося банкрутство 50% виробників зерна.

На основі узагальнення публічної інформації видається доцільним упорядкувати етапи формування ціни на кукурудзу на всіх етапах товароруху від

вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника до кінцевого китайського споживача в умовах дії «зернового коридору» станом на жовтень 2022 р. Спираючись на дані перевізників, що були активними на визначений період, ринкову ціну зі значним дисконтом до історичних показників в умовах вимушеного продажу зібраної сировини, даними про митне, логістичне та брокерське оформлення, вартість контракту поставки до порту клієнта за розрахунками складає 267 дол. США на т. кукурудзи (дод. Д. 6). Зростання вартості логістики спричиняють падіння маржинальності виробництва, а дисконти по ціні наразі – єдиний фактор на який можуть вплинути виробники, щоб продавати продукцію відповідно ринку. Станом на 2022 рік, на ринку СВOT вартість контракту DAP на аналогічний контракт кукурудзи складав 280-300 дол США. В умовах воєнного часу виробники агропродовольства стали одними з постраждалих від несприятливих ринкових умов. Державна підтримка експортера зерна буде неймовірно доречною у такій скрутній ситуації. Спираючись на приклади країн партнерів можна визначити оптимальний шлях подолання кризового стану через врахування нових умов при використанні працюючих міжнародних моделей.

Розглядаючи дане питання , на світовому продовольчому ринку відзначається досить високий рівень конкуренції між країнами за ринки збуту, де все ще існує високий ступінь митно-тарифного захисту та спостерігається активне використання широкого спектра нетарифних обмежень. Незважаючи на лібералізацію міжнародної торгівлі, ставки імпортного мита на агропродовольчі товари в багатьох державах залишаються досить високими та диференційовані по країнах і регіонах. До прикладу, середній рівень митного тарифу за групою агропродовольчих товарів становить у Туреччини – 42%, Індії – 39, Єгипті – 36, Китаї – 19% [177]. Подібне призводить до того, що для ефективної реалізації свого експортного потенціалу країни широко використовують природні та економічні конкурентні переваги, які значною мірою забезпечуються широким спектром організаційно-економічних заходів для підтримки експортних поставок.

Як зазначалося раніше, у країнах-експортерах державна підтримка експорту відіграє важливу роль у комплексі зовнішньоекономічної політики. Для просування експортної продукції й збільшення обсягів експорту в сучасній економіці держави активно розвивають та використовують цілу низку заходів та інструментів стимулювання збуту продукції підприємств аграрного сектору на зовнішні ринки – від створення сприятливого клімату для експортерів та закінчуючи фінансовими заходами підтримки розвитку високотехнологічного експортного виробництва.

Польський досвід ґрунтується на тому, що роль держави обмежена збиранням коштів у ці фонди та проведенням операцій з фінансування витрат. Координація й управління діяльністю здійснюється Агентством з ринків сільськогосподарських товарів за активної участі виробників та переробників сільгосппродукції. У Польщі реалізується низка успішних програм: «Спробуй якісні продукти», «Спосібне виробництво, якість та традиції», «Програма забезпечення якості м'ясної продукції», «Система контролю якості свинини», «Забезпечення якості продовольчої продукції» [178].

Варто зауважити, що доцільним для українського ринку агропродовольства стане формування спеціалізованих кластерів, зорієнтованих на підтримку і просування конкретних видів продукції. Ключовими особливостями таких структур слід відзначити створення авторитетного керуючого комітету, затвердження ним стратегії та плану розвитку, залучення до складу кластера більшої частини зацікавлених сторін. Можна вважати що, це призведе до суттєвого скорочення трансакційних витрат при експорті сільськогосподарської продукції безпосередньо їх виробниками.

В Австрії політика стимулювання торгівлі здійснюється спеціально створеною агенцією – «АМА–Маркет», яка на 77% фінансується виробниками за рахунок коштів, що збираються через фонди просування продовольчої продукції, на 13% – за рахунок обов'язкових зборів, що сплачуються виробниками за участь у системах контролю якості.

До основних видів діяльності агентства належать: дослідження ринку, вдосконалення системи збуту агропродовольчої продукції, здійснення заходів з поліпшення контролю якості, надання споживачам інформації про результати контролю якості, захист прав споживачів, забезпечення належного утримання тварин та просування товарів з особливими характеристиками.

У Канаді діє Програма CanExport, яка включає пряму фінансову допомогу канадським малим і середнім підприємствам з метою розширення та організації збуту на зарубіжних ринках. Важлива особливість програми: по-перше вона ініційована муніципальними і провінційними канадськими торговими палатами та органами, відповідальними за торгівлю, що мають значний досвід здійснення власних програм сприяння експорту; по-друге, включає конкретні інструменти та механізми, відпрацьовані під час масштабних консультацій з бізнесом за допомогою анкетування.

Актуальними для використання в Україні інструментами на основі канадського досвіду можуть стати: розвиток підходів та інструментів у частині організації й зниження вартості ділових відряджень компаніям на цільові ринки та участі у виставках і торгових місіях; регулярний бенчмаркінг, що включає моніторинг ефективних, а також розробку і впровадження новітніх ринкових маркетингових інструментів, їх адаптацію для конкретних ринків збуту, розробку й імплементацію інструментів онлайн-просування та торгівлі з метою залучення іноземних замовників; розвиток інститутів і відплатного консультування з питань виходу та розширення присутності на закордонних ринках; надання грантів компаніям, що перебувають у власності українців, що мають позитивну динаміку зростання продажів виробленої в країні продукції на внутрішньому та на кількох експортних ринках.

У США сформовано багаторівневу національну систему підтримки експорту зі значною кількістю інститутів, що виконують різноманітні функції. Ключовим державним інститутом у системі підтримки експорту США визнано Міністерство торгівлі. У структурі ефективних інструментів експортної підтримки США важливе місце належить державному експортному

кредитуванню, яке реалізує офіційне експортне агентство.

За актуальні для використання в нашій країні інструменти на основі досвіду США можна розглядати: широкий розвиток грантових інструментів; створення національної платформи фінансової взаємодії з відпрацюванням та прийняттям партнерських угод, експортне кредитування. Цей підхід реалізується Комерційною службою США, здійснення моніторингу та оцінка ефективності експортної діяльності з різних напрямів; ідентифікація та аналіз проблем, які негативно впливають на розвиток експорту, розробка рекомендацій для вирішення проблем і забезпечення потреб експортерів і виконання функцій сполучної ланки між представниками бізнесу та органів державного управління для оперативного вирішення питань і проблем, що перешкоджають розвитку експорту, організація та проведення спеціалізованих конференцій для експортерів, створення єдиного автоматичного комерційного середовища; організація вітчизняного міжнародного електронного торгового майданчика та розроблення цифрової стратегії електронної комерції на зарубіжних ринках.

У Бразилії підтримка експорту входить до компетенції кількох міністерств, кожне з яких реалізує свій комплекс заходів. Їх взаємодія організована через Національний мережевий проєкт учасників зовнішньої торгівлі. Головна мета – розвиток експортного потенціалу. Серед інструментів, що працюють, можна виділити консультування дрібних компаній з питань експортних процедур, безоплатне навчання агентів зовнішньоторговельної діяльності, власників дрібного бізнесу і викладачів та ін. Актуальними для використання Україною інструментами на основі досвіду Бразилії можна вважати: об'єднання функціонуючих в Україні інститутів підтримки експорту продовольства у рамках єдиного кластера учасників зовнішньоторговельної діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки та підприємств харчової промисловості; організація регулярних регіональних семінарів з розвитку експорту для ознайомлення з можливостями, що відкриваються на міжнародних ринках; організація семінарів з експортних

інновацій для інформування вітчизняних компаній зі сприяння експорту, а також семінарів з ознайомлення виробників з потенціалом ринків у цільових країнах. У Бразилії діє програма «APEX–BRASIL».

У Республіці Казахстан реалізується Національна експортна стратегія на 2018–2022 рр., в якій прописані цілі з обсягів експорту несировинних товарів та вдосконалення інституційних засад підтримки експортерів [179]. У рамках цієї стратегії за національною компанією «Казахекспорт» закріплено статус єдиного оператора з просування та підтримки експорту.

Актуальними для використання в Україні інструментами на основі досвіду Казахстану можуть стати: створення системи «єдиного вікна» з можливістю подання онлайн-запиту на вирішення проблем і завдань експортної діяльності, у тому числі страхування, кредитування тощо; надання підтримки в частині навчання й консультування експортерів у просуванні товарів і послуг на зовнішні ринки та в галузі маркетингу; щорічна актуалізація перспективного «експортного кошика продовольства» та пріоритетних ринків збуту, удосконалення системи електронного декларування митних процедур експорту; збирання, обробка й публікація інформації про можливості співпраці з іноземними партнерами за сприянням у встановленні ділових контактів з потенційними іноземними партнерами.

Розвиток експортноорієнтованого сільського господарства та вирішення необхідних завдань у вказаному напрямі ґрунтується на основі вдосконалення організаційно-правових форм товаровиробників, розвитку кооперації, інтеграції, формування кластерів органічного сільського господарства в регіонах з відповідним ресурсним, природним, екологічним потенціалом. Важливими у цьому значенні можуть стати експортноорієнтовані кооперативи для консолідації на базі єдиних вироблених стандартів партій продукції малих і середніх виробників та організації експорту, підвищення привабливості експортних ринків для таких виробників за рахунок використання ефекту масштабу, концентрації капіталу, ресурсного потенціалу сільських територій.

Структурно зовнішньоторговельні сільськогосподарські кооперативи можуть включати поряд із сільськогосподарськими та переробними підприємствами торгіві, організації логістики, лабораторії оцінки якості і сертифікації продукції, інформаційно-консультаційні центри, працювати за договорами з науково-дослідними установами, закладами вищої освіти тощо.

У таких формуваннях організовано загальне управління з відокремленим апаратом, загальне планування, централізація служб маркетингу, сертифікації, організації збуту та постачання матеріально-технічних ресурсів, підготовки та підвищення кваліфікації персоналу до необхідної кваліфікації в умовах інноваційного органічного сільського господарства та переробки сільськогосподарської продукції.

Зважаючи на ситуацію, 3 березня 2022 р. Верховна Рада України прийняла зміни до податкового законодавства (№2118–IX): на час воєнного стану призупинено відшкодування ПДВ експортерам [180]. За дослідженнями науковців, відсутність відшкодування ПДВ виробникам зерна і технічних культур при експорті фактично може трактуватися прямим митом на експорт. Невідшкодування ПДВ при експорті зерна можна розглядати «заходом еквівалентної дії», тому це свідчить про ігнорування Україною вимог зазначеної Угоди [155].

За даними Мінекономіки, в лютому 2022 р. експорт становив 5,3 млрд дол. США, в березні – 2,7 млрд дол. США, звідси обсяг невідшкодованого ПДВ можна оцінити в 400–500 млн дол. США і 200 млн дол. США. Станом на середину квітня 2022 р. він становить близько 20 млрд грн. Загалом за перші місяці воєнного стану держава заборгувала 25–30 млрд грн відшкодувань. Як стверджується, відшкодування експортерам ПДВ у більшості випадків має елемент корупційної складової, особливо стосовно малих сільськогосподарських товаровиробників експортноорієнтованої продукції. На думку трейдерів, його величина повинна впливати на формування закупівельних цін на продукцію господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Проте за законами ринку ціна формується під дією попиту і пропозиції. У згаданому випадку

проявляється принцип паритетності між сільськогосподарськими підприємствами і торгово-посередницькими структурами.

Непропорційне коливання цін на сільськогосподарську продукцію та вхідні матеріальні ресурси і, найголовніше, їх дефіцит спричинив до суттєвого зниження рівня прибутковості виробничо-господарської діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки України. Як свідчать результати оцінки ф.2 «Звіт про доходи» 20 малих та середніх суб'єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу, розташованих на території Кетирсанівської сільської об'єднаної територіальної громади Кіровоградської області за 2022 р. рівень прибутковості знизився на 20–25% до 3,5–10,6%, що забезпечує в нормальних економічних умовах лише просте відтворення. У зв'язку з відсутністю публічних даних в Україні виокремлюються певні закономірності, що відбуваються в діяльності сільськогосподарських підприємств на основі їх опитування, проведеного органами Державної служби статистики.

За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств у IV квартал 2022-го. порівняно з попереднім кварталом спостерігається уповільнення темпів збільшення обсягів виробництва продукції. Лише 32% опитаних вважають, що у січні-березні 2023 р. відбудеться зростання закупівельних цін, у тому числі 34% на продукцію рослинництва, 25% – тваринництва. Встановлено, що найвпливовіші стримуючі чинники для суб'єктів господарювання сільськогосподарської сфери наступні: фінансові обмеження, погодні умови та інші фактори, що спричинені військової агресією.

Незважаючи на зусилля уряду України та країн-партнерів, більшість опитаних сільськогосподарських підприємств не здійснюють відвантаження виробленої продукції до країн-імпортерів (55% опитаних – у межах країн ЄС, 71% – в інші країни світу). Основна причина такої ситуації – агресія РФ. При цьому 84% опитаних суб'єктів господарювання оцінюють власні запаси як великі та достатні.

В Україні з грудня 2019 р. набула чинності конвенція MLI – частина плану BEPS, де передбачається, що податкова угода між країнами не може

використовуватися для ухилення від сплати податків. Утім стверджувати про певну ефективність та віддачу від вживаних заходів складно. Майже кожен аграрій зацікавлений продати частину врожаю за готівку, що мінімізує податкове навантаження. Сільськогосподарські підприємства іноді навмисно занижують урожайність, щоби реалізувати зерно нелегально. На ринку сформована ціла мережа посередників, які скуповують зерно у фермерів за готівку у господарствах або прямо від комбайна. Для вирішення подібної проблеми потрібно здійснити наступні заходи: по-перше, змінити нормативну базу: заборонити розрахунки за зерно у валюті за умови постачання СРТ, залишивши лише умову FOB. Як тільки експортери будуть змушені платити за перевалку, це зробить їх уразливішими для податкових і правоохоронних органів; по-друге, ініціювати аудит усієї системи зернового експорту. Завдання Державної податкової служби – проаналізувати базу даних митних декларацій.

Простої перевірки на сайті YouControl достатньо, щоб визначити фіктивних експортерів. Далі потрібно домагатися отримання інформації у служб фінансового моніторингу ЄС та США руху валютної виручки, фактично вкраденої в Україні й відмитої в європейських та американських банках. Знадобиться політична воля керівництва країни, адже це стосуватиметься інтересів впливових глобальних гравців. Також вважаємо, що ліквідація ринку закупівель за готівку забезпечить значні надходження у вигляді сплачених податків до бюджетів різних рівнів та прозоре формування цін на сільськогосподарську продукцію на всіх етапах товароруху.

Разом із тим, що запровадження механізму відшкодування експортерам ПДВ посилює диспропорцію в розвитку між малими та великими сільськогосподарськими товаровиробниками, вищим рівнем ефективності порівняно з першими. Податкова пільга – це непряма субсидія, і держава має знати, що вона отримує натомість. Тому пільги мають відповідати двом основним критеріям: мають бути адресними – лише для тих, кому вони потрібні; мають бути цільовими, стимулювати певну поведінку. Окрім питання про ефективність пільг, держава зобов'язана вирішити низку інших проблем у галузі.

Так, у аграрному секторі наявні великі диспропорції. Малі підприємці та певні сектори галузі зараз зазнають значно більших втрат, ніж у великі агропідприємства, які нині вже стають монополістами.

В умовах висококонкурентного світового ринку та розвитку нетарифних обмежень імпорту можливості аграрного бізнесу до самостійного розвитку експорту суттєво обмежені. У цьому комплексний характер використання широкого спектра заходів і механізмів підтримки експорту виступає визначальним чинником успішної реалізації експортного потенціалу країни та його диверсифікації. У сукупності детальне вивчення світового досвіду розвитку зовнішньоторговельної діяльності у сфері експорту сільськогосподарської продукції та продовольства дозволяє розробляти й широко застосовувати найефективніші практики та інструменти підтримки і стимулювання експорту продовольства з урахуванням національних інтересів.

3.3. Інструменти і пропозиції реалізації експортного потенціалу аграрного сектору України за допомогою державного регулювання

Експортний потенціал продукції сільського господарства постає одним з органічних елементів національної економіки. Тут передбачається можливість виробляти конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію та експортувати її за світовими цінами. Основним завданням експорту продукції сільського господарства можна вказати здатність такого поліпшити поточний стан аграрного сектору України та економіку країни в цілому, використовуючи та активізуючи наявні конкурентні перспективи розвитку.

За визначенням науковців, на формування експортного потенціалу аграрного сектору економіки України впливає значна кількість чинників, які умовно об'єднано в три основні групи: засоби виробництва; специфічні фактори: державна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу [181]. На наше переконання, можливості нарощування експортного потенціалу

сільськогосподарської продукції і продовольства України слід розглядати з позиції комплексу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників (дод. Д. 7).

До внутрішніх факторів відносяться: виробничий потенціал галузей аграрного сектору, стан внутрішнього продовольчого ринку; конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції, зовнішньоторговельна політика, участь країни в міжнародній економічній інтеграції. Зовнішніми факторами, що визначають можливість розвитку експортного потенціалу аграрного сектору: кон'юнктура світового ринку агропродовольства, умови доступу на ринки країн-імпортерів продовольчих ресурсів, нормативно-правові вимоги у галузі митно-тарифного та нетарифного регулювання, існуюча світова практика аграрного протекціонізму тощо.

У проведеному дослідженні для визначення експортного потенціалу агропродовольчого сектору України використано метод адаптивного моделювання з використанням формул М. Кендала і Ю. П. Лукашина [182]. Даний підхід дозволить спрогнозувати динамічний ряд обсягу експорту основних видів сільськогосподарської продукції для подальшого визначення експортної виручки від їх реалізації.

Загальний вигляд адаптивної моделі першого порядку: $n = 1$.

$$Y_t = a_1 + a_2 \cdot t + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

де Y_t – теоретичні значення; a_1, a_2 – коефіцієнти рівняння; ε_t – випадкова похибка.

Дисперсія прогнозу за поліноміальною моделлю першого порядку пропорційна періоду прогнозування наступна:

$$D(Y_t) = (1,25 \cdot \alpha_1 + \alpha_1^2 \cdot \tau) \cdot \sigma_t^2 \quad (3.2)$$

де α_1 – параметр (постійна) вирівнювання, $\alpha = \text{const}$, $0 < \alpha < 1$,

$$\beta = 1 - \alpha \quad (3.4)$$

де σ_t^2 – залишкова дисперсія, яка розраховується за формулою:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y - Y_i)^2 \quad (3.5)$$

де: Y – фактичні значення ряду; Y_i – теоретичні (розрахункові) значення.

Для прикладу, модель для прогнозу експорту пшениці: $P(t) = 15827,97 + 26,19 t$ (табл. 3. 2).

Таблиця 3.2

Моделі прогнозу експорту основних видів сільськогосподарської продукції

Вид продукції	Моделі для прогнозу
Пшениця	$P(t^*) = 15827,97 + 26,19 t$
Ячмінь	$P(t) = 4196,04 + 51,81 t$
Кукурудза	$P(t) = 25117,63 - 359,03 t$
Боби соєві	$P(t) = 2433,36 + 96,08 t$
Ріпак	$P(t) = 2958,33 + 151,38 t$
Олія соняшникова	$P(t) = 5199,50 + 17,61 t$
М'ясо птиці	$P(t) = 436,57 + 17,95 t$
Макуха	$P(t) = 4421,90 + 66,46 t$

*($t = 2, 3, \dots, 9$).

Джерело: власна розробка автора.

Дисперсія прогнозу за моделлю першого порядку: $\alpha = 0,18$; $\beta = 1 - \alpha = 1 - 0,18 = 0,82$. Залишкова дисперсія: $\delta^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (y - Y_p) = 4291795$. Дисперсія прогнозу для $t = 1$ (2023 р.). $D(X_t) = 2678636$. $\Delta = \sqrt{2678636} = 1637$. Нижня межа прогнозу: $15881 - 1637 = 14244$. Верхня межа прогнозу: $15881 + 1637 = 17518$. Дисперсія прогнозу для $t = 2$ (2024 р.). $D(X_t) = 3139293$, $\Delta = 1772$.

Результати визначення обсягів експорту основної агропродовольчої продукції виявляються наступними (рис.3. 7; дод Д. 8). Вартість експорту визначили за фактичними цінами експорту 2022 р.

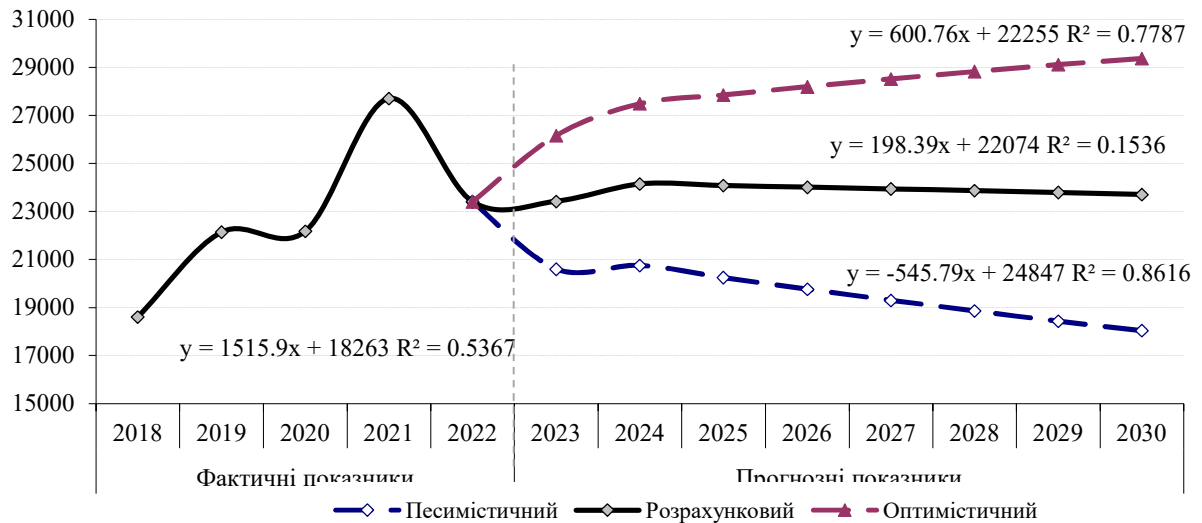

Рис. 3. 7. Динаміка експорту продукції сільськогосподарськими товаровиробниками України, млн дол. США

Джерело: власна розробка автора.

Основна продукція – зернові, соя, ріпак, олія, м'ясо птиці, макуха (дод. Д. 8). Уся продукція – з урахуванням частки основної продукції у структурі експорту. У процесі розрахунку фізичних обсягів експорту основних видів сільськогосподарської продукції враховувано можливі сценарії розвитку вітчизняного аграрного сектору у воєнний період і післявоєнний час відбудови економіки держави та можливі вектори її подальшого розвитку.

Проте, звертаючи увагу на багатофакторність та непередбачуваність напрямів розвитку експортного потенціалу українського сільськогосподарського сектору, можна стверджувати, що оптимістичний та розрахунковий сценарії розвитку експорту наразі недосяжні. Модель розрахунків частково детермінується історичними позитивними показниками темпів приросту експорту основних сільськогосподарських продуктів та зазнає найбільшого впливу на відрізок останнього року спостереження. Складність врахування екстраординарних випадків названих Н. Н. Талебом «чорними лебедями», впливає на фактори розрахунку прогнозу майбутніх періодів. За період прогнозування емпіричні фактори значно вплинули на кон'юнктуру ринку. До прикладу, 6 червня 2023 року в наслідок військової агресії РФ проти України

була знищена гребля Каховського водосховища. Наслідки падіння рівня води можуть стати катастрофічними для суб'єктів економічної діяльності у сфері агропродовольства, адже завдяки запасам придатної до використання води східні регіони використовували її у власних комерційних цілях. Знищення цих запасів та падіння рівня води разом із пересиханням дна водосховища несуть екологічні та економічні наслідки для усього регіону.

Вітчизняний експорт сільгосппродукції недостатньо диверсифікований і здебільшого складається з товарів низького ступеня переробки з коротким терміном придатності та достатньо складною логістикою, таких як зерно, кукурудза, на які припадають 47% у загальному експорті. Водночас у розвинутих країнах, до прикладу Франції чи Австрії, цей показник становить 21%. Згадані країни створили в аграрному секторі ланцюги доданої вартості, що дозволило переформатувати експорт на складніші товари з вищою часткою доданої вартості. Через блокаду морських логістичних шляхів, зменшення посівної площі, ракетні та артилерійські обстріли експортний потенціал України не може бути розкритий у повній мірі. Оптимістичний та песимістичний сценарії наразі виглядають більш правдоподібними, адже реальним залишається загроза загострення воєнної агресії.

Реалістичний та оптимістичний прогнози враховують сталість або зниження рівня військової агресії зі сторони РФ, що в свою чергу надасть можливість реалізувати заходи з екстреного та планового нарощення експортного потенціалу. Так, до прикладу, із допомогою зазначених в проєкті національної програми «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» заходів (дод. Д. 9). У ній вказано основні напрями розвитку аграрного сектору, якими передбачається: біоенергетична незалежність, будівництво системи іригації на 1 млн га, стимулювання розвитку методів переробки продукції рослинного походження, збереження аграрного сектору в умовах блокади портів, м'ясо-молочна, плодоовочева незалежність України, повернення сільськогосподарських земель в економічний обіг, сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання, оперативне відновлення аграрного сектору після бойових дій, розвиток меліоративних систем, розвиток

насінництва: будівництво заводів з виготовлення гібридного насіння. Малі та середні агропідприємства можуть бути активно залученими до національної ініціативи під назвою "Програма забезпечення конкурентного доступу до капіталу". Ця програма передбачає надання фінансової підтримки, зокрема шляхом кредитування та використання інших фінансових інструментів для підтримки підприємців [183].

Ми підтримуємо думку експертів, які вважають, що застосування вільної торгівлі країнами третього світу виступає ключовою рекомендацією від Міжнародного валютного фонду та Світового банку, що включена до так званого Вашингтонського консенсусу – комплексу заходів, які пропонують МВФ і Світовий банк усім країнам, що розвиваються [184]. Та наразі сировинний тип економіки України і монокультурна спеціалізація не дозволяють швидко переформатуватися на військові потреби країни. Глобалізаційні процеси завмирають під час війн та пандемій. Результати дослідження експортно-імпортних операцій України у період 2019-2023 рр. свідчать про значний вплив на процеси інтенсифікації політики протекціонізму серед країн-учасниць СОТ. При цьому, військовий стан на території України надала світу приклад. Так, занадто агресивна специфікація на експорті окремої групи товарів чи послуг, недостатня диверсифікація виробництва, перетоки капіталу у перегріті впливаннями сектори дають негативний синергетичний ефект у час настання кризових ситуацій. Джозеф Стігліц у своїй праці «Глобалізація: тривожні тенденції» наголошував, що країни заходу прагнуть сприяти лібералізації торгівлі для своєї експортної продукції, водночас вони встановлюють захист для галузей своєї економіки, де може існувати конкуренція від країн що розвиваються. [185]. Тож для стабілізації ситуації і втілення оптимістичних планів на виробництво, переробку, впровадження, відбудову та інноваційну діяльність державно-підприємницька співпраця має бути максимально ефективною.

Членство України в СОТ призвело до суттєвого скорочення фінансування державних програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Нині

основний акцент зосереджується на модернізацію матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, головним чином за рахунок вітчизняної продукції машинобудування. Незважаючи на військові дії приймаються законодавчі акти, які спрямовані на адаптації вітчизняних стандартів якості до європейських, що забезпечить конкурентоспроможність вітчизняної готової продукції харчової промисловості на зовнішньому ринку, а військова агресія РФ значною мірою загострила проблеми використання експортного потенціалу аграрного сектору України. Серед таких: недосконала система логістики, що зорієнтована лише на транспортування кінцевим споживачам виключно через порти Чорного моря, відсутність глибокої переробки продукції рослинництва, переважно зерна, та недостатній рівень розвитку свинарства і скотарства, як одного з шляхів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств.

Блокада військовими РФ чорноморських портів України та проблеми з інфраструктурою не дозволяють експортувати майже 25 млн т зерна. Оскільки Україна знаходиться серед найбільших країн світу з виробництва зерна, це спричинить серйозні наслідки для багатьох країн, що залежать від української продукції. Через блокаду на світовий ринок не надійшло 14 млн т кукурудзи, 3 млн т соняшникової олії, 3 млн т соняшникового шроту та інших сільськогосподарських культур. Це вже спричинило рекордне зростання цін на світовому ринку і неминуче призведе до глобальної продовольчої кризи та зростання інфляції.

Наразі Україні не загрожує зниження рівня продовольчої безпеки, адже за даними Мінагрополітики поточні запаси основних сільськогосподарських культур в Україні становлять 6 млн т пшениці та 15 млн т кукурудзи. За річного внутрішнього споживання пшениці близько 8 млн т, поточних запасів урожаю більше ніж достатньо на момент початку збирання озимої пшениці. Інших основних запасів їжі, таких як цукор, також достатньо. У зв'язку з цим постає необхідність розвитку програм державної та регіональної підтримки вирощування «нішових» культур, до яких відноситься гречка. Крім того,

зростання площ посівів гречки сприятиме нарощуванню обсягів виробництва меду – одного з експортних продуктів України.

На наш погляд, за таких складних умов зовнішньоекономічної діяльності одним з найактуальніших і найефективніших заходів стане кардинальне переформатування політики розвитку вітчизняного аграрного сектору та суттєве зосередження зусиль на посиленій розвиток тваринництва.

Ми підтримуємо думку Х. А. Григор'євої, за якою в ринковій економіці в силу об'єктивних соціально-економічних умов сільське господарство приречено залишатися об'єктом державної протекціоністської політики. Причому за кордоном державна підтримка сприймається суспільством не як філантропія, а як неминуча компенсація об'єктивних втрат аграрної галузі [186]. Західноєвропейський економіст Е. С. Райнерт зазначає, що найефективніше у світі американське та західноєвропейське сільське господарство не виживе без субсидування та протекціонізму [119]. Передумовою для збільшення обсягів державної підтримки сільського господарства слугує низька конкурентоспроможність сільськогосподарських товаровиробників: енергоємність і металоємність вітчизняного сільськогосподарського виробництва відповідно у 5 і 4 рази вищі, ніж у провідних країнах Європейського Союзу, США і Канаді, рівень продуктивності праці нижчий від вищезгаданих країн у 8-10 разів.

Для зменшення дискрепанції в ефективності ведення аграрного господарства, застосування кластерного підходу до територіального структурування сільськогосподарського виробництва, що передбачає виділення зон, в яких базуються конкурентоспроможні підприємства, дозволить послідовно надавати підтримку цим агровиробникам не тільки від держави, бізнесу, а й від локальних громадських організацій, у тому числі через просування продукції спеціалізації регіону на світовий ринок. Такий підхід добре поєднується з програмно-цільовим та проєктним управлінням, що має важливе значення для забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах СОТ. Формування кластерів

слугуватиме ефективним інструментом реалізації економічної політики і спрямованого підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки.

Таким чином, різний рівень розвиненості та потенціалу регіонів зумовлюють необхідність диверсифікованого підходу до політики ефективного використання експортного потенціалу аграрного сектору України. Звідси можна стверджувати про реалізацію на території України щодо експортного потенціалу аграрного сектору України двох сценаріїв: прискореного та звичайного. Модель підвищення рівня реалізації експортного потенціалу може бути такою (дод. Д. 10).

На наше переконання, для реалізації експортного потенціалу аграрного сектору України повинна бути сформована відповідна нормативно-правова база, що регламентує використання методів державної і регіональної підтримки, в тому числі на рівні об'єднаних територіальних громад. Для реалізації післявоєнної відбудови постраждалого аграрного сектору може бути використана модель прискореної реалізації експортного потенціалу аграрного сектору України, яка повинна бути сформована через зіставлення та узагальнення програмних документів і дорожніх карт регіонів та країни у цілому (дод. Д. 11).

Потрібно зауважити, що практично в усіх програмних документах особливу увагу приділено розвитку науково-технічного потенціалу та його використанню для удосконалення сільськогосподарського виробництва. Зарубіжний досвід показує, що основним стимулом і акселератором розвитку експортного потенціалу слугує модернізація потужностей та впровадження нових технологічних рішень у виробничі процеси. Адаптацію подібного досвіду в Україні ускладнює той факт, що більшість технологій, які застосовуються у сільському господарстві, це розробки не вітчизняних науковців. Так, Україна імпортує велику кількість селекційних видів рослин, добрива і виробничі технології. Для вирішення цього питання останніми роками по всій країні активно створюються технопарки, як центри інноваційного розвитку, що пропонують вітчизняні рішення та розробки. Проте концентрація технопаркових

структур у регіонах аграрного спрямування досить низька, у зв'язку з чим у країні зберігаються сповільнені темпи впровадження вітчизняних сучасних технологій у сільське господарство.

Прискорена модель використання експортного потенціалу ґрунтується на впровадженні інноваційних методів виробництва, зокрема селекції, вирощуванні гібридних форм рослин, що показали високу адаптивність до несприятливих кліматичних умов; науково обґрунтованому підході до підвищення родючості ґрунтів за збереження високої якості і споживчої цінності продукції; застосування точного землеробства, що підвищує рентабельність виробництва.

Ефективність застосовуваних моделей підвищення рівня використання експортного потенціалу аграрного сектору України буде значно вищою за активізації мережевої взаємодії на міжрегіональному рівні; підвищення якості управління об'єднаними територіальними громадами; участі регіонів у спільних проєктах, координованих лише на рівні областей. Мережеві механізми спрямовані на створення комплексного продукту з унікальними характеристиками, які забезпечать лідируючу позицію групи сільськогосподарських виробників у регіоні чи країні та дозволять науково-освітнім підприємствам здійснювати дослідження, розробки із залученням висококваліфікованих та перспективних кадрів.

Варто зауважити, що в нинішніх умовах альтернативою експорту зернових може стати нарощування внутрішньої переробки та експорту продуктів їх переробки. До того ж, перша десятка найбільших виробників борошна в Україні станом на 11.04.2022 р. не знаходилася на тимчасово окупованій території.

Забезпечення внутрішньої переробки зернових створить потенціал для експорту близько 80 тис. т борошна на місяць замість 100 тис. т зерна, що сприятиме збільшенню доданої вартості експорту, поліпшенню фінансового стану підприємств АПК, створенню додаткових робочих місць у борошномельній промисловості, звільненню 20% пропускної спроможності для здійснення інших експортних перевезень.

Виробники харчових продуктів мають досвід невинуватено тривалих затримок платежів від торговельних мереж за поставлену продукцію. Крім того, у разі банкрутства мереж підприємства-постачальники взагалі втрачають шанс отримати кошти за поставлену і вже реалізовану продукцію.

Вважаємо, що необхідно створити Фонд гарантування розрахунків торговельних мереж за поставлену продукцію, подібний до того, який запропоновано законопроектом 5542–1 «Про внесення змін до деяких законів України стосовно забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб», що гарантує повне відшкодування суми банківських вкладів фізичним особам на час дії воєнного стану. Це сприятиме стабільності умов роботи підприємств харчової галузі, критично необхідної для забезпечення продовольчої безпеки країни.

Агресія РФ проти України також позначилася і на Китаї, а саме на постачанні сільськогосподарської продукції. До повномасштабного вторгнення Україна була одним із найбільших постачальником продовольства для згаданої країни. За останні кілька років постачання до Китаю цієї продукції зростало в середньому на 17% щорічно. Китай – основний торговий партнер для України, який споживає до 15% вітчизняного аграрного експорту. На нашу думку, у перспективі найближчого десятиліття, виходячи із спрямованості на збільшення внутрішнього споживання, Китай не лише нарощуватиме імпорту сільськогосподарської продукції, а й здійснюватиме оренду та придбання земельних угідь для вирощування сільськогосподарських культур.

Китай збільшуватиме обсяги імпорту сільськогосподарської продукції, концентруватиметься на придбаннях сировинних активів і намагатиметься підвищити якість продукції, що стимулюватиме залучення інвестицій. Зростання сировинного імпорту, особливо у сфері аграрного сектору, збігається з вектором бачень української влади, яка зацікавлена у збільшенні експорту сировинних товарів та напівфабрикатів до Китаю з метою компенсувати просідання із зовнішньої торгівлі по інших каналах збуту. Крім того, розширення доступу до дешевих китайських кредитних ресурсів видається досить привабливим в умовах

закриття ринків запозичення для України та складнощів переговорів із МВФ. Однак серйозною проблемою можна вказати на сьогодні незначну кількість учасників ринку, здатних запропонувати достатні площі земель для китайських компаній. Поки що Китай, швидше за все, робитиме ставку в Україні на надання кредитних коштів та обладнання в обмін на частину врожаю. Стратегія просування українського експорту в Китаї неможлива без двох головних завдань: консолідації зусиль держави і вітчизняних операторів ринку, а також прямої й активної присутності в КНР.

Прикладом успішної реалізації техніки проникнення на ринок КНР можуть слугувати підходи, реалізовані міжнародними юридичними, аудиторськими та консалтинговими фірмами. Підхід зі створення локалізованої одиниці представників материнської компанії на території КНР має назву «China Desk» та спеціалізується на реалізації структурних проектів з урахуванням специфіки китайського ринку, звичаїв, договорів та методів ведення бізнесу. Згаданий формат міждержавного співробітництва дозволяє працівникам різних компаній-учасників проектів у Китаї знаходитися на території та працювати у країні під протязом реалізації проектів, тоді як завданням локального персоналу «China Desk» – координації зв'язків, договорів, відповідальних осіб, виконавців та підрядників відповідно до загальних цілей та завдань по робочій карті проекту та підтримка функціонування самого офісу. У взаємовигідній співпраці з Китаєм Україна цілком здатна здійснити вагомий внесок у забезпечення продовольчої безпеки у світі та стати потужним гравцем на міжнародному продовольчому ринку. Зі свого боку Китай має можливість забезпечити необхідний обсяг імпорту продовольства з України на стратегічному рівні.

Крім того, пріоритетними вважаються такі проекти: будівництво в Україні заводів із виробництва засобів захисту рослин та добрив, використання нових технологій, підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва та птахівництва, розвиток логістики у сільському господарстві.

Вважаємо, що парадигма підвищення використання експортного потенціалу шляхом часткової її переробки має реалізовуватися в рамках державної структурної політики, яка дозволяє забезпечити позитивні зрушення у важливих макроекономічних співвідношеннях як на внутрішньому ринку, так і у фазах суспільного відтворення. Виходячи з цього, у процесі обґрунтування механізму й інструментів державного регулювання використання експортного потенціалу важливо враховувати етимологію та концептуальні особливості державної структурної політики.

Аналіз світового досвіду реалізації державної політики з метою підвищення використання експортного потенціалу аграрного сектору України шляхом її переробки дозволяє виділити ряд організаційних та економічних підходів, що утворюють базис регулюючого впливу в аналізованій сфері, до яких можна віднести інструменти грошово-кредитної, фіскальної, валютно-курсової та зовнішньоторговельної політики. На особливу увагу заслуговує практика країн, які застосовували на додаток до інструментарію зовнішньоекономічної політики цілеспрямовані засоби внутрішньої економічної політики, а саме: розміщення державного замовлення та здійснення державних закупівель передусім товарів вітчизняного виробництва, пряме державне інвестування у ті сектори харчової промисловості, що вимагали розвитку, або запровадження механізмів субсидованого кредитування приватних інвестицій у такі сектори, диференціація правового поля залежно від участі підприємств в імпортозамінних або імпортних операціях, додаткові адміністративні обмеження імпорту та умовні дозволи на імпорт [187].

Таким чином можна стверджувати, що основним у системі державного регулювання імпортозаміщення в галузі харчової промисловості виступає формування правильної стратегії, оскільки досягнення цієї мети може бути складним і тривалим процесом, який передбачає не лише надання преференцій для внутрішнього виробника або запровадження низки заходів з обмеження імпорту, а також послідовність дій із забезпечення економічного розвитку та зміцнення позицій країни на внутрішньому і зовнішньому продовольчих ринках.

Ключовими інструментами та методами державного регулювання у контексті реалізації моделі підвищення використання експортного потенціалу аграрного сектору шляхом індустріалізації у галузях харчової промисловості слугують стимулювання розвитку сектору засобів праці, інформаційних технологій, матеріально-технічного та ресурсного забезпечення внутрішнього виробництва. Таким чином, результати аналізу теоретичних положень і особливостей імпортозаміщення в харчовій промисловості, напрацювання зарубіжних учених та експертів дозволили розробити структурну схему державного регулювання в галузі харчової промисловості, яка охоплює ряд організаційних та економічних підходів, що утворюють базис механізму регулювання у сфері, що розглядається (дод. Д. 12).

Ще одним напрямом у глибокій переробці кукурудзи, який технічно реально здійснити в Україні можна вказати виробництво біоетанолу. Можливо було б створити таке виробництво на основі спиртових заводів, які є в Україні приблизно 80. Проте для сприяння розвитку ринку біоетанолу необхідна підтримка з боку держави. Поки в Україні не створені умови для цього сектору економіки, немає ринку збуту, згадане питання часто відкладається як не першочергове, оскільки в Україні існує «бензинове» лобі.

Важливо внести корективи до вже прийнятого закону, щоб забезпечити додавання 10% біоетанолу до бензину. Наразі діючі норми обов'язково встановлюють додавання лише 5%. В Україні потрібно створити такі умови, щоб сільськогосподарським товаровиробникам на сьогодні було вигідно інвестувати у переробку первинної сировини та створювати додану вартість на всіх етапах багатоступеневої переробки.

У суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу нині наявні фінансові ресурси для інвестицій у сферу переробки аграрної сировини. Проте, для повномасштабної реалізації розвитку ринку біоетанолу, учасникам ринку не вистачає чіткої позиції держави стосовно регуляції сектору та сприяння розвитку шляхом субсидіювання. Біоетанол – це важливий продукт глибокої переробки аграрної сировини з багатомільярдным обсягом ринку, проте в Україні натеper

він відсутній. До прикладу реалізації спільної стратегії, в США існує державна система взаємодії між фермерами та переробними підприємствами, а також об'єднання фермерів, які співпрацюють з виробниками біоетанолу. Вони культивують кукурудзу та постачають її на заводи для переробки в біоетанол.

Як зазначалося, загальний обсяг професійного силосного сховища в Україні до початку бойових дій знаходився на вірні орієнтовно 56,5 млн т. Попередні підрахунки збитків показують, що до середини травня наявні сховища по Україні скоротилися на 22% до майже 44,0 млн т. Таке скорочення відбулося переважно за рахунок семи регіонів з високою інтенсивністю бойових дій та тимчасової окупації. В інших регіонах інфраструктура також зазнала пошкоджень, але вони не такі значні, як на сході України.

Отже, насамперед постає необхідність формування залізничних товарних терміналів, як «сухих портів». На сьогодні існує два трактування цього поняття. У першому випадку під сухими портами маються на увазі деякі внутрішньорегіональні логістичні термінали, орієнтовані на великі райони споживання або виробництва. Згідно з іншим варіантом трактування поняття «сухий порт» – це дещо відсунутий за межі міста морський порту, що має з ним пряме автомобільне або залізничне сполучення, що виконує функції термінально-логістичного центру, перевалки морських вантажів та їх доставки в пункти призначення всередині країни [188]. На такий термінал переміщуються вантажі в очікуванні випуску у вільний обіг. Сухі порти – це визнана міжнародна практика, зараз у Європі діє близько 250 сухих портів, що надають важливі логістичні послуги промисловості та торгівлі. У США налічується приблизно 370 найбільших внутрішніх контейнерних терміналів і, принаймні, 200 меншої потужності. Для країн Євросоюзу та США характерне використання сухих портів не як віддалених терміналів морського порту, а як терміналів, орієнтованих на обслуговування внутрішніх районів країни, що розташовані далеко від берегової лінії [189]. Але для цього потрібен аналіз передбачуваних моделей державно-приватного партнерства (ДПП) у сухих портах, які можуть бути порівняні з морськими портами, що функціонують.

Виходячи з вітчизняних економічних реалій, доцільно застосовувати чотири основні моделі ДПП, найоптимальніші з погляду участі у них приватного бізнесу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Основні моделі державно-приватного партнерства, рекомендовані під час створення сухих портів

Форми ДПП	Фінансування (інвестиції)	Власність	Механізми
Державний контракт	Відсутність чи незначні приватні інвестиції	Відсутність приватної власності	Контрактне керування. Договір лізингу
Концесія всього сухого порту	Великі приватні інвестиції	Відсутність приватної власності	Концесійна угода
Часткова (обмежена) концесія	Значні приватні інвестиції (в інфраструктуру та інженерні споруди)	Відсутність приватної власності після закінчення контракту	ВОТ, BOOT, ВТО, BROT
Приватна власність	Основне чи повне фінансування проекту	Часткова чи загальна власність буде приватизована	ВОО, позбавлення права власності

Джерело: власна розробка автора.

За наявними даними, укладання державних контрактів означає, що уряд здійснює весь комплекс інвестицій у проект та зберігає право власності на нього. Відповідно до договору про управління, приватні компанії наймаються державним органом для управління сухим портом, а за договором лізингу вся інфраструктура та інженерні споруди передаються їй в оренду. При цьому вона наділяється правами зі збору всіх необхідних платежів за послуги, що надаються сухим портом і здійснює лізингові платежі, не вкладаючи значні інвестиції у створення сухого порту. Перевагою для держави можна визначити те, що уряд здійснює максимальний контроль над терміналом, як і в традиційних схемах управління об'єктами, що знаходяться в державній власності, тільки використовує тут досвід приватного бізнесу. Найбільшим недоліком у свою

чергу визначаються суттєві державні інвестиції, які можуть бути піддані різним економічним ризикам.

У разі застосування моделі концесійної угоди до всього сухого порту держава має права власності на весь порт та інвестує в основні об'єкти інженерної і транспортної інфраструктури, володіє земельною територією порту та відповідає за її планування. Ця модель й особливості її використання в сучасних умовах докладно вивчена та досліджена. Приватний інвестор вкладає значні кошти в технологічне обладнання для вантажно-розвантажувальних робіт, складські комплекси, а також може брати участь у розвитку транспортних шляхів, у тому числі залізничних та автомобільних комунікацій для приєднання до магістральних видів транспорту.

Об'єкти інфраструктури передаються концесіонерам на 10–30 років із виплатою зборів, і надалі – у власність держави. Ця модель набула широкого застосування, особливо під час будівництва морських портів. У ній уряд зберігає свою власність і виступає як орендодавець, не втрачаючи контроль за розробкою, будівництвом та експлуатацією об'єкта.

У моделі часткової концесії приватний інвестор виконує весь інвестиційний проєкт самотужки та коштами у створюваному сухому порту, але наприкінці контракту все майно переходить у власність держави. Приватний бізнес отримує від держави у концесію весь майновий комплекс та фінансує проєктування, будівництво й експлуатацію терміналу, а також збирає платежі з користувачів послуг сухого порту для компенсації понесених витрат та отримання прибутку. Відповідно до цієї моделі держава повністю звільняється від інвестування, проте виникають додаткові складнощі з погляду управління проєктом, адже інвестор втрачає контроль над об'єктом фінансування.

У моделі з приватною власністю бізнес виступає частковим або повним власником об'єкта. У ній дві основні схеми ДПП, такі як: створення об'єкта на правах приватної власності (ВОТ) та державних активів, у яких будівництво, власність, управління ним здійснюється (ВГО). Ця модель частково подібна до попередньої, але право власності після закінчення контракту залишається за

інвестором. Вона вимагає державного фінансування, і більшість ризиків переноситься на приватного інвестора, тоді як державний контроль буде обмеженим і лише регулятивним. На нашу думку, ці моделі ДПП можуть бути найдоцільнішими при інвестуванні й фінансуванні проєктів зі створення та розвитку сухих портів.

Уряд виступає ініціатором техніко-економічного дослідження створення проєкту сухого порту і може розпочати будівництво як самостійно, створюючи державну власність, так і залучити для цього приватні компанії, а потім здати об'єкт у концесію приватному бізнесу. Державні органи обирають форму моделі ДПП, зважаючи на власні цілі та завдання і суспільні інтереси, враховуючи фінансову життєздатність проєкту з погляду фінансування та подальшої окупності. Надалі розпочинається пошук приватних інвесторів, де на цьому етапі сторони вивчають та аналізують проєкт, залучаючи також і громадські організації для його всебічного обговорення. Приватний бізнес може виступати в особі однієї компанії чи як консорціум. Потенційні приватні партнери можна залучати як з України, так і з-за кордону від імені девелоперів, транспортних операторів, логістичних операторів, потенційних власників порту, з яким планується взаємодія, судновласників і вантажовласників.

Взаємозв'язок сухого порту з логістичним центром можна було б розглядати як перспективну, але, на жаль, в Україні взаємодія інтермодальних терміналів і логістичних центрів не завжди можлива через слабку організацію або незадовільну спільну діяльність з використання сучасних логістичних і транспортних технологій, поширених у міжнародному транспортному бізнесі.

Пошук відповідної моделі ДПП слугує імперативним завданням при створенні та розвитку сухого порту. Таке завдання повинно бути підготовлене державою до розробки проєктної документації зі створення сухого порту та запрошення приватних інвесторів. Отже, при визначенні цільової моделі державний орган повинен впевнитися, що поставлені цілі будуть виконані, ризики мінімізовані, а модель виявляється привабливою з фінансової точки зору. На наш погляд, вибір найоптимальнішої моделі ДПП у сухому порту має

базуватися на методологічній основі, такій як: вивчення думок широкого кола сторін, безпосередньо зацікавлених у створенні сухого порту, мультикритеріальний підхід з аналізом кількісних та якісних факторів з урахуванням їхньої ієрархії, аналіз у форматі «ризик-вигода», повний розгляд специфічних технологічних, транспортних, логістичних, економічних показників створюваного сухого порту. По-перше, вивчення думки широкого кола зацікавлених сторін у створенні сухого порту базується на врахуванні інтересів суспільства та конкретних індивідуальних фінансових цілей. По-друге, кожна зацікавлена сторона може реалізувати власні переваги, що впливають на вибір моделі ДПП. Мультикритеріальний аналіз здатний відобразити у собі низку чинників, базуючись на числовому вираженні їх ефекту. Такий підхід буде найдоцільнішим при прийнятті рішень про вибір моделі ДПП і враховуватиме інтереси як держави, так і приватного бізнесу. По-третє, ДПП характеризується специфічним набором ризиків, зумовлених багатофакторною сферою діяльності, що впливає на функціонування сухого порту, а різні механізми діяльності ДПП забезпечують кожному з учасників дивіденди залежно від правового статусу та домовленостей. Таке партнерство може реалізуватись лише за умови розуміння взаємних ризиків та переваг, що притаманні обраній моделі співпраці. По-четверте, аналіз специфічних характеристик створюваного сухого порту повинен відображати правову та інституційну сторони з урахуванням характеристик транспортного ринку, технічних, технологічних і логістичних можливостей взаємодії з морським портом, а також конкуренцію між видами транспорту його обслуговуючих.

На підставі вищевикладеного нами розроблено та пропонується покроковий алгоритм вибору моделі державно-приватного партнерства, що дозволить вирішити окрему проблему. Перший крок складається з проведення попередніх досліджень, де розглянуто та проаналізовано альтернативи створення ДПП у контексті його характеристик, у тому числі нормативно-правової бази, інституційної структури, політичних та міжнародних перспектив, умов державного фінансування, соціально-трудових факторів тощо. Другим

кроком пропонується вибір двох груп критеріїв для визначення моделі ДПП: вигоди для зацікавлених сторін та управління ризиками проєкту. На нашу думку, вигодонабувачів доцільно згрупувати в однорідні категорії за наявними інтересами у проєкті. Наступним етапом визначається важливість кожного критерію ієрархії та вхідні значення для кожного варіанта. Вагу кожного критерію можна визначити різними шляхами, у тому числі через опитування експертів (експертних оцінок). На четвертому етапі всі вагові показники поєднуються в аналізі багатокритеріального ранжирування для вибору моделі ДПП сухого порту. При створенні сухих портів планується частково використовувати наявну інфраструктуру залізничних станцій, що дотичні до обраних майданчиків, з їх майбутнім розширенням до необхідних потужностей.

Успішний розвиток сухих портів залежить від цілого ряду факторів, серед яких особливо слід відзначити можливість розмежування функцій державної та місцевої влади, а також ділових кіл, зацікавлених у функціюванні майданчику. Зважаючи на наведене, економічна стратегія і загальнодержавний план розвитку аграрної промисловості України у нових умовах розвитку міжнародної торгівлі мають бути сформовані в середині країни українськими економістами та аналітиками, які мають достатньо знань і добре розуміють кон'юнктуру світового та вітчизняного ринку.

Узагальнюючи матеріал дослідження потрібно наголосити на необхідності формування системного підходу до регулювання експортно-імпортних відносин України. Програмні документи, стратегії, плани й норми повинні бути гармонізовані на державному і регіональному рівнях, адже за умов розбіжності трактування та непрозорості механізмів регулювання знаходяться інструменти ухилення та корисного використання таких. Українське суспільство активно бере участь у інформатизації та довело, що може розробляти інформаційні продукти світової якості. Саме таких продуктів управління, планування, статистичного спостереження та моделювання зараз не вистачає органу модерації ЗЕД України. Методи й інструменти збору інформації застарілі, не ефективні та дають можливість маніпулювати даними з вигодою для

учасників зовнішньо- економічного обміну товарами та послугами. Згадані інструменти не відповідають динамічним реаліям, у яких функціонує ринок України та глобальний ринок продовольства.

Ключовою на нинішньому етапі повинна стати політика стимулювання структурних змін для відбудови економіки на базі найкращих технологічних рішень, зокрема, будівництва сучасної промисловості у секторі переробки аграрної продукції, у тому числі виробництва складної хімії та пально-мастильних матеріалів. В результаті реалізації цієї стратегії мають виникнути виробничі підприємства, що спеціалізуються на переробці внутрішнього аграрного сировинного потенціалу та виробництві продукції з доданою вартістю. У період післявоєнного відновлення країни, ці підприємства стануть джерелом нових робочих місць для ефективної робочої сили і сприятимуть розвитку різних професій, таких як інженери, технологи тощо. Попит на спеціалістів стимулюватиме повернення людського капіталу на територію України, адже через бойові дії майже третина населення покинула власні домівки та перемістилася на проживання до країн найближчого зарубіжжя. В умовах відтоку робочої сили за кордон розвиток інфраструктури і створення нових робочих місць сприятиме поверненню тимчасово переміщених осіб на територію України. Запропоновані у дисертаційній роботі методи підтримки вітчизняного виробника, просування аграрної продукції на нові ринки Азії, методи поліпшення сухопутного переміщення товарів, до прикладу, на територію країн ЄС мають розширити розуміння регуляторів стосовно доступного переліку інструментаря для реалізації ефективної та динамічної стратегії реалізації експортного потенціалу національної економіки.

Глобальна економіка світу за останні 20 років майже не зазнавала подібних шоків, таких як повномасштабна війна на території східної Європи. Відсутність протоколів діяльності, ручне управління через блокаду морських портів, ризик продовольчої кризи за ускладнення експорту важливих експортерів аграрної продукції впливає на вектор розвитку міжнародного руху товарів та послуг. Країни- партнери роблять висновки та більшу увагу починають

приділяти продовольчій безпеці, формують захисні пакети для національних виробників, створюють сприятливі умови для диверсифікації національного виробництва. Передчасним, проте доволі вірогідним виглядає висновок, за яким розвиток подій може спричинити перепони на шляху всеосяжної та безмежної вільної глобалізації світу та набуття міжнародною торгівлею більш «хижого» характеру. Країни, що зацікавлені у реалізації довгострокової стратегії існування стануть із більшою пересторогою відноситися до контрактів ЗЕД, а також посилять увагу до стимулювання імпортозаміщення всередині країни.

Для КНР, вбачається поглиблення використання міжнародної торгівлі та кредитної діяльності як інструмента «зв'язування» партнерськими зобов'язаннями слабших, менш розвинутих країн задля реалізації власних меркантильних інтересів. Важливим фактором може стати залучення КНР у сприяння агресії РФ проти України. Незважаючи на це, Китай стверджує про непохитну позицію стосовно суверенітету і географічної цілісності України, що може позитивно вплинути на характер та обсяги міжнародної торгівлі між Україною та КНР. Підсиливши інфраструктуру просування українських аграрних продуктів на ринок Китаю створенням міжвідомчої агенції з просування експорту та сприяння розвитку торгових зв'язків, рішення поточних наявних воєнних і логістичних перепони та ускладнень може бути спрощене, а поліпшення інформаційного забезпечення українських агровиробників може створити нові ринки збуту на території КНР.

Зважаючи на виклики, які постали перед учасниками ЗЕД під час бойових дій, відновлення та створення нової логістичної інфраструктури стане важливим фактором регулювання експортно-імпортних відносин. Логістична інфраструктура виявилася однією з основних цілей військової агресії РФ. Елеватори, порти, точки перевалки, колії та шляхопроводи, мости страждали від ракетних обстрілів та знеструмлення. Як інструмент регулювання експортно-імпортних операцій ми розглядаємо розвиток логістичної інфраструктури шляхом ДПП, адже за військових економічних умов ставка національного банку України в середньому знаходилася на рівні 22%, середні ставки кредитування

підприємницької діяльності наближалися до 30%, жоден підприємець не ризикне реалізацією інфраструктурного проекту з великими капіталовкладеннями та потенційним ризиком ракетного обстрілу. Саме тому державна програма з реалізації інтермодальних «сухих портів» вбачається реальним інструментом поліпшення стану експортно-імпортних відносин України.

Реалізовані заходи ручного управління ЗЕД на період воєнного стану свідчать про низький рівень підготовленості законодавства до кризових ситуацій. Українському суспільству доречно дослідити усі критичні місця та напрацювати висновки про зміни умов міжнародної торгівлі задля збереження економічного потенціалу на період ведення військових дій та з метою розвитку власного експортного потенціалу у період післявоєнного відновлення.

Висновки до третього розділу

1. Встановлено, що формування комплексної національної системи підтримки вітчизняного експорту аграрній сфері економіки має спиратися на фінансові, організаційні, маркетингові, інформаційні, торговельно-політичні інструменти його стимулювання для отримання синергічного ефекту, що дозволить посилити позиції України на перспективних зовнішніх ринках продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини, реалізовувати продовольчу стратегію та відстоювати національні інтереси.

2. Нові умови ЗЕД України і світу, а саме пандемія COVID-19 та воєнний стан на території України, вплинули на всі сектори економіки, в першу чергу на аграрний. Військова дії на території України спричинили більш значущі наслідки аніж пандемія, а саме перебудову системи державного управління експортно-імпортною діяльністю, що примусило органи регулювання використовувати новітні екстра-ординарні підходи управління. За період військових дій вперше за останні 20 років запроваджене поняття «товари критичного імпорту». Основна мета прийняття згаданих методів регуляції – забезпечення продовольчої безпеки населення у несприятливих умовах, забезпечення ефективної логістики, полегшення проходження бюрократичних процесів при переміщенні товарів.

Розглянуті у розділі приклади використання інструментів регулювання виявились ефективними при забезпеченні продовольчої безпеки на короткостроковому відрізку спостереження, проте можуть стати деструктивними у період відновлення функціонування ринкових механізмів. Через таку особливість обов'язкова висока динамічність та наявність функціонуючого зворотного зв'язку між ринком та регулятором.

3. Незважаючи на наявність проблем із вільного ціноутворення на теренах Українського ринку, проведено аналіз взаємозв'язку між індексами фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі на основні види агропродовольчої продукції. Загальні індекси групи агропродовольчої продукції розраховувався як середньозважений індексів товарних позицій, що входять у цю групу (група 1–24) відповідно за 2020–2021 рр. Враховувалася частка товарної позиції у структурі експорту групи 1–24 за відповідні роки. Спираючись на дані розрахунків, можна зробити висновок: із зростанням індексу фізичного обсягу виробництва агропродовольчої продукції на 1% експорт згаданої зростає на 0,02%, зі зростанням індексу цін на 1% експорт згаданої зростає на 0,9%, зі зростанням індексу торговельних переваг на 1% експорт згаданої зростає на 0,7%.

4. Розрахована сценарна модель розвитку експорту агропродовольчої продукції з використанням сценарного аналізу. За даними розрахунку та аналізу емпіричних свідчень, реалізація розрахункового та оптимістичного сценаріїв розвитку експорту наразі виглядають не реалістичними. Наразі, реалізуються фактори впливу, на яких базувався песимістичний прогноз надходжень за експорт аграрної продукції. Такий сценарій розвитку подій передбачає продовження бойових дій на період після 2023 року та поступове сповільнення розвитку бойових дій. Потрібно зауважити, що через нелінійну природу вірогідності, пов'язаної з військовими діями, реалізація оптимістичного та навіть оптимістичного сценаріїв може бути функцією від реалізації низки важливих та вирішальних подій на політичному та військовому фронтах.

5. Для максимізації ефективності просування експорту аграрної продукції на територію найбільших торгових партнерів доречним вважаємо створення на базі Мінагрополітики «офісу з просування аграрної продукції на територію КНР». Даний механізм стимулювання експортного потенціалу буде мати на меті формування міцних партнерських зв'язків та сприятиме полегшенню документарного оформлення угод та товарів у відповідності до вимог китайського законодавства. Головними завданнями згаданого офісу з просування експорту мають бути: реалізація торговельної стратегії між Україною та Китаєм, як най ефективніше диригування обсягами експорту найбільш вигідними товарними групами, нагляд та улагодження поверхневих питань та непорозумінь між учасниками ЗЕД.

6. Попередні підрахунки збитків показують, що до середини травня наявні сховища по Україні скоротилися на 22% до майже 44,0 млн т. Таке скорочення відбулося переважно за рахунок семи регіонів з високою інтенсивністю бойових дій та тимчасової окупації. В інших регіонах інфраструктура також зазнала пошкоджень, але вони не такі значні, як на сході України. Нині постає необхідність формування залізничних товарних терміналів, як «сухих портів». Виходячи з вітчизняних економічних реалій, доцільно застосовувати чотири основні моделі ДПП, найоптимальніші з погляду участі у них приватного бізнесу. За наявними даними, укладання державних контрактів означає, що уряд здійснює весь комплекс інвестицій у проєкт та зберігає право власності на нього.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичні та аналітичні узагальнення стану розвитку аграрного сектора, зокрема його зовнішньоекономічної діяльності, запропоновані напрями вирішення важливого наукового-практичного завдання формування системи засад та інструментів державного регулювання експорту-імпорту продукції аграрного сектора економіки України. Проведене наукове дослідження дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Доведено, що сутність і зміст державного регулювання економіки значною мірою зумовлені його цілями та завданнями, відповідно до яких встановлюється перелік функцій та інструментів системи державного управління економічною діяльністю. В Україні регуляторні правові засади реалізації державної політики у сфері розвитку аграрного сектора, як економічної діяльності з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, полягають у сприянні товаровиробникам з метою забезпечення ними населення продовольчими товарами на внутрішньому ринку та експорту їх надлишків на зовнішні сегменти світових ринків.

2. На основі узагальнення досліджень науковців, власного тлумачення викликів для аграрного виробництва, спричинених воєнним станом запропоновано авторський підхід до трактування поняття «Регулювання експортно-імпортних операцій сільськогосподарської продукції» у загальнонаціональному вимірі підтримки тимчасово переміщених виробників і експортерів, що являє елемент пріоритетної складової аграрної політики України, яку проводить держава в нових, надзвичайно складних умовах свого функціонування і розвитку з метою забезпечення інтересів та безпеки внутрішніх учасників ринку і споживачів від непередбачуваних динамічних внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на торгівлю агропродовольства.

3. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття «Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності», як певної зміни пріоритетів у переліку форм, методів та інструментів впливу на міжнародні відносини між

країнами, зокрема країнами-членами Європейського Союзу в нових умовах логістичних викликів, що реалізуються державними органами та агробізнесом задля відстоювання інтересів національних агровиробників.

4. Є підстави стверджувати, що базові попередні наукові висновки і пропозиції стосовно сталого розвитку аграрного сектора економіки України і його експортного аграрного потенціалу в нових умовах воєнного стану набули інших трендів. Отже вони очевидно потребують від науковців нових теоретичних і методичних підходів та аналітичних висновків до оцінки стану розвитку експорту та імпорту. При цьому важливо визначити найбільш критичні напрями та запровадити пріоритетні напрями державної підтримки розвитку галузевої аграрної структури виробництва з першочерговою метою забезпечення населення продовольчими товарами.

5. На основі проведено аналізу встановлено, що сукупний експорт України протягом 2010–2021 рр. зріс на 32,7%, а агропродовольства у 2,8 раза, при зростанні частки від загального експорту на 21,7%. Є підстави стверджувати, що в Україні за останні роки сформувалась висококонкурентна на зовнішніх ринках аграрна галузь. Проте незначна частина експорту продукції з доданою вартістю призводить до високо рівня залежності від факторів, які неможливо диверсифікувати.

6. Доведено висока експортноорієнтована діяльність аграрної сфери України. Варто зауважити, що розрахункове значення коефіцієнта участі в міжнародному поділі праці свідчить про посилення орієнтації вітчизняної аграрної сфери на зовнішні ринки. За результатами досліджень встановлено, що зернова і олійна продукція українського виробництва характеризуються найбільш високим рівнем конкурентоспроможності на світовому ринку агропродовольства. Дослідження підтверджує висновок що, основним чинником, який впливає на цей позитив є оптимальне співвідношення ціни та якості продукції.

7. Аналіз експортних сегментів зовнішнього ринку агропродовольчої продукції українських товаровиробників і експортерів підтвердив попередні

висновки про раціональну диверсифікацію імпортерів продовольства за базовими країнами імпорту. У роботі визначені і наведені найбільші торговельні партнери України. Проведений аналіз географічної структури експорту та імпорту підтвердив, що ЄС і Китай продовжують бути найбільшими торговими партнерами українських експортерів. Проаналізована динаміка торгових операцій та міждержавних торгових угод формує розуміння динаміки взаємовідносин між найбільшими торговельними партнерами України: ЄС та КНР, що дає можливість коректувати торгову стратегію у відповідності до нових цінових, логістичних та торгівельних викликів загалом.

8. Встановлено вплив нових умов, а саме пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ на територію України, зокрема їх вплив на ЗЕД України та глобальний ринок агропродовольства. Військова агресія РФ проти України спричинила більш значущу перебудову системи державного управління, що примусило органи регулювання використовувати новітні антикризові підходи. Основна мета методів регуляції – забезпечення продовольчої безпеки, сприяння ефективності логістики, полегшення бюрократичного тягаря. Розглянуті приклади регуляції виявились ефективними у короткостроковій перспективі, проте можуть стати недостатніми з точки зору фінансового забезпечення у майбутньому – періоді відновлення національної економіки держави в цілому.

9. На підставі аналізу динаміки зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва визначені песимістичний та оптимістичний сценарії розвитку експорту агропромислової продукції на зовнішні сегменти світових ринків. Варіативність сценаріїв розвитку експорту залежить від факторів воєнного та післявоєнного впливу на виробничі функції аграрного сектору. Нажаль, найбільш вірогідний саме песимістичний сценарій розвитку подій на найближчі п'ять років, адже фактори військового впливу та блокади морських портів посилюються. Реалізація реалістичного або розрахункового сценарію відповідно до трендів попередніх довоєнних років буде можлива за

припинення бойових дій та використанні прискореної моделі відновлення економіки задля повернення населення та бізнесу з вимушеної релокації.

10. Визначено метод максимізації ефективності просування експорту аграрної продукції на територію найбільших торгових партнерів. Доречним, вважаємо, створення на базі Мінагрополітики «офісу з просування аграрної продукції на територію КНР». Метою даного проекту буде ціль закріплення на цьому великому ринку збуту, формування міцних взаємних експортно-імпортних партнерських зв'язків та сприяння полегшенню документарного оформлення угод у відповідності до вимог законодавства КНР.

11. Встановлено, що в умовах воєнного часу через складнощі з транспортуванням, зберіганням, реалізацією аграрних товарів постає необхідність реформування елементів сфери логістики з урахуванням сучасних транспортних викликів. Створення залізничних товарних терміналів формату «сухий порт» може значною мірою полегшити вирішення логістичних викликів. Через низьку ціну реалізації сільськогосподарської продукції а відповідно до цього і скрутне економічне становище суб'єктів економічної діяльності, інструментом хеджування підприємницьких ризиків та фасилітації реалізації проектів може виступити модель ДПП. Вона дозволить частково захистити підприємців від ризиків ведення діяльності під час бойових дій та надати необхідну для реалізації ліквідність. Виходячи з вітчизняних економічних реалій, доцільно застосовувати чотири основні моделі ДПП, найоптимальніші з погляду участі у них приватного бізнесу

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Maucourant, J. Montchrestien 1615: the beginnings of political economy? 2013. P. 25-46.
2. Smith, A. Wealth of Nations. Wordsworth Editions. 2012. Ware : Wordsworth Editions. P. 1008.
3. Blaug M. Economic Theory in Retrospect. London : Heinemann. 1964. P. 627.
4. Walras L. Elements of pure economics. Routledge. 2013.
5. Meade J. A. Geometry of International Trade. London : George Allen & Unwin, 1952.
6. Ohlin B. Interregional and International Trade. Cambridge, Massachusets.: Harvard University Press, 1933.
7. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності / Філіпченко А. С., Будкін В. С., Дудченко М. А. та ін. Монографія. Київ : Знання України, 2004. С. 304.
8. Toffler A., Toffler H. Revolutionary wealth: How it will be created and how it will change our lives. Currency, 2007.
9. Balassa B., Bauwens L. Intra-Industry Specialization in a Multi-Country and MultiIndustry Framework. The Economic Journal. 1997. Vol. 12. P. 987.
10. Grubel H. G., Lloyd P. J. : Intra-Industry trade: The Theory and Measurement of International trade in Differentiated Products. London : Macmillan, 1975. P. 312
11. Vernon R. The Technology Factor in International Trade, National Bureau of Economic Research. New York. 1970. P. 145-232.
12. Porter M. E. Competitive advantage of nations: creating and sustaining superior performance. Simon and schuster. 2011. P. 121-172
13. Melitz Marc. The Impact of Trade on Aggregate Industry Productivity and Intra-Industry Reallocations, Econometrica. 2003. V. 71, No. 6. P. 1695-1725.
14. Гуляєва Н. М., Охотніков А. В. Контракти в нео-інституціональній теорії. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 16. С. 25-27.
15. Porter M. E. On competition. Harvard Business Press, 2008. P. 544
16. Tinbergen, J. Shaping the World Economy. New York : The Twentieth. Century

Fund, 1962.

17. Fujita M., Krugman P., Venables A. J. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press. 1999.
18. Rossi-Hansberg E. A Spatial Theory of Trade. American Economic Review. 2005. Vol. 95 (5).
19. Власов В. І., Пугачов М. І. Конвергенція у соціально-економічному просторі міжнародної інтеграції. Економіка АПК. 2019. № 11. С. 119-122.
20. Пугачов М. І., Болдирєва Л. М. Агропродовольчий сектор України: економічний дискурс. Економіка АПК. 2016. № 11. С. 15-19.
21. Williamson O. The economic institutions of capitalism. Firms, markets, relational contracting. Gabler, 2007. P. 186-202
22. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. пер. з англ. О. Васильєва, Київ : Port-Royal. 2001. С. 594.
23. Keynes J. M. The general theory of employment. The quarterly journal of economics. 1937. Vol. 51. №. 2. P. 209-223.
24. Калетнік Г. М., Ємчик Т. В. Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2020. № 2. С. 7-22.
25. Кваша С. М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2011. № 2. С. 161-167.
26. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 6-17.
27. Геєць В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади Економіка України. 2022. № 11. С. 11-13.
28. Кваша С. М. Аграрна політика та чинники її реалізації в нинішніх умовах трансформації сільського господарства України. Вісник СНАУ. 2010. С. 3-11.
29. Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика. Київ : Формат, 2008. С. 448

30. Комарова І. В. Державне регулювання розвитку аграрного сектору економіки України шляхом бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 3. С. 115-119.
31. Кваша С. М. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК України. Агроінком. 2001. № 7. С. 53-58
32. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика. Київ : ВПД «Формат». 2008. 488 с.
33. Коденська М. Ю., Єремєєва А. В. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки. Економіка АПК. 2013. № 6. С. 14-21.
34. Бородіна О. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність. Економіка сільського господарства. 2006. № 1. С. 109-125.
35. Кобута І. В. Пріоритети аграрної політики України в умовах торгової лібералізації. Агросвіт. 2014. № 11. С. 14-20.
36. Горкавий В. К. Державна підтримка формування аграрного ринку за умов глобалізації. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2013. № 7. С. 49-55.
37. Педорченко А. Л., Шпичак О. О. Дієвість податку на додану вартість при експорті продукції рослинництва. Економіка АПК. 2020. № 1. С. 101-110.
38. Кобута І. В. Державна політика підтримки сільського господарства згідно з вимогами світової організації торгівлі / Кабінет Міністрів України; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України; НДІ економіки і менеджменту агропромислового виробництва Навчально-наукового ін-ту бізнесу. Київ, 2009. С. 116.
39. Бондар О. Г., Полякова І. О., Лях В. О. Державна підтримка органічного сільського господарства в Україні за досвідом ЄС. Науковий погляд: економіка та управління. 2020. № 3. С. 18-23.
40. Чечоткін В. В., Пристемський О. С. Інвестиційна політика та державна підтримка як запорука сталого розвитку аграрного сектору економіки України. Modern economics. 2020. № 20. С. 291-295.

41. Скрипник А., Зінчук Т. Паритетний принцип визначення експортних квот на пшеницю. Економіка України. 2012. № 2. С. 26-37.
42. Васільєва Л. М. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни в умовах функціонування в складі СОТ як основа забезпечення продовольчої безпеки. Modern economics. 2019. № 17. С. 55-60.
43. Зінчук Т. О. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 4. С. 132-137.
44. Бородіна О. Нерівний «шлюб» без державного розрахунку. URL : https://zn.ua/ukr/ariculture/nerivniy-shlyub-bez-derzhavnogo-rozrahunku-pro-rol-agrokorporaciy-u-dosyagnenni-ciley-rozvitku-silskogo-gospodarstva-_html
45. Рябоконь В. П. Децентралізація – шлях до розвитку сільських територій в Україні. Економіка АПК. 2020. № 1. С. 6-17.
46. Ільчук О. М. Державна підтримка сільського господарства в Україні. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 93-98.
47. Шабатура Т. С., Галицький О. М. Державна підтримка агропродовольчих підприємств України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 2. С. 135-143.
48. Дриженко О. А. Державна підтримка інноваційних процесів в сільському господарстві. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. 2019. Т. 30(69), № 2. С. 110-115.
49. Кобута І. В. Гармонізація національного законодавства у сфері сільського господарства з нормами і правилами СОТ. Вісник аграрної науки. 2015. № 3. С. 9-12.
50. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 85-95.
51. Шпикуляк О. Г., Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю. Розвиток

аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. Економіка АПК. 2021. № 6. С. 26-41.

52. Непочатенко О. О., Хлівна І. В., Транченко Л. В., Транченко О. М. Стратегічні альтернативи розвитку та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників. Економіка і управління. 2014. № 2. С. 90-96.

53. Samuelson P. A. Proof that Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly, Industrial Management Review. 1956.

54. Foreign Economic Priorities for the Development of Agro-Food Enterprises in European Integration Business Partnership / Шпичак О. М., Варченко О. М. та ін. 2022. Scientific horizons. № 4. С. 75-88.

55. Талавирия М., Косач І. Сучасні аспекти розвитку інфраструктури сільських територій. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. № 2. С. 85-92.

56. Діброва А. Д., Діброва Л. В., Крилов Я. О., Діброва М. А. Розвиток механізму регулювання ринку пшениці в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2016. Вип. 244. С. 210-222.

57. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

58. Hamilton A. The Report on the Subject of Manufactures. Presented to US Congress on December 5, 1791. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-10-02-0001-0007>.

59. Baldwin R.E. The Case against Infant Industry Protection. Journal of Political Economy. 1969. Vol. 77 (3).

60. Metzler L. A. Tariffs, the Terms of Trade, and the Distribution of National Income. Journal of Political Economy. 1947. Vol. 57 (1).

61. Johnson H.G. Optimum Tariffs and Retaliation. Review of Economic Studies. 1953. Vol. 21 (2).

62. Bhagwati J. N. The Generalized Theory of Distortions and Welfare. In J. N.

- Bhagwati, R. W. Jones, R. Mundell, J. Vanek (eds.). Trade, Balance of Payments, and Growth. Papers in International Economics in Honor of Charles P. Kindleberger. Amsterdam-London: North Holland Publishing Co. 1971.
63. Corden W.M. Trade Policy and Economic Welfare. Oxford: Clarendon Press. 1974.
 64. Viner J. The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace. 1950.
 65. Meade J. The Theory of Customs Unions. Amsterdam: North-Holland Publishing Co. 1955.
 66. Meade J. The Theory of International Economic Policy. Vol. 2 : Trade and welfare. Oxford. 1955.
 67. Skidelsky R. "Keynes. The Return of the Master," Penguin, London, 2009. P. 17-20.
 68. Бурковська А. В., Параконний Д. В. Зовнішньоекономічна діяльність та її вплив на стан платіжного балансу України. Modern economics. 2020. № 23. С. 20-25.
 69. Кваша С. М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці. Економіка АПК. 2013. №8. С. 12-21
 70. Пугачов. М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Економіка АПК. 2019. №3. С. 6-13
 71. Кваша С. М., Власов В. І. Зміни у тенденціях глобальної торгівлі в напрямках регіональної інтеграції. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 133-142.
 72. Кваша С. М., Григор'єв С. О. Сутність та особливості аграрного ринку. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2016. Вип. 8. С. 56-59.
 73. Заячківська О. В. Характеристика наукових поглядів щодо поняття «Зовнішньоекономічна діяльність». Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. 2020. Вип. 3. С. 72-78.
 74. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 12-18.

75. Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Духницький Б. В. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства. Київ : ННЦ ІАЕ, 2015.
76. Дикий О. В. Зовнішньоекономічна діяльність України: порівняльний аналіз. Бізнес-навігатор. 2017. № 1. С. 95-100.
77. Остапенко С. О. Зарубіжний досвід підтримки експорту сільськогосподарської продукції – виклики для України. Агросвіт. 2023. № 11. С.64-70.
78. Тюріна Н. М., Карвацка Т. В., Назарчук Н. С. Зовнішньоекономічна діяльність України: оцінка стану, проблеми та чинники впливу на розвиток. Вісник Хмельницького національного університету. 2017. № 2. С. 147-154.
79. Кваша С. М. Вступ до СОТ: перспективи для аграрного сектора економіки України. Облік та фінанси АПК. 2008. № 3. С. 26-34.
80. Кобута І. В., Шевцов О. Л. Оцінка впливу вступу України до СОТ на окремі ринки сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2007. № 1. С. 127-135.
81. Герасимчук В. Г. Доктринальні основи світової торгівлі продукцією промисловості: протекціонізм і фритредерства. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2016. № 13. С. 79-85.
82. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / Бородіна О. М., Бурлай Т.В. та ін. Монографія, Київ : Основа. 2007. С. 488
83. Гарантування продовольчої безпеки в умовах поширення COVID-19 / Пугачов М. І., Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Патика Н. І., Грищенко О. Ю. Економіка АПК. 2021. № 7. С. 16-27.
84. Вишковська В. І. Попов А. А. Деякі зауваження про тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 16. С. 81-86.
85. Онищенко В. О., Філонич О. М., Бережна А. Ю. Стимулююче тарифне регулювання комунальних послуг: теоретичні основи та практичне застосування. Проблеми економіки. 2021. № 1. С. 28-44.

86. Захарчук О. В. Розвиток експорту агропродовольчої продукції в Україні. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 28-33.
87. Івашків І. М. Напрями експорту агропродовольчої продукції АПК України в країни світу. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2015. № 3. С. 429-434.
88. Акименко О. Ю. Формування механізму сучасного регулювання зовнішньоекономічної діяльності як важливої передумови розвитку експортно орієнтованого виробництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24 (1). С. 5-9.
89. Бурковська А. В., Параконний Д. В. Зовнішньоекономічна діяльність та її вплив на стан платіжного балансу України. Modern economics. 2020. № 23. С. 20-25.
90. Регламент (ЄС) № 184/2005 Європейського Парламенту від 12.01.2005 щодо статистики платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції. URL : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:035:0023:0055:EN:PDF>.
91. The Manual on Statistics of International Trade in Services, 2010. URL : https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_86rev1e.pdf.
92. Регламент (ЄС) № 223/2009 Європейського Парламенту та Ради від 11.03.2009 щодо європейської статистики. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009R0223>.
93. Про складання платіжного балансу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 517. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-2003-%D0%BF#Text>.
94. Про складання зовнішньоторговельного балансу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. N 1432 . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-2003-%D0%BF#Text>.
95. Про державну статистику (зі змінами та доповненнями): Закон України від 17.09.1992 № 2615-XII. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/Zakon/ukr/stat_u.html
96. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

97. Про державну статистику (зі змінами та доповненнями): Закон України від 17.09.1992 № 2615-XII. URL : [http:// www.ukrstat.gov.ua/Zakon/ukr/stat_u.html](http://www.ukrstat.gov.ua/Zakon/ukr/stat_u.html).

98. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

99. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20.02.2003 № 549-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>.

100. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17.08.2005 р. за № 902/11182 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05#Text>.

101. Глосарій до плану статистичного спостереження, затверджений наказом Держкомстату від 29.12.2009 № 498. URL : http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/glos.html.

102. Положення про Реєстр статистичних одиниць та формування основ вибірки сукупностей одиниць статистичних спостережень за діяльністю підприємств, затверджене наказом Держкомстату від 16 грудня 2009 року № 481. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

103. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959XII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

104. Рядінська В. О., Будзинський М. П., Бакал М. А. Державне мито як особливий платіж, пов'язаний з отриманням спадщини та дарунків. Наука і правоохорона. 2019. № 3. С. 50-59.

105. Прокопенко В. В., Козлова Д. В. Митні платежі в Україні: зміст, особливості. Митна справа. 2013. № 4. С. 50-56.

106. Шталь Т. В., Вівденко М. А., Кравченко К. Є. Митні платежі України та вплив на них членства у Світовій організації торгівлі. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1(2). С. 192-196.

107. Губа М. О. Митні платежі в Україні: особливості адміністрування в

сучасних умовах. Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка. 2010. № 2. С. 63-68.

108. Оніщик Ю. В. Правова конструкція «митні платежі»: проблеми сучасної інтерпретації. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2016. № 3-4. С. 23-28.

109. Жукович І. А., Терещенко Г. І. Методика розповсюдження результатів вибіркового обстеження інноваційної діяльності підприємств на генеральну сукупність. Статистика України. 2017. № 1. С. 6-14.

110. Сас Л. С. Методичний підхід до обстеження стану та ефективності технологічного оновлення виробництва у сільськогосподарських підприємствах. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 4(1). С. 249-252.

111. Джафарова О. В. Зовнішньоекономічна діяльність держави та роль дозвільної системи в її реалізації. Право і Безпека. 2013. № 1. С. 62-66.

112. Рейтинг знищених і пошкоджених елеваторів України: постраждали від 15 до 50% наявних потужностей. URL : <https://thepage.ua/ua/economy/znisheni-ta-poshkodzheni-elevatori-v-ukrayini-2022-po-oblastyam-rejting>.

113. 2022 року втрати аграрного сектору внаслідок логістичних проблем можуть сягнути близько 10 млрд дол. США. ННЦ «Інститут аграрної економіки». URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/3491-2022-roku-vtraty-ahrarnoho-sektora-vnaslidok-lohistychnykh-problem-mozhut-syahnuty-blyzko-10-mlrd-dol-ssha-instytut-ahrarnoyi-ekonomiky.html>.

114. Непрямі втрати в сільському господарстві України через війну сягають \$34,25 млрд. URL : <https://minagro.gov.ua/news/nepryami-vtrati-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-cherez-vijnu-syagayut-3425-mlrd>.

115. Бабан Т. О. Експортний потенціал малих суб'єктів господарювання аграрної сфери. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2019. Вип. 202. С. 110-119.

116. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. Експортний потенціал аграрного сектору України: виклики і проблеми та механізми їх подолання. Економіка та

управління АПК. 2017. № 2. С. 122-133.

117. Соняшникова олія в Україні коштує на 35% дорожче, ніж у Європі: експерт розповів, де і яка ціна. URL : <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/sonyashnikova-oliya-v-ukraini-koshtue-na-35-dorozhche-nizh-u-evropi-ekspert-rozpoviv-de-i-yaka-tsina.html>.

118. Курс валют на 2021: чего ждать от гривни и доллара. URL : <https://www.epravda.com.ua>.

119. Райнерт Е. Як багаті країни стали багатими. І чому бідні країни залишаються бідними. Київ : Саміт книга, 2019. С. 416.

120. Райнерт Е. Подивіться на імпорт і скажіть: а що ми можемо виробляти самі? URL: https://biz.censor.net/resonance/3033931/erk_rayinert_podivtsya_na_mport_skaj_a_scho_mi_mojemo_viroblyati_sam.

121. В Україні спостерігається дефіцит якісного борошна. URL : <https://agronews.ua/news/v-ukrayini-sposterigayetsya-deficzyt-yakisnogo-boroshna>.

122. Війна в Україні може збільшити на 70 млн кількість людей, які стикаються з голодом і недоїданням. URL : <https://espresso.tv/cherez-viynu-v-ukraini-shche-70-mln-lyudey-mozhut-zishtovkhnutisya-z-golodom-i-nedoidannyam>.

123. Через війну Росії понад 300 мільйонів людей у світі опинилися на межі голоду. URL : <https://espresso.tv/cherez-viynu-rosii-ponad-300-milyoniv-lyudey-u-sviti-opinil-isya-na-mezhi-golodu-borrel>.

124. Світу загрожує дефіцит продовольства. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357012>.

125. Аграрний ринок та зерновий коридор: як вплинули на українців Стамбульські угоди? URL : <https://ua.usm.media/agrarnyj-rynok-ta-zernovuj-korydor-yak-vplynuly-na-ukrayincziv-stambulski-ugody>.

126. Уряд пролонгував пільгові кредити для аграріїв на пів року. URL : <https://minagro.gov.ua/news/uryad-prolonguvav-pilgovi-krediti-dlya-agrariyiv-na-piv-roku>.

127. Пшеничні реалії: вимушений експорт до ЄС. URL : <https://www.apkinform.com/uk/exclusive/topic/1531226#:~:text=08%3A50%20%7C%2026%20%D0%>

128. Мельник Л. Ю. Земельні угіддя фермерських господарств. Агросвіт. 2013. № 12. С. 2-7.
129. Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 97-111.
130. Панасюк Б. Я. Перспективи кліматичних змін на планеті Земля. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 108-120.
131. Econometric Analysis of the Impact of Climate Change on the Sustainability of Agricultural Production in Ukraine. Skrypnyk A. Zhemoyda O. and other. Journal of Ecological Engineering. 2021. № 22. P. 275-288.
132. Талавирия М. П., Талавирия О. М., Ващенко В. В. Особливості виробництва тваринницької продукції на органічній основі. Житомир : Полісся, 2015. № 22. С. 47-52.
133. Українські компанії готові розширити присутність на світовому продовольчому ринку. URL : <http://www.visnuk.com.ua/ru/publication/100005808-ukrayinski-kompaniyi-gotovi-rozshiriti-prisutnist-na-svitovomu-prodovolchomu-rinku>
134. Моделювання локальних систем землекористування в умовах глобальних змін клімату. Бородіна О. М., Киризюк С. В. та ін. Економіка і прогнозування. 2016. С. 117-128.
135. Ринок ячменю: очікується провальний експорт у лютому. URL : <https://agravery.com/uk/posts/show/rinok-acmenu-ocikuetsa-provalnij-eksport-u-lutomu>.
136. Непросте завершення сезону-2021/22 на ринку пшениці ставить нелегкі завдання на 2022/23 МР. URL : <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1528023>.
137. Нагодувати азійських тигрів. URL : <http://www.uekka.org.ua/novina/nagoduv-atiaz%D1%96ysykih-tigr%D1%96v.html>.
138. General administration of Customs of the People's republic of China. URL : <http://stats.customs.gov.cn/indexEn>

139. FAO World food and agriculture statistical yearbook 2022. URL : fao.org/documents/card/en/c/cc2211en
140. Global dominants of Chinese trade policy development: opportunities and threats for cooperation with Ukraine. Raišienė A. G., Yatsenko O., Nitsenko V. and others. Journal of International Studies. 2019. P. 193-207
141. Україна мала продавати Китаю зерно по кредитній угоді на \$3 мільярди з «пільговою маржею» \$5 на тоні. URL : <https://nashigroshi.org/2014/03/27/ukrajina-mala-prodavaty-kytayu-zerno-po-kredytnij-uhodi-na-3-milyardy-z-pilhovoyu-marzheyu-5-na-toni>.
142. Бородіна О. М. Аграрний і сільський розвиток: загрози та напрями дій. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості. 2016. С. 114-119
143. Галько С., Терещенко С. Зовнішня торгівля товарами: нові процедури СОТ. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2019. № 2. С. 64-72.
144. За півтора роки Китай інвестував у свинарство близько \$31 млрд. URL : <https://landlord.ua/news/za-pivtora-roky-kytai-investuvav-u-svynarstvo-blyzko-31>.
145. До уваги суб'єктів господарювання, що планують здійснювати експорт ячменю, сої та кукурудзи до КНР! URL : <https://www.vingudpss.gov.ua/news/dou-vagi-subiektiv-gospodaryuvannya-shcho-planuyut-zdiysnyuvati-eksport-yachmenyu-soyi-ta>.
146. Показники якості зерна пшениці. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/21615-pokaznyky-iakosti-zerna-pshenytsi.html>.
147. Євросоюз зняв останні обмеження на імпорт курятини з України. URL : <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/prodovolstvie/novosti/evrosoyuz-snyal-poslednie-ogranicheniya-na-import-myasa-kuritsy-iz-ukrainy#:~:text>.
148. Експорт соєвих бобів, насіння свиріпи та ріпаку: ДПС про оподаткування ПДВ. URL : <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100021011-eksport-soyevikh-bobiv-nasinnya-sviripi-ta-ripaku-dps-pro-opodatkovannya-pdv>.
149. Експорт українського ріпаку та кукурудзи в ЄС може зупинитись. URL : <https://mind-ua.translate.google.com/news/20207867-eksport-ukrayinskogo-ripaku-ta>

kukurudzi-v-es-mozhe-zupinitis-eksperti?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&.

150. Напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах формування і функціонування ЗВТ з ЄС. Монографія / Кваша С. М., Залізко В. Д. та ін. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 444.

151. Васільєва Л. М. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни в умовах функціонування в складі СОТ як основа забезпечення продовольчої безпеки. Modern economics. 2019. № 17. С. 55-60.

152. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>.

153. Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>.

154. Названо 10 найбільших агрокомпаній з відшкодування ПДВ у листопаді. URL : <https://agropolit.com/news/22567-nazvano-10-naybilshih-agrokompaniy-z-vidshkodu-vannya-pdv-u-listopadi>.

155. Соколовська А. М., Райнова Л. Б. Податок на додану вартість: підходи до реформування в Україні та Євросоюзі. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 43-48.

156. Обмеження міжнародної торгівлі на фоні COVID-19: світові тенденції. URL : <https://yurgazeta.com/publications/practice/zovnishnoekonomichnadiyalnist/obmezhennya-mizhnarodnoyi-torgivli-na-foni-covid19-svitovi-tendenciyi.html>.

157. Остапенко С. О. Проблеми експорту продукції аграрного сектору України в умовах процесу глобалізації. Продовольчі ресурси. 2021. Т. 9, № 17. С. 244-254.

158. Свириденко Ю. Завдяки інструментам ЕКА експорт протягом 5 років може додатково вирости на 100 млрд грн та створити 26 тисяч робочих місць. URL : <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=97405016-228f-4da1-9936-88dea0d08252&title=zavdiakiinstrumentameka>.

159. Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424 : Постанова КМУ № 207 від 05 березня 2022 р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-u-dodatki-1-i-5dopostanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-29-grudnya-2021-r-1424-207>.

160. Нам загрожує пекло на землі: В ООН закликали покласти край війні в Україні і відкрити порти для зерна. URL : <https://suspilne.media/251439-nam-zagrozue-peklo-na-zemli-v-oon-zaklikali-poklasti-kraj-vijni-v-ukraini-i-vidkriti-porti-dla-zerna/#:~:text=>.
161. Звіт ООН: Війна в Україні – серед причин, які підштовхують світ до голоду. URL : <https://ukrainian.voanews.com/a/zit-oon-vijna-v-ukraini-golod-usviti/6649167>
162. І буде голод: чому війна в Україні веде до світової катастрофи і як це виправити. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1977695-i-bude-golod-chomu-viyna-v-ukrayini-vede-do-svitovoyi-katastrofi-i-yak-tse-vipraviti>.
163. Україна 71-а в Глобальному індексі продовольчої безпеки. URL : <https://mind.ua/news/20249680-ukrayina-71-a-v-globalnomu-indeksi-prodovolchoyi-bezpeki>.
164. Падіння ВВП України за підсумками 2022 р. попередньо склало 30,4%. – Мінекономіки URL: https://lb.ua/economics/2023/01/05/541517_padinnya_vvp_ukraini_pidsumkami.html
165. Виробництво зернових в Україні торік скоротилось на 37%. – УКАБ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3675809-virobnictvo-zernovih-v-ukraini-torik-skorotilos-na-37-ukab.html>.
166. Інфраструктура зберігання врожаю в Україні: оцінка збитків після вторгнення. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/0589e757d2a742bf8d826f10c643df7f/data>
167. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text>.
168. Аграрії зазнають найбільше збитків через порушену логістику. Чи можна цьому зарадити навіть під час війни? Як організувати перевезення, щоб зберегти продукцію та не втратити цілий сектор економіки. URL : <https://mind.ua/publications/20250442-agrariyi-zaznayut-najbilshe-zbitkiv-cherez-porushenu-logistiku-chi-mozhna-comu-zaraditi-navit-pid-chas>.
169. Вперше за роки незалежності експорт насіння гібридної кукурудзи

перевищив імпорт. URL : <https://agroportal.ua/news/ukraina/vpershe-za-roki-nezalezhnosti-eksport-nasinnya-gibridnoji-kukurudzi-perevishchili-import>.

170. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого - 24 березня 2022) <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022/#:~:text>

171. Ukraine IDP figures: General population survey (March 2022): Preliminary findings. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-idp-figures-general-population-survey-march-2022-preliminary-findings>.

172. В Україні понад п'ять мільйонів гектарів земель непридатні до використання через війну. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3677338-v-ukraini-ponad-pat-miljoniv-gektariv-zemel-nepridatni-do-vikoristanna-cerez-vijnu-gajdu.html>

173. FAO Food Price Index declines in August. URL : <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-declines-inaugust/-en>

174. Кузьминчук Н. В., Куценко Т. М., Терованесова О. Ю., Василяшко Н. М. Стратегічний підхід в системі управління товарними біржами: світовий та вітчизняний досвід. Інтернаука. Міжнародний науковий журнал. Серія : Економічні науки. 2022. № 6. С. 111-119.

175. Транченко Л. В., Вернюк Н. О. Основа аграрного сектору логістична діяльність. Облік. Економіка. Менеджмент. 2014. № 4. С. 421-425.

176. «Справжній шок» – асоціація агробізнесу про нові вантажні тарифи «Укрзалізниці». URL : <https://suspilne.media/256017-spravznij-sok-asociacia-agrobiznesu-pro-novi-vantazni-tarifi-ukrzhaliznici/>.

177. WTO Members and Observers statistic website. URL : https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#observer

178. Programy wieloletnie. URL: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/programy-wieloletnie2>.

179. Национальная экспортная стратегия. URL : <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/nacionalnayeksportnaystrategiy>.

180. Спочатку війна, експортери згодом. Держава не відшкодовує ПДВ

- експортерам. Як бізнес вчиться жити без ПДВ. URL : 20%<https://forbes.ua/inside/spochatku-viyna-eksporteri-zgodom-derzhava-ne-vidshkodovue-pdv-eksporteram-yak-biznes-vchitsya-zhiti-bez-20-19042022-5531>.
181. Грановська В. Г. Експортний потенціал аграрних підприємств України як індикатора їх конкурентоспроможності. Агросвіт. 2018. №6. С. 32-39.
182. Месель-Веселяк В. Я., Пехота М. А., Грищенко О. Ю. Прогноз урожайності і валових зборів сільськогосподарських культур в Україні на 2011 рік. Економіка АПК. 2011. №5. С. 26-31.
183. План Маршалла для агро: сільське господарство в плані відновлення України. URL : <https://agroportal.ua/news/ukraina/plan-marshalla-dlya-agro-silске-gospodarstvo-v-plani-vidnovlennya-ukrajini>.
184. Сировинна модель України. Чим зерно краще за екваторські банани? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/01/13/576143/>
185. Стігліц, Джозеф. Глобалізація та її тягар : пер. з англ. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. С. 98.
186. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 596.
187. Осташко Т. О., Кобута І. В., Балакірева О. М. Перспективні напрямки державної підтримки малих і середніх сільськогосподарських підприємств. Український соціум, 2018, №3(66). С. 94-113
188. Roso V., Woxenius J., Lumsden K. The dry port concept: connecting container seaports with the hinterland. Journal of Transport Geography. 2008. № 5 (17). P. 338-345.
189. Тодуров О. Сухий порт: як забезпечити оперативну логістику в умовах війни і як можуть прискорити процеси автоматизовані системи. URL : <https://mind.ua/openmind/20238657-suhij-port-yak-zabezpechiti-operativnulogistiku-v-umovah-vijni>.

ДОДАТКИ

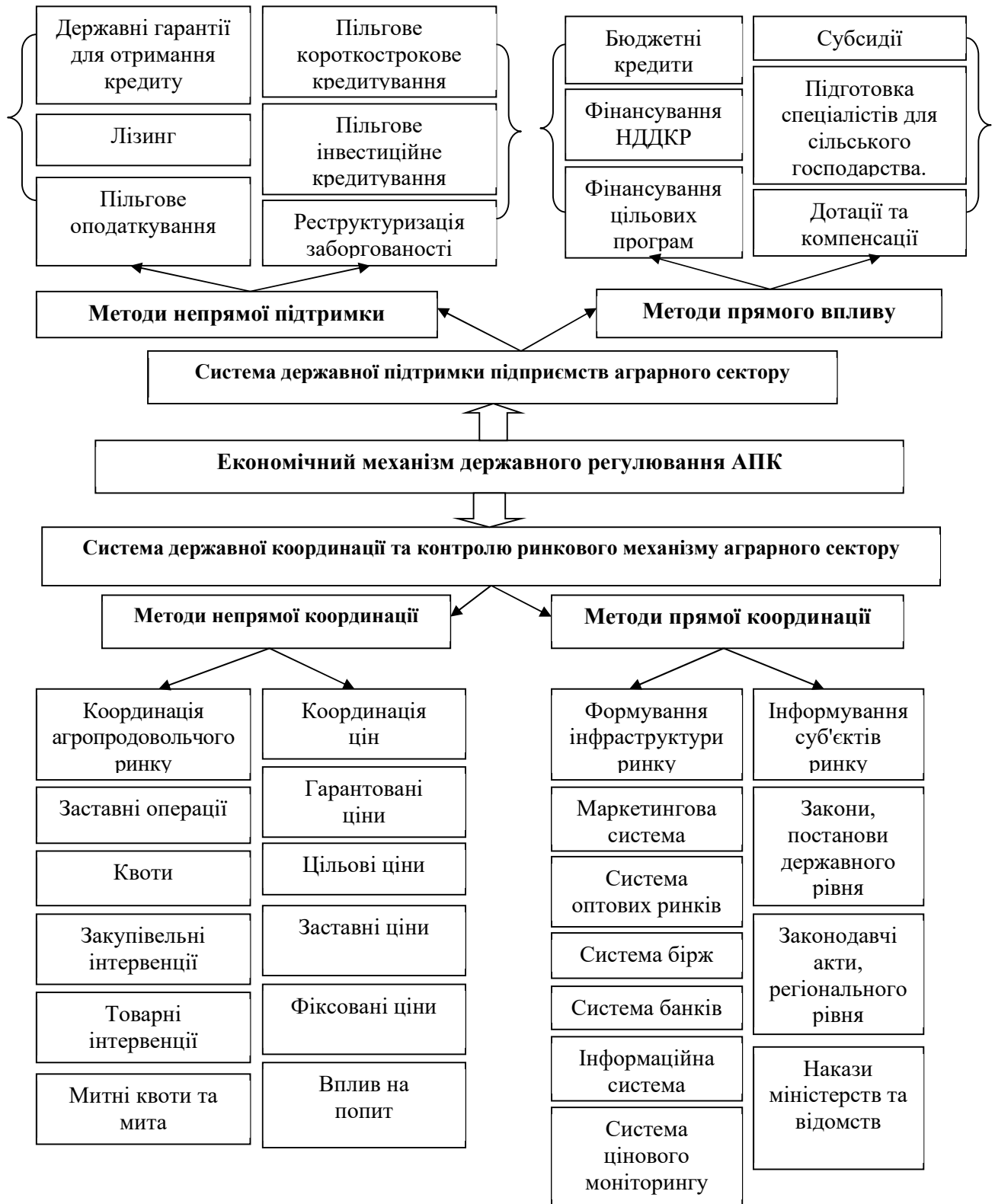
Додаток А. 1

Особливості сільського господарства, що зумовлюють необхідність його підтримки державою

Особливості	Характеристика особливостей розвитку сільського господарства
Природно-кліматичні	Сезонний характер сільськогосподарського виробництва, обмеженість та нееластичність пропозиції землі, диференціація регіонів за кліматичними умовами
Техніко-технологічні	Обмежена можливість диверсифікації продукції сільського господарства, структура основних засобів, створення сільським господарством попиту на продукцію з галузі важкої промисловості, сільське господарство як базис сировини для харчової промисловості та для виробництва біопалива, процес вирощування тварин і рослин
Економічні	Висока фондомісткість, низька швидкість обороту капіталу, диспаритет цін на продукцію сільського господарства, низька інвестиційна привабливість, високі виробничі та фінансові ризики
Політичні	Зміцнення геополітичного становища країни, розвиток та зміцнення експортного потенціалу, стратегічне значення у контексті забезпечення продовольчої безпеки, гарантований доступ населення до продовольства у необхідній кількості та асортименті, реалізація імпортозаміщення
Соціальні	Гарант заселення та освоєння сільської місцевості, зайнятість сільського населення, вектор демографічних процесів (відтворення сільського соціуму)
Екологічні	Забезпечення і збереження охорони природного ландшафту та навколишнього середовища, санітарно-епідеміологічні вимоги

Джерело: складено автором.

Додаток А. 2

Економічний механізм державного регулювання аграрного сектору України

Джерело: власна розробка автора.

Додаток А. 3

Форми державної фінансової підтримки сільгосптоваровиробників

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Б. 1

**Динаміка експорту й імпорту сільськогосподарської продукції і
продовольства України, млн дол. США**

Рік	Експорт	Імпорт	Сальдо	Агропродовольча продукція у загальному експорті, %
2010	9936	5764	4172	19,3
2015	14562	3484	11077	38,2
2018	18612	5055	13556	39,3
2019	22144	5736	16408	44,2
2020	22199	6498	15701	45,1
2021	27947	7747	20200	41
2021 р., %, до				
2010 р.	281,3	134,4	484,2	21,7
2020 р.	125,9	119,2	128,7	-4,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

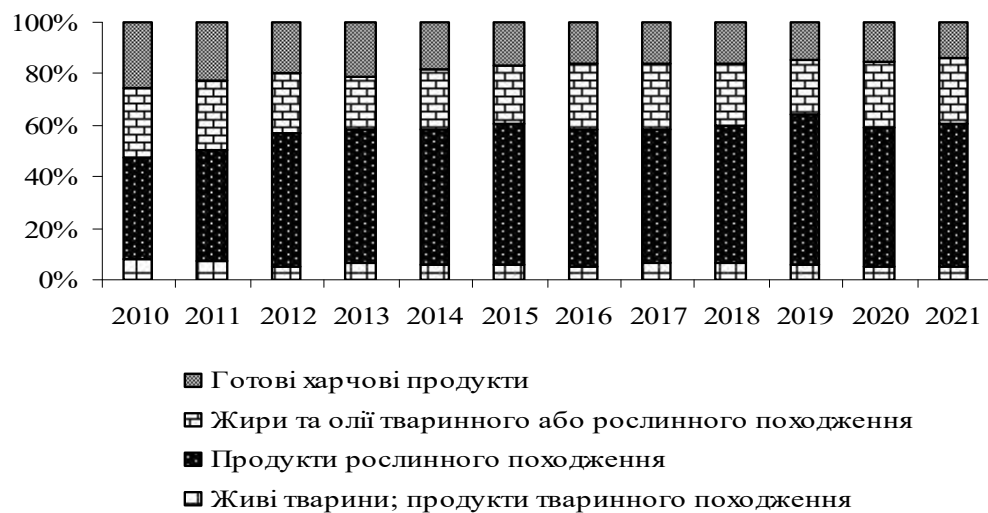
Додаток Б. 2

**Динаміка обсягів сільськогосподарського виробництва у структурі ВВП та
агропродовольчої продукції у товарній структурі експорту України**

Показник	Рік					2021 р., %, до	
	2010	2015	2019	2020	2021	2010 р.	2020 р.
ВВП, млрд грн	992,2	1689,4	3421,6	3595,0	3654,1	368,3	101,6
Сільське та лісове, млрд грн	82,9	239,8	356,6	388,4	401,4	484,2	103,3
Частка до ВВП, %	8,4	14,2	10,4	10,8	11	2,6	0,2
Сукупний експорт товарами, млн дол. США	51431	38127	50055	49213	68072	132,4	138,3
Агропродовольча продукція, млн дол. США	9936	14563	22144	22199	27709	278,9	124,8
Частка до сукупного експорту товарами, %	19,3	38,2	44,2	45,1	40,7	21,4	-4,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Б.3

Структура експорту агропродовольчої продукції за групами УКТ ЗЕД 0-24, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

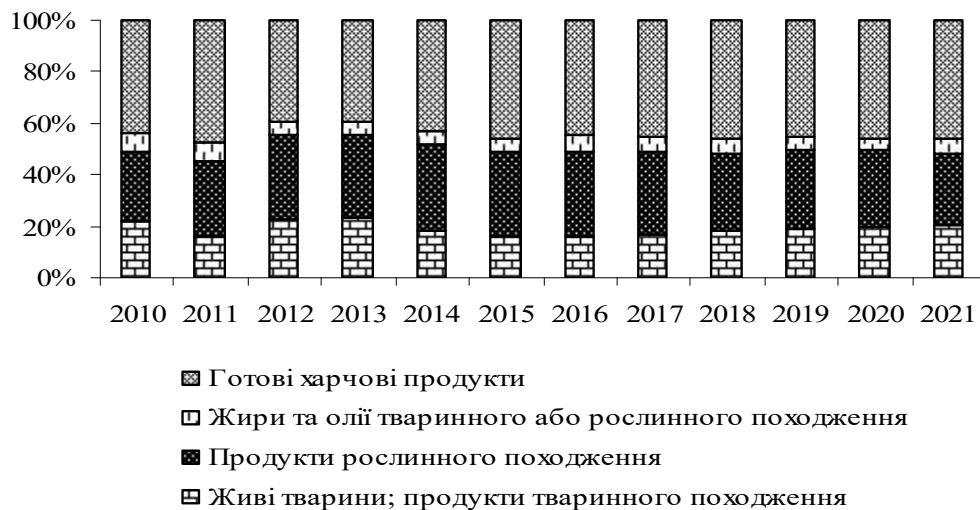
Додаток Б.4

**Динаміка імпорту сільськогосподарської продукції та готових
продовольчих продуктів за групами УКТ ЗЕД 1-24, млн дол. США**

Рік	Усього	Група 1-24	Живі тварини, продукти тваринного походження	Продукти рослинного походження	Жири та олії тваринного або рослинного походження	Готові харчові про- дукти	Група 1-24 до усього, %
2010	60740	5764	1242	1564	452	2506	9,5
2015	37516	3484	548	1146	182	1608	9,3
2019	60800	5736	1071	1795	253	2617	9,4
2020	54336	6498	1258	1989	280	2971	12,0
2021	73310	7747	1594	2131	444	3578	10,6
2021 р., %, до							
2010	120,7	134,4	128,3	136,2	98,2	142,8	1,1
2020	134,9	119,2	126,7	107,1	158,6	120,4	-1,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Б. 5

Структура імпорту сільськогосподарської продукції та готових продовольчих товарів в Україну за групами УКТ ЗЕД 1–24, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

**Динаміка показників ефективності використання експортного потенціалу
за країнами світу за 2020 р., дол. США**

Країна	ВДВ сільського господарства, млрд дол. США	ВДВ на 1 особу, дол. США	Експорт агропрод., млрд дол. США	Експорт на одну особу, дол	Коефіцієнт	
					участі у міжна- родному поділі праці	ефектив- ності експорту
Світ	3504,4	459	1444,4	189,3	1,000	100,00
Китай	1065,1	730	71,4	48,9	0,163	7,85
Україна	13,9	313	20,1	455,3	3,528	0,95
Країни ЄС	250,7	564	533,8	1200,7	5,166	45,38
<i>У тому числі</i>						
Австрія	4,8	543,4	13,9	1559,5	6,963	1,14
Бельгія	3,3	290,8	43,6	3800,0	31,710	1,91
Болгарія	2,2	307,7	5,1	721,5	5,690	0,24
Хорватія	1,7	404,1	2,3	552,1	3,315	0,14
Чехія	4,8	454,6	8,3	777,7	4,151	0,57
Данія	4,6	808,3	16,5	2871,8	8,620	2,01
Естонія	0,8	593,1	1,2	941,9	3,853	0,11
Фінляндія	6,2	1127,3	2,0	364,9	0,785	0,34
Франція	43,4	667,3	66,6	1024,4	3,725	6,70
Німеччина	27,9	335,3	77,9	936,9	6,780	3,94
Греція	7,8	737,5	6,5	619,2	2,037	0,72
Угорщина	5,5	565,3	9,4	966,3	4,147	0,80
Ірландія	3,7	758,3	14,4	2985,1	9,551	1,64
Італія	38,3	632,4	48,1	793,5	3,044	4,59
Латвія	1,3	658,7	3,1	1629,9	6,004	0,31
Литва	1,8	628,7	5,1	1835,1	7,082	0,49
Нідерланди	14,9	875,3	97,5	5714,6	15,840	12,87
Польща	14,0	368,7	32,1	846,4	5,570	1,78
Португалія	4,9	478,5	6,9	676,1	3,428	0,50
Румунія	10,3	526,0	8,0	408,1	1,883	0,63
Словаччина	2,6	475,2	3,1	573,8	2,930	0,22
Словенія	1,1	523,0	2,3	1126,0	5,224	0,18
Іспанія	36,4	780,4	52,1	1114,9	3,466	6,12
Швеція	7,7	769,0	5,7	572,4	1,806	0,66

Джерело: складено автором на базі даних FAOStat.

Додаток Б. 7

**Динаміка ВДВ сільського господарства та експорту агропродовольчої
продукції у світі та Україні, млрд дол. США**

Рік	Світ, млрд дол. США		Україна, млрд дол. США		Коефіцієнт участі у міжнародному поділі праці
	ВДВ	Експорт	ВДВ	Експорт	
2010	2541	1086	10,1	7,5	1,730
2015	3157	1275	11,0	14,5	3,279
2017	3314	1411	11,4	17,7	3,633
2018	3378	1454	13,3	18,5	3,241
2019	3504	1444	13,9	20,1	3,528
2019 р., %, до					
2010	137,9	133,0	137,6	268,0	203,9
2018	103,7	99,3	104,5	108,6	108,9

Джерело: складено автором на базі даних FAOStat.

Додаток Б.8

Динаміка індексу фактичних порівняльних переваг, за продукцією

Продукт	Рік					2020 р.,%, до	
	2010	2015	2018	2019	2020	2010 р.	2019 р.
Індекс відносної експортної конкурентоспроможності (RXA)							
Ячмінь	26,013	9,910	7,820	5,332	9,299	35,7	174,4
Кукурудза	3,425	12,507	10,787	14,174	12,870	375,8	90,8
М'ясо птиці	0,258	0,988	1,796	1,302	1,831	709,7	140,6
Олія соняшн.	84,798	62,066	64,875	45,878	59,107	69,7	128,8
Ріпак	10,481	6,069	8,783	11,769	6,953	66,3	59,1
Соеві боби	0,238	1,417	1,107	1,348	0,718	301,7	53,3
Пшениця	3,722	6,104	7,108	7,238	6,760	181,6	93,4
Індекс відносної залежності від імпорту (RMA)							
Ячмінь	0,088	0,071	0,113	0,124	0,100	113,6	80,6
Кукурудза	1,039	1,404	1,303	0,935	0,722	69,5	77,2
М'ясо птиці	2,242	0,709	0,763	0,913	0,512	22,8	56,1
Олія соняшн.	0,068	0,107	0,019	0,525	0,003	4,4	0,6
Ріпак	0,812	0,818	1,000	1,047	0,851	104,8	81,3
Соеві боби	0,009	0,037	0,019	0,010	0,040	444,4	400,0
Пшениця	0,007	0,014	0,021	0,062	0,020	285,7	32,3
Індекс відносних торговельних переваг (RTA)							
Ячмінь	25,926	9,839	7,706	5,208	9,199	35,5	176,6
Кукурудза	2,387	11,103	9,485	13,238	12,148	508,9	91,8
М'ясо птиці	-1,984	0,280	1,033	0,389	1,319	-66,5	339,1
Олія соняшн.	84,730	61,959	64,856	45,352	59,104	69,8	130,3
Ріпак	9,669	5,252	7,783	10,723	6,102	63,1	56,9
Соеві боби	0,229	1,380	1,088	1,338	0,678	296,1	50,7
Пшениця	3,715	6,090	7,088	7,176	6,740	181,4	93,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Динаміка індексу виявлених порівняльних переваг пшениці та кукурудзи, виробленої в Україні, дол. США

Показник	Культура	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна						
Експорт, млн дол. США	Кукурудза	2989,1	3506,1	5218,3	4885,1	5854,6
	Пшениця	2759,8	3004,4	3658,4	3594,2	4722,7
Імпорт, млн дол. США	Кукурудза	132015	142703	133043	105384	89451
	Пшениця	3032	2806	1947	3645	5388
Експорт, млн дол. США	Усього	43265	47348	50066	49220	68075
Імпорт, млн дол. США	Усього	49609	57046	60607	53929	72527
Світ						
Експорт, млн дол. США	Кукурудза	29982,2	33896,4	35703,5	36732,1	51023
	Пшениця	39013,9	41066,1	40198,7	44854,9	54940,7
Імпорт, млн дол. США	Кукурудза	157300,8	170416,3	185991,9	189442,7	199321,1
	Пшениця	44774	46132,5	45175	49586,2	63291,3
Експорт, млн дол. США	Усього	17742050,6	19463918,2	18937941,6	17625085,9	22281966,8
Імпорт, млн дол. США	Усього	17985989,9	19806784,8	19280671,3	17852517,4	22534406,7
Україна						
Індекс Беласса	Кукурудза	40,88	42,52	55,28	47,62	37,56
	Пшениця	29,01	30,07	34,42	28,69	28,14

Джерело: складено автором на базі даних FAOStat.

Додаток Б. 10

Розподіл підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за розміром сільськогосподарських угідь на 1 листопада 2021 р.

Показник	Кількість підприємств		Площа сільгосп угідь	
	одиниць	до загального, %	тис. га	до загального, %
Підприємства із сільгосп угіддями	39301	100,0	20822,8	100,0
У тому числі площею, га				
до 5,00	1766	4,5	5,8	0,0
5,01–10,00	1827	4,7	14,3	0,1
10,01–20,00	3036	7,7	47,2	0,2
20,01–50,00	9460	24,1	353,4	1,7
50,01–100,00	5167	13,2	373,5	1,8
100,01–500,00	9371	23,8	2290,3	11,0
500,01–1000,00	3228	8,2	2314,1	11,1
1000,01–5000,00	4845	12,3	10150,4	48,8
понад 5000,00	601	1,5	5273,8	25,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Б. 11

Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у підприємствах, %

Показник	Рік					2020 р., %, до	
	2010	2015	2018	2019	2020	2010 р.	2019 р.
Культури зернові та зернобобові	15,8	42,6	24,7	11,8	20,0	4,2	8,2
Соняшник	44,9	78,4	32,5	23,5	39,4	-5,5	15,9
Буряк цукровий	15,9	27,7	-11,4	-15,4	-13,5	-29,4	1,9
Культури овочеві	1,1	32,0	13,3	2,8	8,0	6,9	5,2
Картопля	-17,4	24,6	6,8	15,4	11,0	28,4	-4,4
Культури плодові та ягідні	9,6	58,3	6,4	6,2	19,0	9,4	12,8
Молоко	1,8	12,7	16,1	20,6	20,4	18,6	-0,2
Велика рогата худоба на м'ясо	-28,3	-16,9	-17,7	-27,1	-24,2	4,1	2,9
Свині на м'ясо	1,8	12,6	6,9	4,7	2,6	0,8	-2,1
Птиця на м'ясо	-2,4	-5,4	5,7	-3,7	-0,2	2,2	3,5
Яйця птиці свійської	52,6	60,9	5,4	-23,5	-19,2	-71,8	4,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

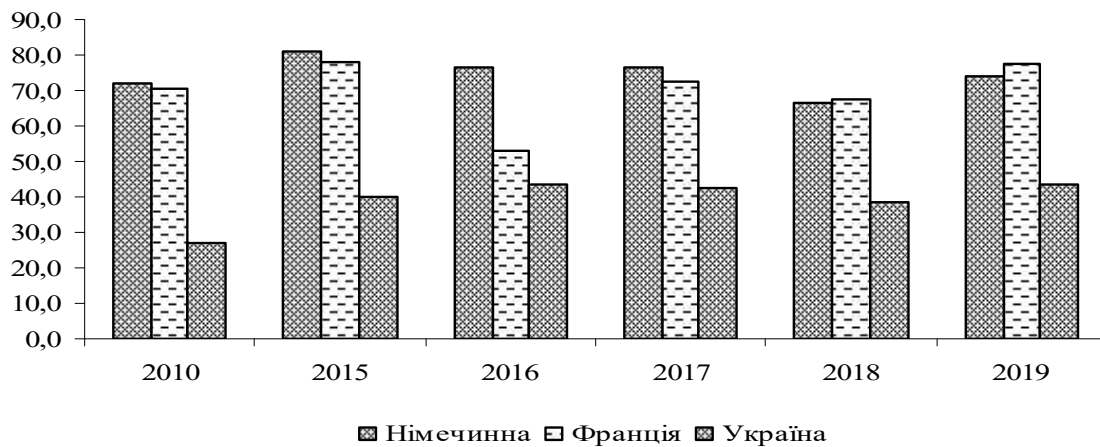
Додаток Б. 12

Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур, тис. га

Показник	Рік					2020 р., %, до	
	2010	2015	2019	2020	2021	2010	2021
Культури сільськогосподарські	27173	26952	28001	28147	28581	105,2	101,5
Культури зернові та зернобобові	13646	15090	15318	15392	15995	117,2	103,9
У тому числі							
Пшениця	6451	6867	6817	6596	7096	110,0	107,6
Жито	286	150	115	137	171	59,8	124,8
Ячмінь	4505	2826	2613	2395	2476	55,0	103,4
Овес	326	213	183	200	178	54,6	89,0
Кукурудза на зерно	1364	2709	5005	5432	5522	404,8	101,7
Рис	26	29	11	11	10	38,5	90,9
Інші	688	2296	574	621	542	78,8	87,3
Культури технічні	4187	7296	9130	9224	9244	220,8	100,2
У тому числі							
Соняшник	2943	4572	5928	6457	6622	225,0	102,6
Картопля, овочеві	2277	1967	1828	1854	1807	79,4	97,5
Культури кормові	7063	2599	1725	1677	1535	21,7	91,5

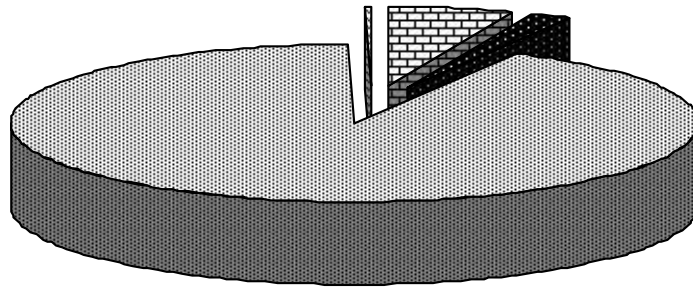
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Б.13

Динаміка урожайності пшениці сільськогосподарських товаровиробників Німеччини, Франції та України, ц/га

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

■ яловичина і телятина ■ свинина ■ м'ясо птиці ■ інші види мяса

Структура експорту м'яса і м'ясопродуктів України, за 2021 р, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Динаміка чисельності сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів

Показник	Рік					2021 р., %, до	
	2001	2015	2020	2021	2022	2001 р.	2020 р.
Велика рогата худоба							
Усього	9423	3884	3092	2874	2644	28,1	92,0
Підприємства	5037	1310	1049	1008	1003	19,9	99,5
Населення	4386	2573	2042	1865	1640	37,4	87,9
Корови							
Усього	4958	2262	1788	1673	1544	31,1	92,3
Підприємства	1851	529	438	423	424	22,9	100,2
Населення	3107	1733	1349	1249	1119	36,0	89,6
Свині							
Усього	7652	7350	5727	5876	5608	73,3	95,4
Підприємства	2414	3732	3300	3629	3576	148,1	98,6
Населення	5237	3617	2427	2246	2031	38,8	90,4
Птиця свійська всіх видів							
Усього	123722	213335	220485	200651	202243	163,5	100,8
Підприємства	25352	122077	127773	109737	113478	447,6	103,4
Населення	98369	91257	92712	90914	88764	90,2	97,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток В. 1

**Динаміка показників світового ринку основних сільськогосподарських
культур, млн т**

Показник	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022
Ячмінь					
Загальна пропозиція	197,1	185,8	207,2	218,7	196,8
Виробництво	143,1	139,6	158,4	160,9	145,9
Загальний розподіл	197,1	185,8	207,2	218,7	196,8
Внутрішнє споживання	146,6	140,1	156,5	161,6	146,1
Кукурудза					
Загальна пропозиція	1586,2	1636,6	1613,4	1621,8	1693,3
Виробництво	1081,5	1128,7	1123,1	1129,5	1216,0
Загальний розподіл	1586,2	1636,6	1613,4	1621,8	1693,3
Внутрішнє споживання	1095,2	1131,5	1133,6	1146,3	1182,3
Пшениця					
Загальна пропозиція	1212,0	1191,2	1232,6	1267,6	1268,6
Виробництво	761,6	730,9	761,5	774,5	779,3
Загальний розподіл	1212,0	1191,2	1232,6	1267,6	1268,6
Внутрішнє споживання	740,6	732,3	740,4	774,2	789,1

Джерело: Розроблено автором за даними FAOStat

Додаток В. 2

**Динаміка показників світового ринку основних видів продукції
тваринництва, млн. т**

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Яловичина і телятина						
Загальна виробництво	70,8	72,2	72,4	71,4	72,8	73,8
Внутрішнє споживання	70,4	71,7	71,7	70,7	72,3	73,2
Птиця						
Загальна виробництво	119,9	121,64	131,6	133,3	137,9	138,78
Внутрішнє споживання	118,6	120,8	129,7	131,6	136,6	137,4
Свинина						
Загальна виробництво	120,1	121,1	111,0	108,3	119,8	124,2
Внутрішнє споживання	111,0	111,9	101,0	95,7	107,6	113,7

Джерело: Складено автором на базі даних FAOStat

Динаміка експорту агропродовольчої продукції України за сегментами зовнішнього ринку, млн дол. США

Рік	Усього	Країни Митного Союзу	Країни ЄС	США	Африканські країни	Країни Азії	Країни Латинської Америци	Австралія Океанія	Інші країни
2010	10234	3326	2131	26	1380	3043	4	1	323
2011	13147	3737	3410	21	1538	4000	4	1	436
2012	18194	3698	5085	25	3490	5521	6	1	369
2013	17347	3710	4759	31	2539	5954	13	1	340
2014	17017	2568	4968	42	2563	6556	26	6	289
2015	14781	1507	4174	43	2007	6668	69	2	311
2016	15450	1185	4242	45	2424	7113	60	5	375
2017	17961	1372	5815	64	2543	7658	56	8	446
2018	18842	1514	6319	77	2326	8049	92	22	442
2019	22350	1458	7479	95	3332	9432	105	34	416
2020	22391	1325	6672	110	2945	10898	65	33	342
2020 р., %, до									
2010 р.	218,8	39,8	313,1	423,1	213,4	358,1	1625,0	3300,0	105,9
2019 р.	100,2	90,9	89,2	115,8	88,4	115,5	61,9	97,1	82,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток В.4

Рейтинг країн за напрямком експорту Української агропродовольчої продукції, млн дол. США

Країна	2010		Країна	2015		Країна	2021	
	Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %
РФ	1936	18,9	Китай	1242	8,5	Китай	4286	15,3
Єгипет	751	7,3	Індія	1087	7,5	Індія	1954	7,0
Туреччина	577	5,6	Єгипет	1026	7,0	Нідерланди	1767	6,3
Індія	573	5,6	Іспанія	856	5,9	Єгипет	1601	5,7
С. Аравія	554	5,4	Туреччина	762	5,2	Туреччина	1465	5,2
Білорусь	422	4,1	Італія	586	4,0	Іспанія	1171	4,2
Італія	330	3,2	Нідерланди	580	4,0	Польща	1073	3,8
Казахстан	328	3,2	Польща	478	3,3	Німеччина	851	3,0
Франція	303	3,0	С. Аравія	473	3,2	Індонезія	761	2,7
Польща	281	2,7	Іран	441	3,0	Італія	748	2,7
Ізраїль	280	2,7	Ізраїль	395	2,7	С. Аравія	646	2,3
Нідерланди	250	2,4	Білорусь	395	2,7	Іран	612	2,2
Грузія	245	2,4	Франція	388	2,7	Пакистан	572	2,0
Молдова	237	2,3	Корея	318	2,2	Сполучене Королівство	565	2,0
Сирія	204	2,0	РФ	310	2,1	Білорусь	527	1,9
Іспанія	201	2,0	Таїланд	274	1,9	Франція	510	1,8
Туніс	162	1,6	Португалія	252	1,7	Ірак	467	1,7
Бельгія	152	1,5	Туніс	247	1,7	Ізраїль	450	1,6
Лівія	144	1,4	Казахстан	240	1,6	Бельгія	427	1,5
Азербайджан	142	1,4	Грузія	217	1,5	Лівія	416	1,5
Топ-20	8071	78,9	Топ-20	10568	72,6	Топ-20	20870	74,7
Усього	10234	100	Усього	14563	100	Усього	27947	100,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток В. 5

**Динаміка експорту сільськогосподарської продукції та продовольства
України в КНР, млн дол. США**

Рік	Усього	Група 1-24	Живі тварини, продукти тваринного походження	Продукти рослинного походження	Жири та олії	Готові харчові продукти	Група 1-24, до усього, %
2010	1316,6	39,4	3,1	2,3	31,6	2,4	3,0
2015	2399,1	1241,1	1,7	696,0	533,7	9,7	51,7
2019	3593,1	1953,8	34,2	887,2	742,0	290,4	54,4
2020	7099,9	3551,6	40,6	1892,5	1113,2	505,3	50,0
2021	8003,6	4282,3	74,5	2582,9	987,9	637,0	53,5
2021 р., %, до							
2010	607,9	108,7 раза	24,3 раза	1123 рази	31,3 раза	265,4 раза	50,5
2020	112,7	120,6	183,5	136,5	88,7	126,1	3,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток В. 6

Показники зовнішньої торгівлі з країнами Азії, тис. дол. США

Показник	Рік	Усього	Країни Азії	до усього, %	Китай	до усього, %
Зовнішньоторговельний оборот	2020	29277422	12179637	41,6	3753424	12,8
	2021	36124608	15205842	42,1	4500624	12,5
Різниця		6847186	3026205	0,5	747200	-0,3
Експорт	2020	22390574	10898170	48,7	3553975	15,9
	2021	27946659	13672903	48,9	4286499	15,3
Різниця		5556085	2774733	0,2	732524	-0,6
Імпорт	2020	6886848	1281467	18,6	199449	2,9
	2021	8177949	1532939	18,7	214125	2,6
Різниця		1291101	251472	0,1	14676	-0,3
Сальдо	2020	15503726	9616703	62,0	3354526	21,6
	2021	19768710	12139964	61,4	4072374	20,6
Різниця		4264984	2523261	-0,6	717848	-1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

**Рейтинг експорту основних видів сільськогосподарської продукції та
продовольства до країн ЄС, %**

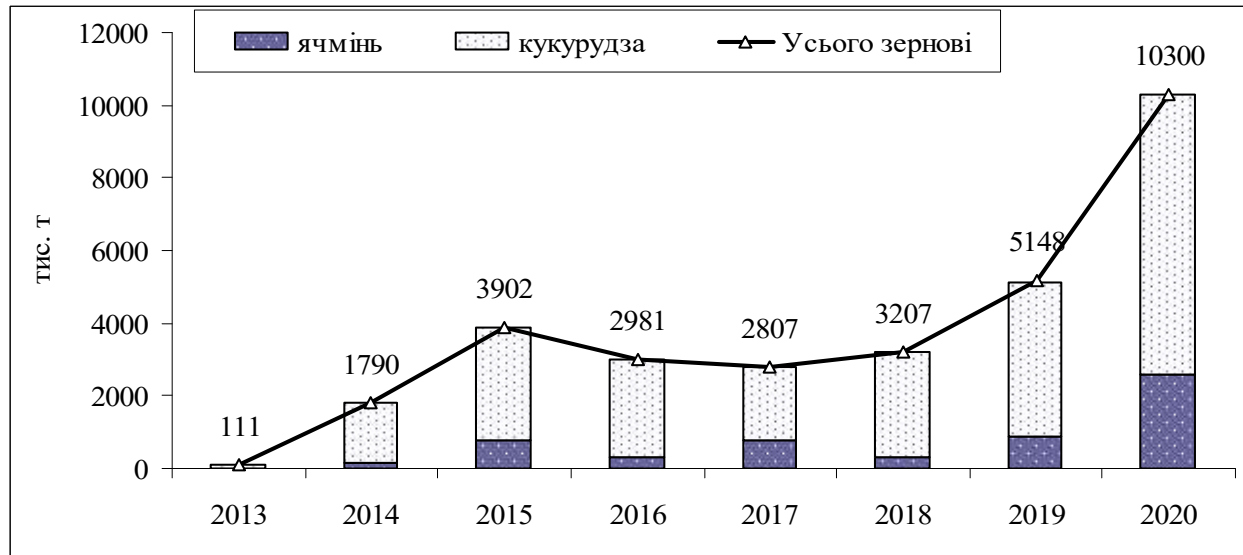
2010			2015			2021		
1	Олія соняшникова	23,2	1	Олія соняшникова	20,6	1	Олія соняшникова	24,1
2	Пшениця	8,9	2	Кукурудза	20,5	2	Кукурудза	18,9
3	Кукурудза	7,7	3	Пшениця	15,2	3	Пшениця	16,3
4	Ячмінь	7,2	4	Соя	5,5	4	Макуха та відходи	6,2
5	Насіння ріпаку	6,2	5	Макуха та ін. відходи	5,4	5	Насіння ріпаку	5,3
6	Шоколад	5,6	6	Ячмінь	5,2	6	Ячмінь	4,3
7	Сири	4,2	7	Насіння ріпаку	3,9	7	Соя	3,6
3 продукти		39,7	3 продукти		56,3	3 продукти		59,3
7 продуктів		62,9	7 продуктів		76,2	7 продуктів		78,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Рейтинг країн за напрямком експортом Українських зернових культур, млн дол. США

Країна	2010		Країна	2015		Країна	2021	
	Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %
С. Аравія	508	20,6	Єгипет	761	12,6	Китай	2552	20,7
Єгипет	406	16,5	Китай	678	11,2	Єгипет	1386	11,2
Ізраїль	205	8,3	Іспанія	593	9,8	Туреччина	918	7,4
Туніс	158	6,4	С. Аравія	403	6,6	Індонезія	750	6,1
Лівія	144	5,8	Італія	317	5,2	Іспанія	645	5,2
Сирія	127	5,2	Корея	307	5,1	Нідерланди	552	4,5
Туреччина	79	3,2	Нідерланди	297	4,9	Іран	533	4,3
Бангладеш	75	3,0	Ізраїль	263	4,3	Пакистан	355	2,9
Кенія	68	2,7	Таїланд	260	4,3	Лівія	342	2,8
Йорданія	62	2,5	Туніс	230	3,8	Туніс	306	2,5
Іспанія	59	2,4	Індонезія	158	2,6	Ізраїль	277	2,2
Іран	58	2,3	Лівія	153	2,5	С. Аравія	266	2,2
Ліван	55	2,2	Бангладеш	138	2,3	Марокко	266	2,2
Корея	54	2,2	Португалія	129	2,1	Італія	238	1,9
Португалія	54	2,2	Іран	110	1,8	Ліван	230	1,9
В'єтнам	40	1,6	Філіппіни	103	1,7	Бангладеш	217	1,8
Японія	37	1,5	Ліван	100	1,6	Ємен	206	1,7
Ефіопія	31	1,3	Японія	96	1,6	Корея	204	1,7
Білорусь	22	0,9	Марокко	87	1,4	Ефіопія	161	1,3
Філіппіни	21	0,8	Сирія	87	1,4	Бельгія	157	1,3
Топ-20	2263	91,7	Топ-20	5270	86,9	Топ-20	10564	85,6
Усього	2467	100	Усього	6065	100	Усього	12344	100,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Динаміка експорту зерна до Китаю по основних видах зернових, тис. т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Квоти на експорт зернових в країни ЄС, євро

Продукт	Обсяг тарифної квоти	Ставка ввізного мита ЄС	Обсяг квоти на 2020 р., тис. т
Пшениця	950 тис. т – 1 млн т (2017-2021 рр.) Додатково 650 тис. т (2018-2021 рр.)	95,0 євро/1000 кг – базова ставка; 12,0 євро/1000 кг – знижена ставка; 0% – у межах тарифної квоти.	1055
Ячмінь	250 тис. т. – 350 тис. т (2017-2021 рр.) Додатково 325 тис. т (2018-2021 рр.)	93,0 євро/1000 кг – базова ставка; 0% – у межах тарифної квоти.	655
Кукурудза	400 тис. т. – 650 тис. т (2017-2021 рр.) Додатково 625 тис. т (2018-2021 рр.)	94,0 євро/1000 кг – базова ставка 0% – у межах тарифної квоти.	1225
Овес	4 тис. т. (2017-2021 рр.) Додатково 4 тис. т (2018-2021 рр.)	89,0 євро/1000 кг – базова ставка; 0% – у межах тарифної квоти.	8

Джерело: складено за даними Міністерства економіки України

Додаток В. 11

Динаміка та структура експорту м'яса та м'ясопродуктів, тис. т

Показник	Рік					2021 р., %, до	
	2010	2015	2019	2020	2021	2010 р.	2020 р.
Яловичина і телятина	13	40	58	27	27,2	209,2	100,7
До усього, %	27,1	16,3	11,9	5,7	5,5	-21,6	-0,2
Свинина	1	41	11	10	12,1	1210,0	121,0
До усього, %	2,1	16,7	2,3	2,1	2,5	0,4	0,4
М'ясо птиці	33	163	417	435	453	1372,7	104,1
До усього, %	68,8	66,5	85,6	92,0	91,8	23	-0,2
Інші	1	1	1	1	1	100,0	100,0
До усього, %	2,1	0,4	0,2	0,2	0,2	-1,9	0
Усього	48	245	487	473	493, 3	1027,7	104,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Рейтинг країн за напрямком експортом Українського м'яса і харчових субпродуктів, млн дол. США

Країна	2010		Країна	2015		Країна	2021	
	Експорт, тис. дол. США	до усього, %		Експорт, тис. дол. США	до усього, %		Експорт, тис. дол. США	до усього, %
РФ	46544	51,6	РФ	125517	33,2	С. Аравія	189969	22,5
Казахстан	25787	28,6	Ірак	58247	15,4	Нідерланди	136494	16,1
Молдова	5644	6,3	Нідерланди	38857	10,3	Китай	61106	7,2
В'єтнам	3499	3,9	Казахстан	22792	6,0	ОАЕ	40046	4,7
Грузія	2336	2,6	Німеччина	16863	4,5	Словаччина	40046	4,7
Гонконг	1602	1,8	Єгипет	10446	2,8	Азербайджан	32768	3,9
Вірменія	1239	1,4	Молдова	10027	2,7	Білорусь	30856	3,6
Киргизстан	803	0,9	Узбекистан	9884	2,6	Казахстан	29270	3,5
Ірак	796	0,9	Йорданія	9609	2,5	Туреччина	23189	2,7
Китай	618	0,7	Грузія	8630	2,3	Киргизстан	22141	2,6
Йорданія	585	0,6	ОАЕ	7625	2,0	Молдова	19966	2,4
Німеччина	161	0,2	Азербайджан	5940	1,6	Кувейт	19379	2,3
США	80	0,1	Вірменія	5595	1,5	Вірменія	15329	1,8
Нова Зеландія	62	0,1	В'єтнам	4517	1,2	Грузія	12360	1,5
Сінгапур	58	0,1	Гонконг	4175	1,1	Узбекистан	11386	1,3
Панама	55	0,1	Киргизстан	3580	0,9	Габон	11016	1,3
Туреччина	46	0,1	Лівія	2896	0,8	Мавританія	11006	1,3
Білорусь	46	0,1	Кувейт	2819	0,7	Румунія	10962	1,3
Сент-Кітс і Невіс	43	0,0	Ірландія	2270	0,6	Гонконг	10176	1,2
Віргінські острови	19	0,0	Румунія	2088	0,6	Конго	8778	1,0
Топ-20	90023	99,8	Топ-20	352377	93,2	Топ-20	736243	87,1
Усього	90181	100	Усього	377914	100	Усього	845592	100

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Рейтинг країн за напрямком Українського насіння олійних культур, млн дол. США

Країна	2010		Країна	2015		Країна	2021	
	Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %
Туреччина	229	21,1	Туреччина	389	26,3	Німеччина	582	23,9
Франція	198	18,2	Франція	179	12,1	Бельгія	230	9,5
Бельгія	142	13,1	Іран	158	10,7	Нідерланди	198	8,1
Нідерланди	96	8,8	Португалія	108	7,3	Пакистан	197	8,1
Італія	70	6,5	Бельгія	103	7,0	Туреччина	188	7,7
Польща	69	6,4	Польща	56	3,8	Франція	167	6,9
Німеччина	38	3,5	Пакистан	54	3,6	Сполучене Королівство	163	6,7
РФ	33	3,0	Нідерланди	46	3,1	Білорусь	151	6,2
Литва	19	1,8	Ізраїль	41	2,8	Бангладеш	71	2,9
Португалія	18	1,7	Єгипет	39	2,7	Італія	71	2,9
Єгипет	17	1,6	Ліван	34	2,3	Польща	67	2,7
Угорщина	17	1,6	Греція	32	2,2	Португалія	63	2,6
Білорусь	16	1,5	Італія	27	1,8	ОАЕ	58	2,4
Ізраїль	14	1,3	Іспанія	25	1,7	Китай	24	1,0
США	13	1,2	ОАЕ	23	1,6	Єгипет	24	1,0
Греція	12	1,1	Німеччина	19	1,3	Угорщина	24	1,0
Бангладеш	10	0,9	Бангладеш	17	1,1	Непал	22	0,9
Іран	8	0,7	Сирія	15	1,0	Греція	20	0,8
Сирія	8	0,7	Румунія	14	0,9	Австрія	15	0,6
Азербайджан	6	0,6	Австрія	11	0,8	Болгарія	13	0,6
Топ-20	1034	95,2	Топ-20	1390	94,1	Топ-20	2349	96,5
Усього	1086	100	Усього	1477	100	Усього	2435	100

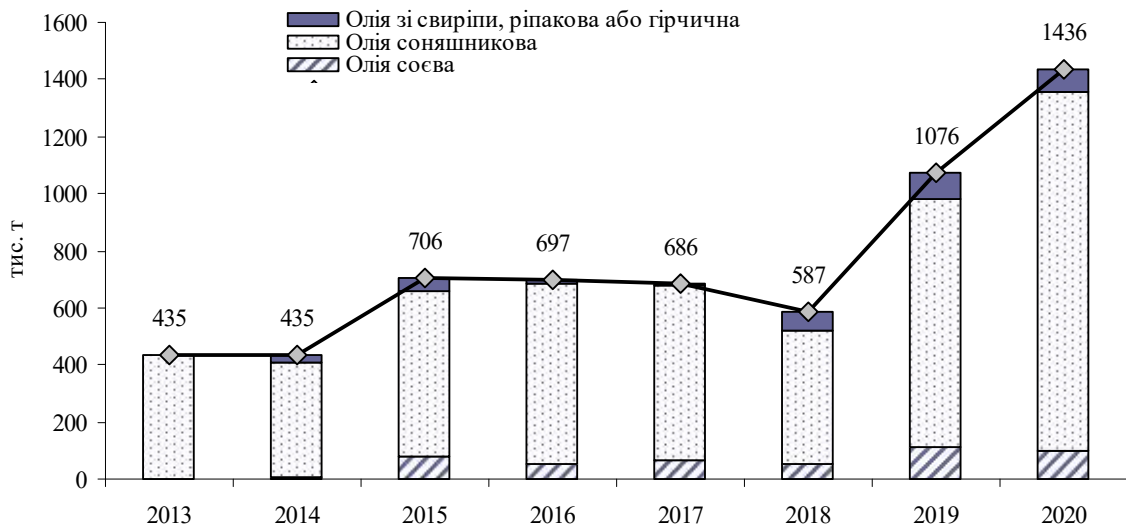
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Рейтинг країн за напрямком експортом Української олії, млн дол. США

Країна	2010		Країна	2015		Країна	2021	
	Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %		Експорт, млн дол. США	до усього, %
Індія	561	21,4	Індія	1060	32,1	Індія	1904,7	34,0
Єгипет	320	12,2	Китай	534	16,1	Китай	900,1	16,1
РФ	272	10,4	Іспанія	160	4,8	Нідерланди	635,8	11,3
Туреччина	153	5,9	Італія	151	4,6	Іспанія	469,3	8,4
Італія	129	4,9	Іран	151	4,6	Італія	321,8	5,7
Іспанія	124	4,7	Нідерланди	135	4,1	Ірак	313,7	5,6
Нідерланди	124	4,7	Малайзія	120	3,6	Англія	165,9	3,0
Білорусь	92	3,5	Туреччина	118	3,6	Франція	150,6	2,7
Алжир	80	3,0	Єгипет	97	2,9	С. Аравія	102,9	1,8
Англія	73	2,8	Англія	62	1,9	Єгипет	80,6	1,4
Грузія	66	2,5	Судан	62	1,9	Туреччина	78,7	1,4
Франція	60	2,3	С. Аравія	62	1,9	Іран	78,0	1,4
Іран	59	2,3	Ліван	61	1,9	Малайзія	57,4	1,0
Польща	48	1,8	Алжир	52	1,6	Судан	54,8	1,0
С. Аравія	40	1,5	ОАЕ	48	1,5	ОАЕ	45,1	0,8
Казахстан	39	1,5	Польща	48	1,4	Ліван	43,2	0,8
Сирія	37	1,4	Білорусь	45	1,4	Польща	34,5	0,6
ОАЕ	36	1,4	Франція	35	1,1	Португалія	29,9	0,5
Узбекистан	35	1,4	Йорданія	28	0,9	Тайвань	19,4	0,3
Судан	35	1,3	Оман	25	0,8	Джибуті	14,8	0,3
Топ-20	2383	91,0	Топ-20	3053	92,4	Топ-20	5501,1	98,2
Усього	2617	100	Усього	3305	100	Усього	5602,2	100,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток В.15

Динаміка експорту рослинних жирів у КНР

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

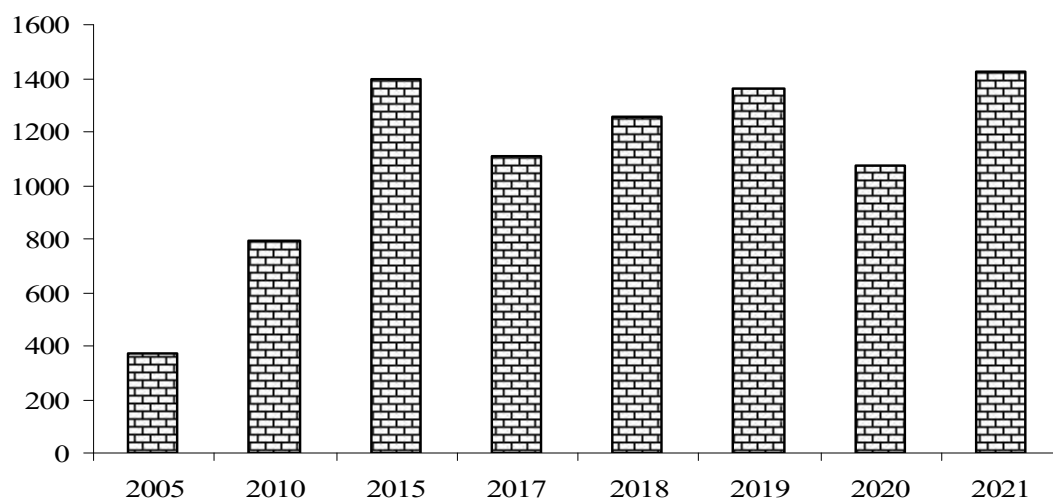
Додаток В.16

Динаміка експорту відходів харчової промисловості, млн дол. США

Показник	Рік					2021 р., %, до	
	2010	2015	2019	2020	2021	2010 р.	2020 р.
Борошно, крупи та гранули з м'яса або субпродуктів	0,3	2,2	4,5	5,8	10,3	3433,3	177,6
Висівки, кормове борошно	37,6	61,4	95,2	92,7	98,1	260,9	105,8
Відходи і залишки від виробництва крохмалю	20,1	25,0	46,5	48,7	61,3	305,0	125,9
Макуха та інші відходи	415	891	1318	1403	1280	308	91
Рослинні відходи	0,5	0,5	1,1	1,1	1,0	200,0	90,9
Продукти, що використовуються для годівлі тварин	5,4	16,2	21,7	24,3	26,3	487,0	108,2
Усього	479,0	997,2	1487,2	1576,6	1477,1	308,4	93,7

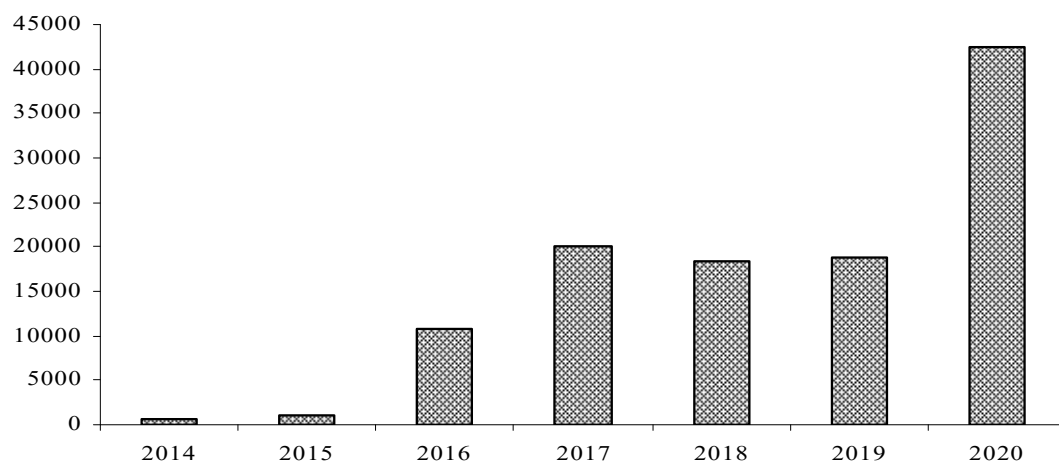
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Г.1

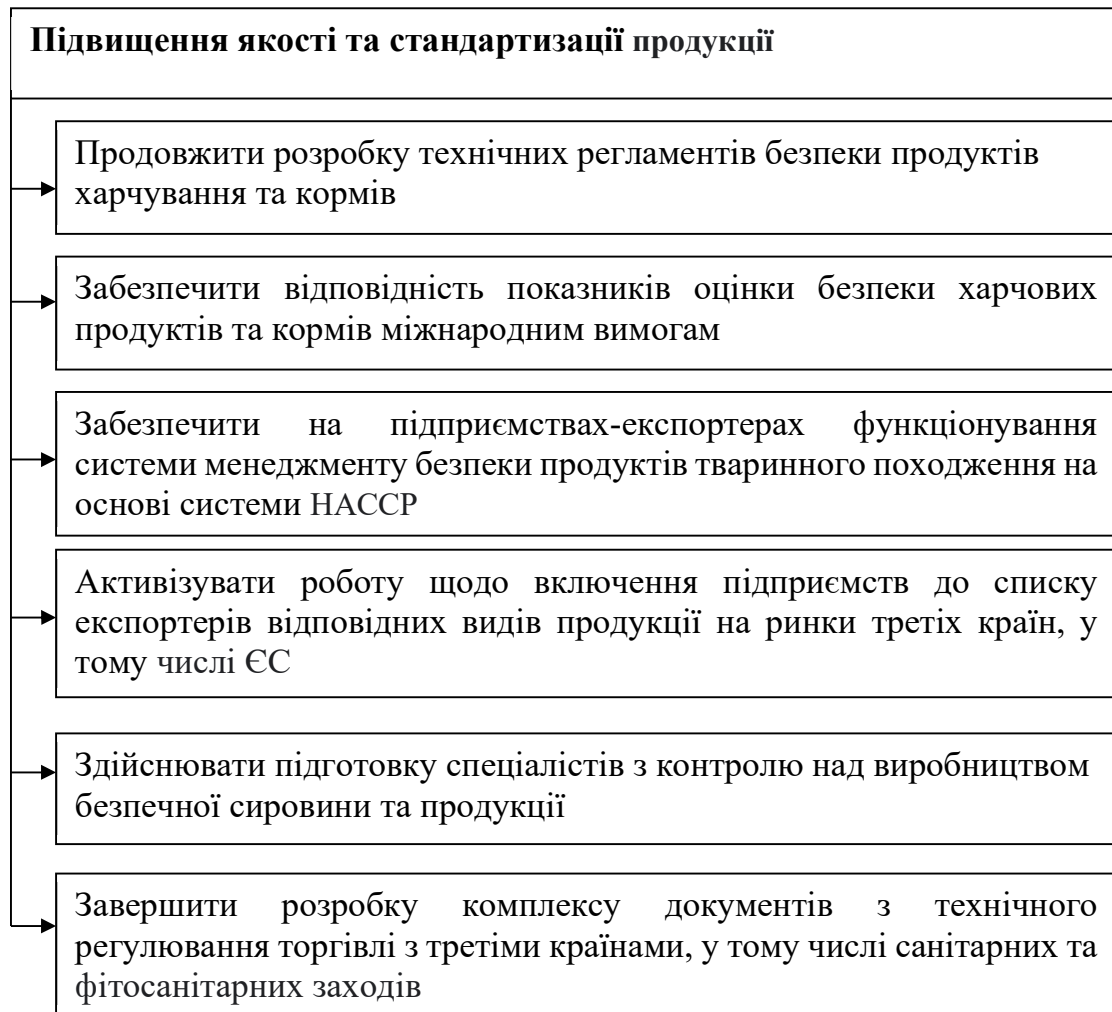

Втрати зернових при зберіганні в сільськогосподарських підприємствах, тис. т
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Додаток Г. 2

Відшкодування ПДВ при експорті сільськогосподарської продукції, млн грн
Джерело: складено за даними Державної податкової служби України.

Основні заходи у сфері підвищення якості та стандартизації сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні.

Джерело: власна розробка автора.

Організаційна структура Агенції з організації експорту агропродовольства

Джерело: власна розробка автора.

**Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній
торгівлі України у 2021 році.**

Показник	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)	Індекс цін (Пааше)	Індекс умов торгівлі	
			кількісний	ціновий
01 живі тварини	67,2	118,1	62,1	113,2
02 м'ясо та їстівні субпродукти	103,6	125,1	84,7	118,8
03 риба і ракоподібні	119,8	113,2	103,1	102,3
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	69,7	127,3	59,1	120,4
05 інші продукти тваринного походження	109,7	133,2	99,4	119,5
06 живі дерева та інші рослини	116,8	121,4	100,4	93,5
07 овочі	90,9	128,6	94,9	129,2
08 їстівні плоди та горіхи	115,4	133,9	111,0	132,6
09 кава, чай	104,7	101,2	105,3	94,8
10 зернові культури	99,3	132,1	115,9	121,9
11 продукція борошномельно- круп'яної промисловості	80,2	119,9	51,5	110,9
12 насіння і плоди олійних рослин	88,3	149,8	80,1	142,6
13 шелак природний	413,6	92,4	416,1	92,4
14 рослинні матеріали	25,2	153,1	14,2	124,8
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	75,9	161,4	65,8	117,4
16 продукти з м'яса, риби	124,6	102,6	121,0	93,2
17 цукор і кондитерські вироби	89,0	110,7	40,1	106,2
18 какао та продукти з нього	99,2	112,2	89,2	106,1
19 готові продукти із зерна	109,0	121,5	95,9	114,6
20 продукти переробки овочів	102,7	113,1	87,3	106,3
21 різні харчові продукти	105,9	104,9	98,5	97,8
22 алкогольні і безалкогольні напої	119,9	115,7	103,1	110,0
23 залишки і відходи промисловості	78,4	140,3	68,3	129,0
24 тютюн і замінники	96,9	105,9	108,2	88,1
Група 1-24	91,2	139,7	121,6	92,9

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток Д. 4

Розраховані загальні індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України

Рік	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)	Індекс цін (Пааше)	Індекс умов торгівлі, ціновий	Індекс умов торгівлі, кількісний
2010	94,4	123,0	110,8	84,8
2011	100,3	131,6	111,5	97,5
2012	158,3	99,1	94,4	169,2
2013	99,2	101,0	99,6	90,5
2014	123,9	89,5	90,8	136,1
2015	106,4	84,0	93,2	192,0
2016	113,3	94,6	95,0	101,2
2017	115,0	102,2	99,2	104,7
2018	98,2	107,6	104,2	91,5
2019	124,2	97,8	97,7	126,4
2020	94,7	108,2	98,3	98,8
2021	91,2	139,7	121,6	92,9

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток Д. 5

Вихідні дані для проведення розрахунків кореляційно-регресійного аналізу

Показник	Індекс експорту	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)	Індекс цін (Пааше)	Індекс умов торгівлі ціновий
	Y	X ₁	X ₂	X ₃
2010	130	94,4	123,0	110,8
2011	133	100,3	131,6	111,5
2012	101	158,3	99,1	94,4
2013	92	99,2	101,0	99,6
2014	85	123,9	89,5	90,8
2015	71	106,4	84,0	93,2
2016	95	113,3	94,6	95,0
2017	119	115,0	102,2	99,2
2018	109	98,2	107,6	104,2
2019	106	124,2	97,8	97,7
2020	98	94,7	108,2	98,3
2021	139	91,2	139,7	121,6

Джерело: власні розрахунки автора.

Додаток Д.6

Закупівельна ціна (120 дол. США/т)	+	Транспортні витрати (36 дол. США/т)	+	Підприємницький прибуток зернотрейдера (14 дол. США/т)
Оформлення дозвільної документації (15 дол. США/т)	+	Транспортування морським шляхом (52 дол. США/т)	+	Вартість перетину протоки Босфор (10 дол. США/т)
Страхування вантажу (3,5 дол. США/т)	+	Вартість митного оформлення в порту Китаю (17 дол. США/т)	=	Всього 267,5 дол. США/т

Етапи формування кінцевої ціни експорту кукурудзи до Китаю, дол. США/т

Джерело: власні розрахунки автора.

Додаток Д. 7

Комплекс факторів, що впливають на розвиток експортного потенціалу

Джерело: власна розробка автора

Прогноз експорту агропродовольчої продукції, млн дол. США

Рік	Зернові усього	У тому числі			Соя	Ріпак	Олія соняшникова	М'ясо птиці	Макуха	Основна продукція	Уся продукція
		Пшениця	Ячмінь	Кукурудза							
Прогнозні значення											
2023	10554	3795	899	5807	840	1532	6269	975	2090	22260	25295
2024	10485	3802	909	5722	844	1569	6223	1012	2078	22211	25240
2025	10416	3808	920	5636	848	1604	6177	1049	2066	22160	25182
2026	10348	3814	931	5551	852	1636	6130	1086	2055	22106	25120
2027	10279	3820	942	5465	855	1665	6083	1123	2043	22048	25055
2028	10210	3827	953	5380	858	1693	6035	1160	2031	21988	24986
2029	10141	3833	964	5294	861	1718	5987	1197	2019	21924	24914
2030	10073	3839	974	5209	863	1741	5939	1234	2008	21857	24838
Оптимістичний прогноз											
2023	11520	4187	1049	6284	1015	1711	6950	1100	2310	24606	27962
2024	11664	4225	1072	6366	1034	1773	6971	1153	2321	24916	28313
2025	11730	4261	1095	6373	1050	1833	6983	1204	2331	25131	28558
2026	11785	4296	1117	6373	1065	1891	6988	1254	2339	25323	28776
2027	11832	4329	1138	6365	1079	1947	6988	1304	2346	25495	28971
2028	11872	4360	1158	6353	1091	2002	6982	1352	2352	25650	29148
2029	11906	4391	1178	6337	1102	2054	6972	1400	2356	25791	29308
2030	11912	4397	1198	6317	1113	2104	6959	1447	2360	25896	29427
Песимістичний прогноз											
2023	9366	3404	748	5214	665	1404	5588	842	1870	19735	22426
2024	9100	3378	746	4976	655	1421	5475	854	1835	19340	21977
2025	8852	3354	746	4752	646	1434	5371	867	1802	18972	21559
2026	8618	3333	746	4540	638	1446	5272	881	1770	18625	21165
2027	8395	3312	746	4337	631	1454	5178	896	1740	18295	20789
2028	8183	3293	747	4142	625	1460	5088	910	1711	17977	20429
2029	7979	3275	749	3954	619	1463	5002	925	1682	17671	20080
2030	7805	3282	751	3773	614	1464	4919	940	1655	17396	19769

Джерело: власна розробка автора.

Прогноз експорту основної аграрної продукції, тис. т

Рік	Зернові усього	У тому числі			Соя	Ріпак	Олія соняшникова	М'ясо птиці	Макуха
		Пшениця	Ячмінь	Кукурудза					
Фактичні значення									
2010	13905	4860	4785	4052	449	1509	2701	32	2659
2011	14149	4097	2145	7806	1096	1011	2683	50	3119
2012	27114	8679	2582	15631	1481	1298	3614	81	4117
2013	27100	7762	2340	16729	1492	2347	3209	145	2873
2014	32581	10544	4166	17557	1675	2037	4345	175	3918
2015	37426	13452	4629	19049	2199	1435	3939	161	3687
2016	40249	17922	4802	17286	2736	994	4842	240	4105
2017	41827	17314	4856	19394	2867	2136	5757	271	4891
2018	41673	16373	3597	21434	2241	2441	5585	329	4471
2019	56714	20023	4143	32346	3623	3159	6107	414	4957
2020	51313	18060	5046	27946	1788	2382	6860	431	5522
2021	50797	20071	5656	24675	1098	2671	5132	459	4330
2022	38539	11218	2142	24978	1994	3115	4290	413	3308
Прогнозні значення									
2023	44802	15880	4300	24400	1940	3095	4921	472	4122
2024	44520	15907	4351	24041	1950	3170	4885	490	4099
2025	44238	15933	4403	23682	1959	3239	4848	508	4075
2026	43955	15959	4455	23322	1967	3304	4812	526	4052
2027	43673	15985	4507	22963	1974	3364	4775	544	4029
2028	43390	16011	4559	22604	1981	3420	4737	562	4006
2029	43108	16038	4611	22245	1988	3470	4700	580	3983
2030	42826	16064	4662	21886	1994	3517	4661	598	3960
Песимістичний прогноз									
2023	39929	14244	3579	21907	1536	2836	4386	408	3688
2024	38806	14135	3571	20907	1512	2870	4298	414	3619
2025	37758	14035	3568	19967	1492	2898	4216	420	3553
2026	36770	13944	3568	19075	1474	2921	4138	427	3491
2027	35830	13859	3571	18222	1457	2938	4065	434	3432
2028	34933	13779	3576	17403	1443	2950	3994	441	3374
2029	34072	13705	3583	16614	1429	2956	3926	448	3318
2030	33341	13731	3593	15852	1417	2958	3861	455	3264
Оптимістичний прогноз									
2023	49186	17517	5020	26404	2345	3457	5455	533	4555
2024	49805	17678	5132	26748	2387	3583	5471	559	4579
2025	50096	17830	5239	26778	2425	3704	5481	583	4598
2026	50342	17974	5342	26775	2460	3821	5485	608	4614
2027	50552	18111	5443	26746	2491	3934	5485	632	4627
2028	50732	18243	5541	26695	2520	4044	5480	655	4638
2029	50887	18370	5638	26626	2546	4149	5473	678	4648
2030	50925	18397	5732	26543	2570	4251	5462	701	4656

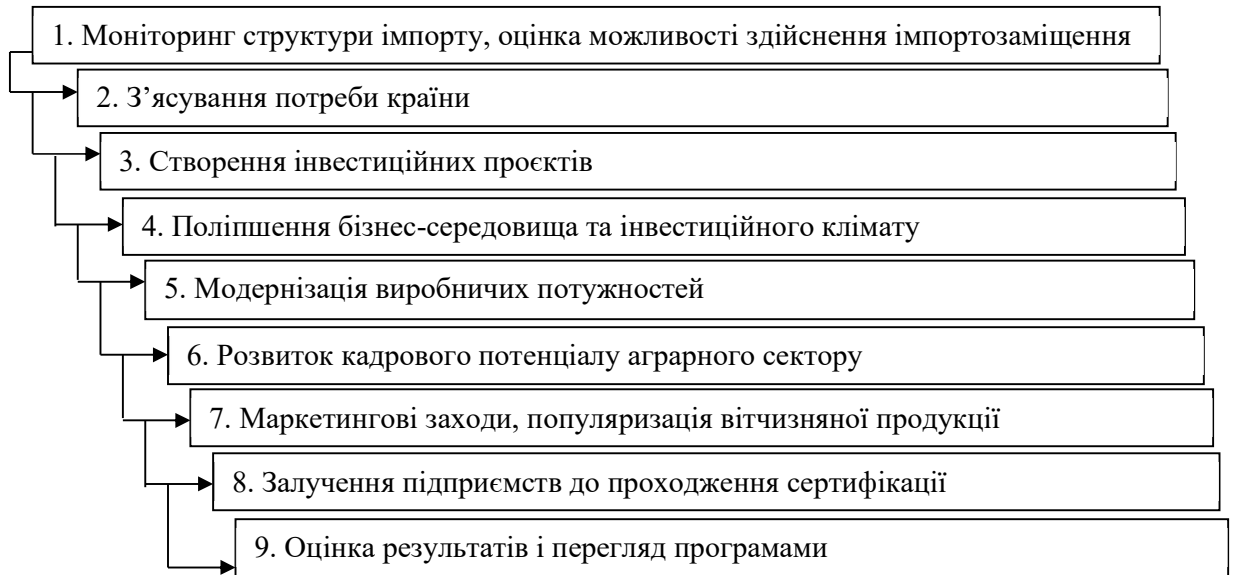
Джерело: власна розробка автора.

Модель реалізації експортного потенціалу сільськогосподарського сектору економіки України

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Д. 11

Поетапна модель прискореного використання експортного потенціалу аграрного сектору України

Джерело: власна розробка автора.

Додаток Д. 12

Схема регулювання імпортозаміщення у харчовій промисловості

Організаційний напрям	Економічний напрям
<i>Стимулюючі внутрішнє виробництво:</i> <ul style="list-style-type: none"> • підвищення ефективності державного управління у формуванні та розвитку національних підприємств-лідерів; • стимулювання обсягів споживання продуктів національних виробників; • організаційна підтримка підприємств 	<i>Стимулюючі внутрішнє виробництво:</i> <ul style="list-style-type: none"> • здійснення державних закупівель вітчизняних продуктів; • реалізація державних економічних програм підтримки підприємств і розвиток приватної ініціативи; • прямі державні інвестиції
<i>Дестимулюючі імпорт:</i> <ul style="list-style-type: none"> • створення додаткових організаційних труднощів та ускладнень для імпортерів; • вдосконалення організаційного та правового середовища розвитку внутрішнього виробництва та регулювання імпортозаміщення 	<i>Дестимулюючі імпорт:</i> <ul style="list-style-type: none"> • квотування собівартості товарів; • посилення податкового та митного навантаження на імпортерів; • закупівлі вітчизняних аналогів; • посилення вимог до якості імпортованої продукції

Джерело: власна розробка автора.

МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

(Мінекономіки)

вул. М. Грушевського 12/2, м. Київ, 01008, тел. (044)200-47-53, факс (044)253-63-71
E-mail: meconomy@me.gov.ua, <http://www.me.gov.ua>, код ЄДРПОУ 37508596

На № _____ від _____

До спеціалізованої вченої ради по
захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора філософії

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Мінекономіки опрацьовано аналітичні матеріали щодо стану та проблематики національної системи підтримки вітчизняного експорту в аграрній сфері в умовах сучасних викликів, що постали перед Україною в умовах повномасштабних бойових дій, які є частиною дисертаційної роботи Остапенка Сергія Олександровича, «Регулювання експорту-імпорту аграрної продукції в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі».

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179, забезпечення взаємовигідної торгівлі з країнами світу, досягнення розширеного доступу до зовнішніх ринків та підвищення конкурентоспроможності українських товарів та послуг, створення позитивного іміджу країни і забезпечення присутності українських виробників на міжнародних ринках є ключовими стратегічними цілями за напрямом «Міжнародна економічна політика і торгівля», візія якого сформульована наступним чином: Україна — впливовий учасник міжнародних економічних відносин, надійний економічний партнер у світі. У зв'язку з цим відомості, наведені в роботі, є актуальними.

Запропоновані Остапенком С. О. антикризові підходи державної системи управління, в тому числі що стосуються використання наявних методів державної регуляції та державної підтримки сільського господарства з метою формування передумов для досягнення самозабезпеченості країни основними продуктами харчування за умов глобальної конкуренції, враховують специфіку роботи Міністерства економіки України і можуть бути використані в його роботі, зокрема, при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів.

Заступник Міністра –
Торговий представник України

Тарас КАЧКА

ДОКУМЕНТ СЕД Мінекономіки АСКОД

Підписувач **Качка Тарас Андрійович**

Сертифікат 4FD48FDE9E1BAF3A04000000565000008DDE00000

Дійсний з 25.11.2021 16:49:56 по 25.11.2023 16:49:56

Мінекономіки

4201-06/55484-07 від 13.10.2023 22:38

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА РАДА VIII СКЛИКАННЯ

пл. Лесі Українки, 1, м. Київ-196, 01196, тел. 286-83-59, факс 286-83-48
E-mail: oblrada@kor.gov.ua, Web: http://kor.gov.ua Код ЄДРПОУ 24572267

27.06.2023 № 1338/01

на № _____ від _____

Довідка

Про використання результатів дисертаційного дослідження аспіранта Остапенка Сергія Олександровича

Результати дисертаційного дослідження Остапенка Сергія

Олександровича щодо підвищення ефективності використання експортного потенціалу сільськогосподарських підприємств будуть використанні при розробці Комплексної програми післявоєнного відновлення сільських територій Київської області. Зокрема, заслуговують на увагу пропозиції дослідника щодо системи державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність шляхом забезпечення пільгового кредитування, що створить передумови для їх ефективної виробничо-господарської діяльності та зростання надходжень у вигляді податків до бюджету області.

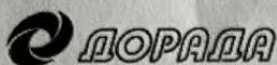
Заслуговує на увагу дослідження автора щодо оцінки економічної поведінки всіх суб'єктів підприємницької діяльності – учасників агропродовольчого ланцюга в умовах запровадження військового стану в країні, що дало можливість на основі них прийняті відповідні рішення з метою відновлення їх функціонування, особливо на звільнених територіях області.

Заступник голови

Тетяна СЕМЕНОВА

**ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
“НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ УКРАЇНИ”**

Адреса для листування: вул. Героїв оборони 10, офіс 10, м. Київ, 03127, Україна
тел: +38 097 5747327, e-mail: doradaukraine@gmail.com
рах. № UA843808050000000026008507268 в Райффайзен Банк Аваль м. Київ,
МФО 380805, Код ЄДРПОУ 26438001

Вих. №3-Д від 28 червня 2023 р.

**ДОВІДКА
про використання результатів дисертаційного дослідження
«Регулювання експорту-імпорту аграрної продукції
в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі»
аспіранта Остапенка Сергія Олександрович**

Результати дисертаційного дослідження Остапенка Сергія Олександровича «Регулювання експорту-імпорту аграрної продукції в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі» були використанні при підготовки матеріалів для заходів з навчання дорадників членів Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб, що проводиться спільно з науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти аграрного спрямування.

Заслуговує на увагу авторське бачення пана Сергія Остапенка щодо формування інформаційно-консультаційної підтримки експорту продукції сільського господарства, зокрема шляхом розміщення на офіційному сайті спеціалізованого центру з підтримки експортерів інформації щодо заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, спеціалізованих видань та інтернет-ресурсів, що висвітлюють особливості експорту агропродовольства та напрями державної підтримки експортерів; створення реєстру експортерів та експортоорієнтованих сільськогосподарських підприємств; адаптації спеціалізованих матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України стосовно ведення зовнішньоекономічної діяльності до умов експорту продукції аграрного сектору; розроблення рекомендацій щодо експортного планування для організацій різних підгалузей сільського господарства тощо.

Директор ВГО НАСДСУ

Роман Корінець

БІЛОЦЕРКІВСЬКА РАЙОННА РАДА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Ярослава Мудрого, 2, м. Біла Церква, Київська область, 09117, тел./факс: (04563) 5-26-22
www.bcrada.gov.ua Код ЄДРПОУ 24215981

06.07.2023 року № 02-10/131 на № _____ від _____

Довідка

Про використання результатів дисертаційного дослідження аспіранта

Остапенка Сергія Олександровича

Результати дисертаційного дослідження Остапенка Сергія Олександровича в частині посилення експортної орієнтації виробничого-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств були обговорені на нараді Білоцерківської районної ради та будуть використанні при розробці Комплексної програми розвитку сільського господарства Білоцерківського району.

На особливу увагу заслуговують пропозиції дисертанта щодо розвитку тваринництва, зокрема молочного скотарства в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки в тісному поєднанні з модернізацією потужностей молокопереробних підприємств району, що забезпечить створення додаткових робочих місць, особливо в сільських населених пунктах та забезпечить надходження до районного бюджету у вигляді податків.

Слушною видається пропозиції автора підтримки на регіональному рівні експортно орієнтованих переробних підприємств, що забезпечить формування виробничих кластерів в районі.

Голови ради

Василь ЗЕЛЕНСЬКИЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
(НУБіП України)

вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, тел./факс: (044) 257-71-55
 E-mail: rectorat@nubip.edu.ua • Код ЄДРПОУ 00493706

08.09.2023 № 1408

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Видана аспіранту кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України Остапенку С.О. про те, що підготовлена ним дисертаційна робота “Регулювання експорту-імпорту аграрної продукції в нових умовах розвитку міжнародної торгівлі” безпосередньо пов’язана з науковою темою: № 110/3-пр-2022 “Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України” (номер державної реєстрації 0122U001643), яка виконується у 2022-2023 рр.

Матеріали досліджень аспіранта Остапенка С.О. були використані при підготовці проміжного звіту про науково-дослідну роботу.

Проректор

з науково-педагогічної роботи та розвитку

Сергій КВАША

Виконавець: Кваша С.М., проректор з науково-педагогічної роботи та розвитку
 Тел.: 527-84-11
 Файл: \\pentex\secretariat\docum_dep\2023\List-2023\List-p\Лист2023-1393.rtf

Затверджую
Проректор з наукової роботи та
дисертаційної діяльності
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Валим КОНДРАТЮК
(Прізвище, ініціали)

«12» 09 2023р.

АКТ про впровадження/використання результатів дисертаційної роботи у навчальний процес

Даним актом стверджується, що результати дисертаційного дослідження, які представлені на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» Остапенка Сергія Олександровича впроваджено у навчальні плани підготовки фахівців та при викладанні навчальних дисциплін, за спеціальністю 051 «Економіка».

Отримані результати наукової діяльності та практичні рекомендації використовуються в навчальному процесі для ОС «Бакалавр», освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка», навчальної дисципліни «Міжнародна економічна діяльність України», у якій запропоновано до використання методичні підходи щодо удосконалення процесу збору та агрегації аналітичних даних зовнішньоекономічної діяльності України та використанні розрахунки основних аналітичних показників міжнародної торгівлі України аграрною продукцією.

Розглянуто і схвалено на розширеному засіданні кафедри глобальної економіки у Національному університеті біоресурсів і природокористування (протокол № 12 від 11 квітня 2023 року)

Декан економічного факультету,
доктор економічних наук, професор

A. Діброва

Анатолій ДІБРОВА

Завідувач кафедри глобальної економіки,
доктор економічних наук, професор

Н. Вдовенко

Наталія ВДОВЕНКО

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Стаття у науковому виданні,
включеному до міжнародних наукометричних баз даних
Scopus та/або Web of Science Core Collection

1. Shpychak O., Varchenko O., Svynous N., Semysal A., **Ostapenko S.**, Prystemskyi O. Foreign Economic Priorities for the Development of Agro-Food Enterprises in European Integration Business Partnership. Scientific Horizons. 2022. Vol. 25. No. 4. P. 75–88. *(Здобувачем розроблено науково обґрунтовані рекомендації на базі використання кількісної оцінки експортного потенціалу агропродовольчих підприємств у сфері євроінтеграційного ділового партнерства).*

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Войтовська Я. О., **Остапенко С. О.** Торгові відносини України на ринку зернових культур в умовах пандемії COVID-19. Економіка і управління бізнесом. 2020. Т. 11. №. 1. С. 28–39. *(Здобувачем проведено статистичний аналіз показників зовнішньоекономічної торгівлі України на глобальному ринку зернових культур та проаналізовано вплив глобальної пандемії COVID-19 на світовий ринок зернових).*

3. **Остапенко С. О.**, Нам'ясенко Ю. О. Іноземні інвестиції як потенційний фактор подолання пастки бідності для України. Бізнес Інформ. 2021. Вип. 8. Р. 19–28. *(Здобувачем проведено аналіз світових тенденцій та динаміки обсягів прямих іноземних інвестицій і порівняння світових та українських показників).*

4. Остапенко С. О. Форми і методи державного регулювання аграрного сектору України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 22 С. 95–99.

5. Остапенко С. О. Теоретичні підходи до формування економічних засад державного регулювання аграрного сектору України. Ефективна економіка. 2021. № 11. С. 95–100.

6. Остапенко С. О. Роль держави у процесі відтворення потенціалу сільського господарства України. Економіка та держава. 2021. № 11. С. 131–136.

7. Остапенко С. О. Зарубіжний досвід регулювання ринку продовольства – виклики для України. АгроСвіт. 2021. № 21-11. С. 91–97.

8. Остапенко С. О. Проблеми експорту продукції аграрного сектору України в умовах процесу глобалізації. Продовольчі ресурси. 2021. № 17. С. 244–249.

9. Остапенко С. О. Теоретичні основи розвитку агропродовольчого ринку України. Економічний аналіз. 2021. № 3. С. 43–50.

10. Остапенко С. О. Концептуальні основи розвитку організаційно-економічного регулювання агропродовольчого ринку. Економіка та інноваційний розвиток національного господарства. 2021. № 7–8. С. 38–42.

11. Остапенко С. О. Пріоритетні напрями державного регулювання харчової промисловості як засіб диверсифікації агроекспорту. Продовольчі ресурси. 2022. № 10. С. 257–265.

12. Гаврик О. Ю., Остапенко С. О. Податкове стимулювання експорту сільсько-господарської продукції: вітчизняний та зарубіжний досвід. Ефективна економіка. 2023. № 5. С. 238–257. (Здобувачем виконано узагальнюючий аналіз світових прикладів використання податкових методів як інструменту підтримки аграрного сектору економіки).

13. Остапенко С. О. Організаційно-економічні засади функціонування аграрного сектору України в умовах запровадження військового стану в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 11. С. 105–111.

14. Остапенко С. О. Зарубіжний досвід підтримки експорту сільськогосподарської продукції – виклики для України. АгроСвіт. 2023. № 11. С. 64–70.

Розділи у колективних монографіях

15. Шуст О. А., Мельник С. І., Свиноус І. В., Варченко О. М., Хомовий С. М., Гаврик О. Ю., Гринчук Ю. С., Биба В. А., Хахула Б. В., Утченко Д. М., Артимонова І. В., Слободенюк О. І., Пасічник Н. М., Трофімова Г. В., Семисал А. В., Микитюк Д. М., Свиноус Н. І., Іщенко А. В., Мельник Л. Ю., Гнатишин Л. Б., Левандівський О. Т., Баланюк І. Ф., Ібатуллін М. І., **Остапенко С. О.**, Нікітченко

С. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління затратами в птахівництві: монографія. Біла Церква, 2021. 320 с. *(Здобувачем доповнено аналітичні дані галузі птахівництва та розроблено пропозиції щодо поліпшення рівня експортного потенціалу вітчизняного ринку м'яса птиці).*

16. Шуст О. А., Варченко О. М., Гончарук І. В., Демчак І. М., Свиноус І. В., Микитюк Д. М., Ібатуллін М. І., Козак О. А., Радько В. І., Трофімова А. В., Гнатишин Л. Б., Шеленко Д. І., Левандівський О. Т., Хомовий М. М., Хомовий С. М., Артимонова І. В., Слободенюк О. І., Присяжнюк Н. М., Семисал А. В., Гринчук Ю. С., Коваль Н. В., Биба В. А., Іщенко А. В., Підгорний А. В., **Остапенко С. О.**, Шепель Т. П., Гаврик О. Ю. Функціонування ринку молока і молокопродуктів: теорія, зарубіжна та вітчизняна практика: монографія. Біла Церква, 2021. 296 с. *(Здобувачем розширено аналітичні дані галузі виробництва та переробки молочної сировини та розроблено пропозиції щодо підвищення рівня доданої вартості у сфері молочної переробки в умовах конкуренції).*

Тези наукових доповідей

17. Остапенко С. О. Вплив принципів сталого розвитку на світову інвестиційну сферу. Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві: V Міжнародний науково-практичний семінар, м. Київ, 7–8 лютого 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 118–120.

18. Остапенко С. О. Методичні підходи до формування системи моніторингу продовольчої безпеки країни. Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи: XIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Дніпро, 27–28 жовтня 2022 року: тези доповіді. Дніпро, 2022. С. 260–263.